

คำนำ

กรมการศาสนา มีเจตนารมณ์ที่จะสนับสนุนการศึกษาและการปฏิบัติในทางพระพุทธศาสนาในระดับสูง โดยให้พื้นฐานความรู้ทางสภาวะธรรม และอำนวยความสะดวกแก่ผู้ศึกษาทั่วไป จึงได้จัดทำหนังสือประเภทคู่มือสภาวะธรรมพื้นฐาน ตอน ๘ ต่อจากตอน ๘ ขึ้นแผนแพร่ตามโครงการผลิตหนังสือหลักธรรมขององค์การศาสนาต่างๆ โดยมอบให้ นายพิฑูร มลิวัลย์ ป.ธ.๕. น.บ. เป็นผู้เรียบเรียง

กรมการศาสนาหวังว่า หนังสือคู่มือสภาวะธรรมพื้นฐานนี้ จะอำนวยความสะดวกและเป็นประโยชน์แก่การศึกษาสภาวะธรรม หรือ ปรมาัตถธรรมได้เป็นอย่างดี และขอขอบคุณผู้เรียบเรียงหนังสือไว้ ณ ที่นี้ด้วย

(นายมงคล ศรีไพรวรรณ)

อธิบดีกรมการศาสนา

สภาวะธรรมพื้นฐาน ตอน ๘

นโม ตสฺส ภควโต อรหโต สมฺมาสมฺพุทฺทสฺส

ความเบื้องต้น

คำสอนในพระพุทธศาสนา ชั้นเดิมเรียกว่า พระธรรมวินัย ดังที่พระพุทธองค์ ตรัสไว้ว่า "คูกรอนนทํ ธรรมและวินัยอันใด ที่เราตถาคตได้แสดงไว้แล้ว ได้บัญญัติไว้ แล้ว ธรรมวินัยนั้น จักเป็นศาสดาของเธอทั้งหลาย เมื่อเราล่วงลับไปแล้ว"

เมื่อกล่าวโดยปฏิถัมภ์ ธรรม ก็ได้แก่คำสอนที่ปรากฏอยู่ในพระสูตรต้นตปิฎก และ พระอภิธรรมปิฎก ส่วนวินัยนั้น ได้แก่คำสอนที่ปรากฏอยู่ในพระวินัยปิฎก การศึกษาธรรม จึงจำต้องศึกษาจากพระสูตรต้นตปิฎกและพระอภิธรรมปิฎก ท่านผู้รู้ส่วนมากเห็นกันว่า การเรียน ธรรมนั้น ควรเริ่มต้นด้วยการเรียนพระอภิธรรมก่อน เมื่อมีความรู้ทางพระอภิธรรมดีแล้ว จึง จะสามารถเข้าใจความหมายที่แท้จริงตามธรรมเทศนาในพระสูตร และสามารถพิจารณาเห็นสาระ ที่แท้จริงในพระสูตรได้แจ่มแจ้ง

การศึกษากฎธรรมนี้ หากเริ่มศึกษาจากพระอภิธรรมปิฎกเลยทีเดียว ก็เป็นการ ก้าวกระโดดเกินไป อาจเกิดความท้อแท้และท้อถอยได้ เพราะพระอภิธรรมนั้นมีความลึกซึ้ง มากทางที่ดั้นนั้น เบื้องต้น ควรปูพื้นฐานความรู้โดยศึกษาสภาวะธรรมจากหนังสือประเภทคู่มือ ก่อนเพื่อจะได้ประมวลหัวข้อสภาวะธรรม และเข้าใจศัพท์เฉพาะต่างๆ ได้ถูกต้อง จะได้ไม่เกิด ความยุ่งยากและสับสน

การศึกษาจากหนังสือประเภทคู่มือ ก็ควรศึกษาตามลำดับเล่มและลำดับเรื่อง การ ศึกษาจึงจะได้ผล หากศึกษาจากหนังสือ สภาวะธรรมพื้นฐาน ซึ่งเป็นหนังสือประเภทคู่มือ ก็ต้องเริ่มศึกษาจากสภาวะธรรมพื้นฐานตอน ๑ ก่อน แล้วศึกษาในตอน ๒ และตอนต่อไป ตามลำดับ (ซึ่งมี ๕ ตอน) สำหรับสภาวะธรรมพื้นฐานตอน ๘ นี้ ได้เก็บความและขยายความ จากอภิธรรมมัตถสังคหะปริจเฉทที่ ๘ และคัมภีร์อื่นๆ ซึ่งว่าด้วย ปัจจยาการ ต่อจากตอนที่ ๗ เฉพาะที่ว่าด้วยปัจจยาการตามปฏิฐานนัย ซึ่งมีข้อควรศึกษาตามลำดับดังต่อไปนี้

๒

บทที่ ๑

ปัจจัยการ (ต่อ)

ปฏิฐานนัย

ปัจจัยการตามปฏิฐานนัย คือปัจจัยการตามคัมภีร์ปฏิฐาน หรือ ตามหลักความ
สัมพันธ์กันแห่งปัจจัยหรือความสัมพันธ์แห่งสภาวะธรรมที่เป็นเหตุผล ซึ่งมีข้อที่ควรศึกษาตาม
ลำดับดังต่อไปนี้

ปัจจัย ๒๔

สภาวะธรรมที่ประกอบด้วยกาลทั้ง ๓ คือ ที่เป็นอดีต ปัจจุบัน และอนาคต อันได้
แก่ จิต เจตสิก และรูปก็ดี ที่เป็นกาลวิมุต คือ ที่พ้นจากการทั้ง ๓ นั้น อันได้แก่นิพพาน
ก็ดี หรือสภาวะธรรมที่ปัจจัยปรุงแต่ง (สังขตธรรม) ที่เป็นภายในและภายนอก รวมทั้งสภาวะ-
ธรรมที่ปัจจัยมิได้ปรุงแต่ง (อสังขตธรรม) ก็ดี หรือธรรม ๓ อย่าง คือ บัญญัติธรรม นาม
ธรรม (จิต เจตสิก นิพพาน) และรูปธรรม เหล่านี้ทั้งหมดย่อมมีความสัมพันธ์กัน โดยฐาน
เป็นปัจจัยอย่างใดอย่างหนึ่งในบรรดาปัจจัย ๒๔ อย่าง คือ

๑. เหตุปัจจัย ธรรมที่ช่วยอุปการะโดยความเป็นเหตุ
๒. อารมมณปัจจัย ธรรมที่ช่วยอุปการะโดยความเป็นอารมณ์
๓. อธิปตปัจจัย ธรรมที่ช่วยอุปการะโดยความเป็นอธิบดี
๔. อนนตรปัจจัย ธรรมที่ช่วยอุปการะโดยความต่อเนื่องกันไม่มีระหว่างกัน
๕. สมนนตรปัจจัย ธรรมที่ช่วยอุปการะโดยความติดต่อกันไม่มีระหว่างกันที่
เดียว
๖. สหชาติปัจจัย ธรรมที่ช่วยอุปการะโดยความเกิดพร้อมกัน
๗. อลฺยตมฺลตปัจจัย ธรรมที่ช่วยอุปการะโดยความอาศัยกันและกัน
๘. นิศฺสยปัจจัย ธรรมที่ช่วยอุปการะโดยความเป็นที่อยู่อาศัย

๙. อุปนิติสยปจฺจโย ธรรมที่ช่วยอุปการะโดยความเป็นที่อาศัยที่มีกำลังมาก
๑๐. ปุเรชาติปจฺจโย ธรรมที่ช่วยอุปการะโดยความเกิดก่อน
๑๑. ปจฺจชาติปจฺจโย ธรรมที่ช่วยอุปการะโดยความเกิดทีหลัง
๑๒. อาเสวนปจฺจโย ธรรมที่ช่วยอุปการะโดยความเสพบ่อยๆ
๑๓. กมฺมปจฺจโย ธรรมที่ช่วยอุปการะโดยความปรุงแต่งให้กิจต่างๆ สำเร็จ
๑๔. วิปากปจฺจโย ธรรมที่ช่วยอุปการะโดยความเป็นวิปาก
๑๕. อาหารปจฺจโย ธรรมที่ช่วยอุปการะโดยความเป็นสิ่งนำมาซึ่งนามและรูป
๑๖. อินฺทฺริยปจฺจโย ธรรมที่ช่วยอุปการะโดยความเป็นสิ่งปกครองนามและรูป
๑๗. ฌานปจฺจโย ธรรมที่ช่วยอุปการะโดยความเป็นสิ่งเพ่งอารมณ์
๑๘. มคฺคิปจฺจโย ธรรมที่ช่วยอุปการะโดยความเป็นแนวทาง
๑๙. สมปยุตฺตปจฺจโย ธรรมที่ช่วยอุปการะโดยความเป็นสิ่งประกอบ
๒๐. วิปฺปยุตฺตปจฺจโย ธรรมที่ช่วยอุปการะโดยความเป็นสิ่งไม่ประกอบ
๒๑. อตฺถิปจฺจโย ธรรมที่ช่วยอุปการะโดยความเป็นสิ่งมีอยู่
๒๒. นตฺถิปจฺจโย ธรรมที่ช่วยอุปการะโดยความเป็นสิ่งไม่มี
๒๓. วิคตปจฺจโย ธรรมที่ช่วยอุปการะโดยความเป็นสิ่งโดยปราศจากไป
๒๔. อวิคตปจฺจโย ธรรมที่ช่วยอุปการะโดยความเป็นสิ่งยังไม่ปราศจากไป
- ปัจจัยทั้ง ๒๔ อย่างเหล่านี้ พึงทราบอรรถาธิบายตามแนวแห่งอภิธรรมมัตถสังคหะ โดยลำดับดังต่อไปนี้

๑. เหตุปัจจัย

เหตุ แปลว่า แก้วมุล หรือสิ่งที่ทำให้เกิดผล เรื่องที่เกิดขึ้นก่อให้เกิดเหตุขึ้น ซึ่งโดยทั่วไปจะหมายความถึงเหตุ ๔ อย่าง คือ

๑. เหตุเหตุ ได้แก่ เหตุ ๖ คือ โลกะ โทสะ โมหะ อโลกะ อโทสะ อโมหะ
๒. ปจฺจยเหตุ ได้แก่ มหาภูตรูป ๔ อันเป็นเหตุในการเรียกชื่อของรูปขันธ์

๔

๓. อุดมเหตุ ได้แก่ กุศลกรรม และอกุศลกรรม อันเป็นเหตุให้เกิดกุศลวิบาก และอกุศลวิบาก

๔. สาธารณเหตุ ได้แก่ อวิชชา อันเป็นเหตุให้เกิดสังขารธรรมทั่วทั้งหมด (จันท์ ๕)

ในเหตุทั้ง ๔ อย่างนี้ เหตุปัจจัย ซึ่งเป็นปัจจัยแรกในปัจจัย ๒๔ นั้น ได้แก่ เหตุเหตุ ซึ่งมี ๖ อย่างดังกล่าว

ว่าโดย อากาโร เหตุปัจจัยเป็นนาม เป็นปัจจัยธรรม นามรูปเป็นปัจจัยบุบบันนธรรม ว่าโดย ชาติ เป็นสหชาตชาติ หมายความว่า ปัจจัยธรรม และปัจจัยบุบบันนธรรม นั้นเกิดขึ้นในจิตดวงเดียวกัน

ว่าโดย กาล เป็นกาลปัจจุบัน หมายความว่า ปัจจัยธรรมนั้นยังอยู่ในระหว่าง อุปาทะ ฐิติ ภังคะ คือยังไม่ทันดับไป

ว่าโดย สัตติ คือ อำนาจ, เหตุปัจจัยนี้มีทั้ง ชนกสัตติ และอุปถัมภกสัตติ

- ชนกสัตติ อำนาจช่วยอุปการะให้ปัจจัยบุบบันนธรรมเกิดขึ้นได้

- อุปถัมภกสัตติ อำนาจช่วยอุปการะให้ปัจจัยบุบบันนธรรมตั้งอยู่ได้

ว่าโดย องค์กรรม องค์กรรมของปัจจัยธรรม องค์แรกของปัจจัยบุบบันนธรรม และ องค์กรรมปัจจนิกกรรม (ปัจจนิก หมายความว่า ธรรมที่เป็นปฏิปักษ์ คือ ธรรมฝ่ายตรงข้ามกับปัจจัยบุบบันนธรรม

ปัจจัยธรรม ได้แก่ เหตุ ๖ คือ โลกเหตุ โทสเหตุ โมหเหตุ อโลกเหตุ อโทสเหตุ และอโมหเหตุ

- ปัจจัยบุบบันนธรรม ได้แก่ สเหตุกจิต ๗๒, เจตสิก ๕๒ (เว้น โมหเจตสิก ที่ในโมหมูลจิต ๒) สเหตุกจิตตชรูป และสเหตุกปฏิสนธิกัมมชรูป

- ปัจจนิกกรรม ได้แก่ อเหตุกจิต ๑๘, อัญญาสมานาเจตสิก ๑๒ (เว้นฉันทะ) โมหเจตสิกที่ในโมหมูลจิต ๒, อเหตุกจิตตชรูป, อเหตุกปฏิสนธิกัมมชรูป. พาหิรรูป, อาหาร-ชรูป, อุตุชรูป, อสัณฺณสัจจกัมมชรูป และปวัตติกัมมชรูป

๕

ปัญหาวาระในเหตุปัจจัย

เหตุปัจจัยมี ๗ วาระ คือ

๑. กุศลเป็นปัจจัยแก่กุศล ได้แก่ อโลภเหตุ อโทสเหตุ อโมหเหตุ อันเป็นกุศลเหตุ นั้นเป็นปัจจัยธรรม กุศลจิต ๒๑ กับเจตสิกที่ประกอบ เป็นสาเหตุปัจจัยอุបันนธรรม

๒. กุศลเป็นปัจจัยแก่อพยากตะ ได้แก่ อโลภเหตุ อโทสเหตุ อโมหเหตุ อันเป็นกุศลเหตุ ๓ นั้นเป็นเหตุปัจจัย กุศลจิตตชรูป เป็นเหตุปัจจัยอุปันนธรรม

๓. กุศลเป็นปัจจัยแก่กุศลด้วย แก่อพยากตะด้วย ได้แก่ กุศลเหตุ ๓ เป็นเหตุปัจจัยธรรม กุศลนามขันธ์ ๔ ได้แก่ กุศลจิต ๒๑ กับเจตสิกที่ประกอบด้วย และ กุศลจิตตชรูปด้วย เป็นเหตุปัจจัยอุปันนธรรม

๔. อกุศลเป็นปัจจัยแก่อกุศล ได้แก่ โลภเหตุ โทสเหตุ โมหเหตุ อันเป็นอกุศลเหตุ ๓ นั้นเป็นเหตุปัจจัยธรรม, อกุศลนามขันธ์ ๔ ได้แก่ อกุศลจิต ๑๒ กับ เจตสิกที่ประกอบเป็นเหตุปัจจัยอุปันนธรรม

๕. อกุศลเป็นปัจจัยแก่อพยากตะ ได้แก่ อกุศลเหตุ ๓ นั้นเป็นเหตุปัจจัยธรรม, อกุศลจิตตชรูป เป็นเหตุปัจจัยอุปันนธรรม

๖. อกุศลเป็นปัจจัยแก่อกุศลด้วย แก่อพยากตะด้วย ได้แก่ อกุศลเหตุ ๓ เป็นเหตุปัจจัยธรรม อกุศลนามขันธ์ ๔ ด้วย อกุศลจิตตชรูปด้วย เป็นเหตุปัจจัยอุปันนธรรม

๗. อพยากตะเป็นปัจจัยแก่อพยากตะ ได้แก่ อโลภเหตุ อโทสเหตุ อโมหเหตุ อันเป็นอพยากเหตุ ๓ เป็นเหตุปัจจัยธรรม, สเหตุกวิบากจิต ๒๑, สเหตุกกิริยาจิต ๑๗ สเหตุกวิบากจิตตชรูป, สเหตุกกิริยาจิตตชรูป, สเหตุกปฏิสนธิกัมมชรูป เป็นเหตุปัจจัยอุปันนธรรม (ถ้าเป็นในจตุโวการภูมิปัจจัยอุปันนธรรมก็ต้องเว้น รูป)

ปัจจัยที่เกิดร่วมด้วยกันได้ มี ๑๒ ปัจจัย คือ

๑. เหตุปัจจัย

๒. สหชาติปริบัติปัจจัย

๓. สหชาติปัจจัย
๔. อัญญมัญญปัจจัย
๕. สหชาตนิสสยปัจจัย
๖. วิปากปัจจัย
๗. สหชาตินทริยปัจจัย
๘. มัคคปัจจัย
๙. สัมปยุตตปัจจัย
๑๐. สหชาตวิปยุตตปัจจัย
๑๑. สหชาตัตถิปัจจัย
๑๒. สหชาตอวิคตปัจจัย

๒. อารัมมณปัจจัย

อารัมมณ หมายถึงอารัมมณทั้ง ๖ อัน ได้แก่ รูปารัมมณ สัททารัมมณ คันธารัมมณ
รสารัมมณ โสภณัฐพารัมมณ และ รัชมารัมมณ อารัมมณเหล่านี้เองเป็นอารัมมณปัจจัย
ว่าโดย อากาโร บัญญัติ นาม รูป เป็นปัจจัยธรรม, นามเป็นปัจจัยบุบบันนธรรม
ว่าโดย ชาติ เป็นอารมณชาติ หมายความว่า ปัจจัยธรรมนั้น ได้แก่อารัมมณ
นั่นเอง

ว่าโดย กาล เป็นได้ทั้ง อดีต อนาคต ปัจจุบันและกาลวิมุตติ

ว่าโดย สัตติ มีอำนาจทั้ง ๒ อย่าง คือ ชนกสัตติ และ อุปถัมภกสัตติ

ว่าโดย องค์กรธรรม เป็นดังนี้

- องค์กรธรรมของปัจจัยธรรม ได้แก่ อารัมมณ ๖ คือ จิต ๘๕, เจตสิก ๕๒,
รูป ๒๘ ที่เป็น ปัจจุบัน อดีต อนาคต และนิพพาน, บัญญัติที่เป็นกาลวิมุตติ

- องค์กรธรรมของปัจจัยบุบบันนธรรม ได้แก่ จิต ๘๕, เจตสิก ๕๒

- องค์กรธรรมของปัจจนิกธรรม ได้แก่ รูปทั้งหมด คือ จิตตชรูป, ปฏิสันธิ
กัมมชรูป, พาหिरรูป, อาหารชรูป, อุตุชรูป, อสัณฺญสัตตกัมมชรูป ปวัตติกัมมชรูป

ปัญหาวาระในอารัมมณปัจจัย

อารัมมณปัจจัย มี ๕ วาระ คือ

๑. กุศลเป็นปัจจัยแก่กุศล ได้แก่ กุศลที่ตนได้บำเพ็ญมาแล้ว ไม่ว่าจะเป็นการให้ทาน รักษาศีล เจริญกุศลมาน กุศลอธิญาณา หรือ มัคคจิต เหล่านี้เป็นต้น อันได้แก่ กุศลจิต ๒๑ เหล่านี้ เป็นอารัมมณปัจจัยธรรม, กุศลนามขันธ์ ๔ ที่นึกถึงหรือที่พิจารณา กุศลธรรมนั้นๆ เป็นอารัมมณปัจจัยอุបันนธรรม

๒. กุศลเป็นปัจจัยแก่กุศล ได้แก่การนึกถึงโลกียกุศล ๑๗ ที่ได้บำเพ็ญมาแล้ว ทำให้เกิดระคะ ทิฏฐิ วิจิกิจฉา อุททังจะ หรือ โทมนัสขึ้นได้ โลกียกุศลจิต ๑๗ จึงเป็น อารัมมณปัจจัยธรรม อกุศลจิตที่เกิดขึ้น เป็นอารัมมณปัจจัยอุปันนธรรม

๓. กุศลเป็นปัจจัยแก่อัพยากตะ คือ กุศลได้แก่กุศลจิต ๒๑ เป็น อารัมมณ-ปัจจัยธรรม อัพยากตะ ได้แก่ ตทาลัมพะนะ ๑๑, กามกิริยา ๑๐ (เว้นปัญจทวาราวัชชนจิต ๑), วิญญาณัญญาตนะ วิบาก ๑ กิริยา ๑, เนวสัญญา นาสัญญาตนะ วิบาก ๑ กิริยา ๑, กิริยาอธิญาณา ๑ เป็นอารัมมณปัจจัยอุปันนธรรม

กล่าวคือ กุศลกามชวนจิต เป็นอารัมมณปัจจัยธรรม ให้เกิดตทาลัมพะนะ ๑๐ เป็น อารัมมณปัจจัยอุปันนธรรม

- อรหัตตมัคคจิต เป็นอารัมมณปัจจัยธรรม ให้เกิด มหากิริยาจิต (ในปัจจุบันขณะ) เป็นอารัมมณปัจจัยอุปันนธรรม

หมายความว่า พระอรหันต์ พิจารณากุศลต่างๆ ที่เคยทำไว้แต่ก่อนๆ ก็ดี พิจารณา กุศล โดยความเป็นอนิจจัง ทุกขัง อนัตตา ก็ดี ธรรมต่างๆ เหล่านี้ที่ห้วงมาเป็นอารมณ์ นั้น เป็นอารัมมณปัจจัยธรรม, มหากิริยาจิต ที่พิจารณาธรรมเหล่านั้นเป็นอารัมมณปัจ-
ยอุปันนธรรม

พระอรหันต์ ผู้ได้อธิญาณา พิจารณากุศลจิตที่เกิดขึ้นแก่ตนและผู้อื่น และที่จะเกิด ต่อไปภายหน้า กุศลเหล่านี้เป็นอารัมมณปัจจัยธรรม, กิริยาอธิญาณาจิต ที่พิจารณากุศลเหล่านั้น เป็นอารัมมณปัจจัยอุปันนธรรม

๘

- อากาสนัญญาตนกุศลจิต ที่เกิดมาแล้วในภพนี้ หรือภพก่อน เป็นอรัมมณ-
ปัจจยธรรม, วิญญานัญญาตนวิบาก หรือ วิญญาณัญญาตนกิริยา เป็นอรัมมณปัจจยบับัน-
นธรรม

- อากิณัจญญาตนกุศลจิต ที่เกิดมาแล้วในภพนี้หรือภพก่อน เป็นอรัมมณ-
ปัจจยธรรม, เนวสัญญานาสัญญาตนวิบาก หรือ เนวสัญญานาสัญญาตนกิริยา เป็นอรัมมณ-
ปัจจยบับันนธรรม

- กุศลจิต เป็นอรัมมณปัจจยธรรม, มโนทวาราวชชนจิต เป็นอรัมมณปัจจ-
ยบับันนธรรม

๔. อกุศลเป็นปัจจยแก่กุศล ได้แก่ อกุศลที่ตนได้และทำมาแล้วนั้นเป็นอรัมมณ-
ปัจจยธรรม สามารถทำให้อกุศลจิต โลก โกรธ หลง เป็นอรัมมณปัจจยบับันนธรรมขึ้นได้

๕. อกุศลเป็นปัจจยแก่กุศล ได้แก่ อกุศล ๑๒ เป็นปัจจยให้เกิดมหากุศล หรือ
อภิญาญกุศลได้ เช่น

- พระเสกขบุคคล พิจารณาอกุศลที่ละได้แล้วและอกุศลที่ยังคงเหลืออยู่ (คือที่ยัง
ละไม่ได้) อกุศลดังกล่าวนี้เป็น อรัมมณปัจจยธรรม, มหากุศลที่พิจารณา อกุศลเหล่านั้น
เป็นอรัมมณปัจจยบับันนธรรม

- พระเสกขบุคคลและปฤชชน พิจารณาอกุศลโดยความเป็นอนิจจัง ทุกขัง อนัตตา
อกุศลนั้นเป็น อรัมมณปัจจยธรรม, มหากุศลที่พิจารณาอกุศลนั้นเป็นอรัมมณปัจจยบับันนธรรม

- พระเสกขบุคคลและปฤชชนผู้ได้อภิญญาเจโตปริยญาณ พิจารณาอกุศลจิตที่เกิด
ขึ้นในอดีต อนาคต ปัจจุบัน ทั้งของตนเองและของผู้อื่น อกุศลนั้นเป็นอรัมมณปัจจยธรรม,
อภิญาญกุศลจิต เป็นอรัมมณปัจจยบับันนธรรม

- อกุศลเป็นปัจจยแก่อพยาคตะ คือ อกุศลได้แก่ อกุศลจิต ๑๒ เป็นอรัมมณ-
ปัจจยธรรม, อพยาคตะ ได้แก่ ตาทาลัมพะนะ ๑๑ กามกิริยาจิต ๑๐ (เว้นปัญญาทวาราวชชนจิต ๑)
และอภิญาญกิริยาจิต ๑ เป็นอรัมมณปัจจยบับันนธรรม เช่น

๕

- พระอรหันต์ พิจารณากิเลสที่ละแล้วก็ดี ที่เคยเกิดมาแต่ก่อนๆ ก็ดี กิเลสเหล่านั้นเป็นอรัมมณปัจจัยธรรม. กิริยาจิตที่พิจารณากิเลสเหล่านั้นๆ เป็นอรัมมณยુบบันนธรรม

- พระอรหันต์ พิจารณาอกุศลจิต ๑๒ ที่เป็นอดีต อนาคต ปัจจุบัน ทั้งของตน และของผู้อื่นเป็นอรัมมณปัจจัยธรรม. อภิญญา กิริยาจิตที่รู้กุศลนั้นๆ เป็นอรัมมณปัจจัย-
ยुบบันนธรรม

- อกุศลจิต ๑๒ ที่เป็นอารมณ์ของอภิญญา กิริยาจิตนั้น เป็นอรัมมณปัจจัยธรรม, อภิญญา กิริยาจิต ๑ อาวัชชนจิต ๑ (คือมโนทวารอาวัชชนจิต) ที่พิจารณาอกุศลจิตนั้น เป็นอรัมมณปัจจัยยुบบันนธรรม

๗. อภัยาคะเป็นปัจจัยแก่อภัยาคะ คือ อภัยาคะที่เป็นอรัมมณปัจจัยธรรม ได้แก่ วิบากจิต ๓๖, กิริยาจิต ๒๐, รูป ๒๘ และนิพพาน, อภัยาคะที่เป็นอรัมมณปัจจัย-
ยुบบันนธรรมนั้น ได้แก่ กามวิบาก ๒๓, กามกิริยา ๑๑, วิญญาณ์ญาตนกิริยา ๑, เนาสัญญานาสัญญาตนกิริยา ๑, อภิญญา กิริยา ๑ และ ผลจิต ๔ เช่น

- อรหัตตผลจิต หรือนิพพาน เป็นอรัมมณปัจจัยธรรม, มหา กิริยาจิตที่พิจารณา
อรหัตตผลจิต หรือพิจารณานิพพาน โดยปัจเจกขณะ เป็นอรัมมณปัจจัยยुบบันนธรรม

- นิพพานที่เป็นอารมณ์ของมูลจิต เป็นอรัมมณปัจจัยธรรม, ผลจิต ๔ ดวง
มโนทวารอาวัชชนจิต ๑ ดวง เป็นอรัมมณปัจจัยยुบบันนธรรม

- วัตถุรูปทั้ง ๖, อารมณ์ทั้ง ๖, โลภวิปากจิต ๓๒, กิริยาจิต ๒๐ ทั้งของตน
และของผู้อื่น เป็นอรัมมณปัจจัยธรรม มหา กิริยาจิตของพระอรหันต์ที่พิจารณาอารมณ์เหล่านี้
นั้นโดยความเป็นอนิจจัง ทุกขัง อนัตตา เป็นอรัมมณปัจจัยยुบบันนธรรม

- รูป เสียง วิบากจิต ๓๑ กิริยาจิต ๒๐ ที่เป็นอารมณ์ของอภิญญาจิตเป็น
อรัมมณปัจจัยธรรม อภิญญา กิริยา ๑ มีหุทิพย์ ตาทิพย์ เป็นต้น ของพระอรหันต์ที่รู้อารมณ์
เหล่านั้น เป็นอรัมมณปัจจัยยुบบันนธรรม

- อากาสาณ์ญาตนกิริยา และอากิณัจญญาตนกิริยา เป็นอรัมมณปัจจัยธรรม,
วิญญาณ์ญาตนกิริยา และเนาสัญญานาสัญญาตนกิริยา เป็นอรัมมณปัจจัยยुบบันนธรรม

- ปัจจารมณ เป็นอรัมมณปัจจยธรรม, ทวิปัญญาวิญญาณ ๑๐ เป็นอรัมมณ-
ปัจจยูปบันนธรรมวิปากจิต ๓๖, กิริยาจิต ๒๐ รูป ๒๘ รูป ที่เป็นไปในกาลทั้ง ๓ ทั้งของคนและ
ของผู้อื่น เป็นอรัมมณปัจจยธรรม, มโนทวาราวชชนจิต เป็นอรัมมณปัจจยูปบันนธรรม

๘. อัพยาทตะ เป็นปัจจยแก่กุศล ได้แก่ วิปากจิต ๓๕ (เว้นอรหัตผล)

กิริยาจิต ๒๐, รูป ๒๘, นิพพาน เป็นอรัมมณปัจจยธรรม, มหากุศล ๘ มัคคจิต ๔ และ
อภิญญากุศล ๑ เป็นอรัมมณปัจจยูปบันนธรรม เช่น

- ผลเบื้องต่ำ ๓ หรือนิพพาน เป็นอรัมมณปัจจยธรรม มหากุศลจิตของพระ-
เสกขบุคคลที่พิจารณา (ปัจจเวกขณะ) อารมณเหล่านั้น เป็นอรัมมณปัจจยูปบันนธรรม

- นิพพาน เป็นอรัมมณปัจจยธรรม, โคตรภู หรือ โวทาน คือ มหากุศลญาณ
สัมปยุตตคีติ มัคคจิต ๔ ที่กำลังเกิดขึ้นนั้นก็คือ เป็นอรัมมณปัจจยูปบันนธรรม

- วัตถุ ๖, อารมณ ๖, โลภียวิปากจิต ๓๒, กิริยาจิต ๒๐ เกิดขึ้นแก่ตนเอง
หรือของผู้อื่นในการทั้ง ๓ เป็นอรัมมณปัจจยธรรม, มหากุศลที่พิจารณาอารมณนั้นๆ เป็น
อรัมมณปัจจยูปบันนธรรม

- พระสขบุคคลและปุถุชน พิจารณา รูป เสียง วิปากจิต กิริยาจิต ด้วย
อภิญญากุศล อารมณเหล่านี้เป็นอรัมมณปัจจยธรรม อภิญญากุศลจิตที่รู้เห็นอารมณเหล่านั้น
แต่นับเป็นอรัมมณปัจจยูปบันนธรรม

๙. อัพยาทตะ เป็นปัจจยแก่กุศล ได้แก่ วัตถุ ๖, อารมณ ๖, โยภีย-
วิปากจิต ๓๒ กิริยาจิต ๒๐ รูป ๒๘ ของตนเองและของผู้อื่นในกาลทั้ง ๓ เหล่านี้เป็นอารมณ
เมื่อใด เมื่อนั้นก็เป็นอรัมมณปัจจยธรรม ทำให้อกุศลจิตมีโลภะเป็นต้นเกิดขึ้นได้, อกุศลจิต
ที่เกิดขึ้นเพราะอารมณเหล่านั้นเป็นอรัมมณปัจจยูปบันนธรรม

ปัจจยที่เกิดร่วมด้วยกันได้ มี ๘ ปัจจย คือ

๑. อรัมมณปัจจย
๒. อรัมมณาริบัติปัจจย
๓. วัตถุอรัมมณปุเรชาตนิสสยปัจจย

๔. อารัมมณฺณปนิสสยปัจฉัย
๕. อารัมมณฺณปุเรชาตปัจฉัย
๖. วัดถารัมมณฺณปุเรชาตวิปยุตตปัจฉัย
๗. อารัมมณฺณปุเรชาตัตตติปัจฉัย
๘. อารัมมณฺณปุเรชาตอวิกตปัจฉัย

๓. อธิปติปัจฉัย

อธิปติปัจฉัย ได้แก่ ธรรมที่ช่วยอุปการะโดยความเป็นอธิปติ คือเป็นส่วนยิ่งใหญ่ เป็นส่วนเด่นพิเศษ อธิปติปัจฉัย จำแนกออกได้เป็น ๒ คือ

๑. อารมณฺ ๖ อย่างใดอย่างหนึ่ง ที่พึงกระทำให้อาใจใส่เป็นพิเศษ ช่วยอุปการะ แก่นามนั้น ชื่อว่า อารัมมณาธิปติปัจฉัย

๒. อธิปติทั้ง ๔ มี จันทาธิปติ เป็นต้น เป็นปัจฉัยช่วยอุปการะแก่นาม รูปที่เกิด ขึ้น พร้อมกันกับคนนั้น ชื่อว่า สหชาตาธิปติปัจฉัย

๓. อธิปติทั้ง ๔ มี ๗ ทาธิปติ เป็นต้น เป็นปัจฉัยช่วยอุปการะแก่นาม รูปที่เกิด ขึ้นพร้อมกันกับคนนั้น ชื่อว่า สหชาตาธิปติปัจฉัย

พึงทราบอรรถาธิบายโดยสังเขปดังต่อไปนี้

อารัมมณาธิปติปัจฉัย

ว่าโดย อาการ นามรูป เป็นปัจฉัยธรรม, นามเป็นปัจฉยบุบับันนธรรม

ว่าโดย ชาติ เป็นอารัมมณาชาติ หมายความว่า ปัจฉัยธรรมนั้น ได้แก่ อารมณฺ นั้นเอง

ว่าโดย กาล เป็นได้ทั้ง อดีต อนาคต ปัจจุบัน และกาลวิมุตติ

ว่าโดย สัตติ มีทั้ง ชนกสัตติและอุปถัมภาสัตติ

ว่าโดย องค์ธรรม คือ องค์ธรรมของปัจฉัยธรรม ได้แก่ นิพันนรูป ๑๘ ที่เป็น อิกฺขุฏฐารมณฺ, จิต ๘๘ (เวินโทสจิต ๒ โมหจิต ๒ ทุกขกายวิญญาณ ๒), เจตสิก ๔๗ (เวิน โทสะ อิศสะ มัจฉริยะ กุกกุจจะ วิจิกิจฉา) และนิพพาน

- องค์ธรรมของปัจจุยুবันนธรรม ได้แก่ โลกมูลจิต ๘, มหากุศล ๘, มหา
กิริยาญาณสัมปยุตต ๔, โลกุตตรจิต ๘ เจตสิก ๔๕, (เว้นโทสะ อิสสา มัจฉริยะ กุกุจะ
วิจิจจา อัมปมัญญา ๒)

องค์ธรรมของปัจจนิกธรรม ได้แก่ โลภียจิต ๘๑ เจตสิก ๕๒ และรูปทั้งหมด
ที่ไม่เป็นอิฏฐารมณ

ปัญหาวาระในอารัมมณาธิปติปัจจย

อารัมมณาธิปติปัจจย มี ๗ วาระ คือ

๑. กุศลเป็นปัจจยแก่กุศล คือ กุศลที่ได้บำเพ็ญมาแล้ว อันได้แก่กุศลจิต ๒๐
(เว้นอรหัตตมัคค) ซึ่งทำให้ซาบซึ้งตรึงใจเป็นพิเศษก็ดี ฌานที่ได้ถึงที่แล้ว อันได้แก่
มัคคตกุศลจิต ๔ ก็ดี โศตรภูและโวทาน อันได้แก่ มหากุศลญาณสัมปยุตตจิต ๔ ก็ดี และ
มัคคจิตเบื้องต่ำ ๓ อันเกิดขึ้นแล้วแก่พระเสกขบุคคลก็ดี ธรรมเหล่านี้เป็นอารัมมณาธิปติปัจจย
ธรรม มหากุศลจิตที่พิจารณาธรรมนั้นๆ เป็นอารัมมณาธิปติปัจจยুবันนธรรม

๒. กุศลเป็นปัจจยแก่กุศล คือ กุศลที่ได้บำเพ็ญมาแล้ว อันได้แก่ โลภียกุศล
๑๗ เมื่อนึกถึงกุศลเหล่านี้ด้วยความเอาใจใส่เป็นพิเศษ ก็เป็นอารัมมณาธิปติปัจจยธรรม ทำให้
ให้เกิดละ ทิฏฐิ รากะ ทิฏฐิ คือ อกุศลจิต ที่เกิดขึ้นโดยอามณเหล่านี้ เป็นอารัมมณา-
ธิปติปัจจยুবันนธรรม-

๓. กุศลเป็นปัจจยแก่ อัพยาทตะ ได้แก่ กุศล คือ อรหัตตมัคค ๑ เป็น
อารัมมณาธิปติปัจจยธรรม, มหากิริยาจิต (ในปัจจเวกขณวิถิ) ที่พิจารณาอรหัตตมัคคนั้น
เป็นอารัมมณาธิปติปัจจยুবันนธรรม

๔. อกุศลเป็นปัจจยแก่อกุศล ได้แก่ ผู้ที่เพลิดเพลินต่อรากะ ต่อทิฏฐิ โดย
ความเอาใจใส่เป็นพิเศษ อันได้แก่ โลกจิต ๘ ดวงนั้น เป็นอารัมมณาธิปติปัจจยธรรม ทำให้
เกิดรากะ ทิฏฐิขึ้นอีก รากะ ทิฏฐิ อันได้แก่ โลกมูลจิต ๘ ที่เกิดขึ้นอีกนี้เอง เป็น
อารัมมณาธิปติปัจจยুবันนธรรม

๕. อภัยกตจะเป็นปัจจัยแก่อภัยกต ได้แก่ อรหัตผลจิตหรือนิพพานเป็น อารัมมณชาติปัจจัยธรรม มหาภิรียาจิต (ในปัจจเวกขณวิถิ) ที่พิจารณาอรหัตผลจิต กัถิ พิจารณานิพพานกัถิ เป็นอารัมมณชาติปัจจัยยูนันนธรรม

๖. อภัยกตจะเป็นปัจจัยแก่อกุศล ได้แก่ ผลจิตเบื้องต่ำ ๓ หรือนิพพาน เป็น อารัมมณชาติปัจจัยธรรม มหาภิรียาจิต พระเสกขบุคคล ๓ ที่พิจารณา (ปัจจเวกขณะ) ผลจิตหรือนิพพานเป็นอารัมมณชาติปัจจัยยูนันนธรรม

นิพพาน เป็นอารัมมณชาติปัจจัยธรรม, โคตรภูของติเหตุกปฺลุชช โวทาน ของ พระเสกขบุคคล ๓ อันได้แก่มหากุศลญาณสัมปยุตต ๔ และมกคจิต ๔ ของมกคบุคคล ๔ เป็นอารัมมณชาติปัจจัยยูนันนธรรม

๗. อภัยกตจะเป็นปัจจัยแก่อกุศล ได้แก่ การเอาใจใส่เป็นพิเศษในวัตถุ ๖, กามอารมณ์ ๕, โลภียวิปาก ๓๑ (เว้นทุกขสหคตกายวิญญาน ๑) และภิรียาจิต ๒๐ เป็น อารัมมณชาติปัจจัยธรรม. เกิดความเพลิดเพลิน มีราคะ ภิฏฐิ อันได้แก่อโลภจิต ๘ ขึ้น เป็นอารัมมณชาติปัจจัยยูนันนธรรม

ปัจจัยที่เกิดร่วมด้วยกันได้ มี ๘ ปัจจัย คือ

๑. อารัมมณชาติปัจจัย
๒. อารัมมณปัจจัย
๓. วัตถารัมมณปุเรชาตนิสสยปัจจัย
๔. อารัมมณูปนิสสยปัจจัย
๕. อารัมมณปุเรชาตปัจจัย
๖. อารัมมณปุเรชาตวิปยุตตปัจจัย
๗. อารัมมณปุเรชาตอวิกตปัจจัย

๑๔

ว่าโดย อาการ นามเป็นปัจจัยธรรมรูปเป็นปัจจัยบุบันนธรรม
ว่าโดย ชาติ เป็นสหชาติชาติ หมายความว่า ปัจจัยธรรมและปัจจัยบุบันนธรรม
เกิดร่วมในจิตดวงเดียวกัน

ว่าโดย กาล เป็นได้เฉพาะในกาลที่เป็นปัจจุบัน

ว่าโดย สัตติ มีทั้ง ชนกสัตติ และอุปถัมภาสัตติ

ว่าโดย องค์กรธรรม คือ

- องค์กรธรรมของปัจจัยธรรม ได้แก่ ฉันทเจตสิก วิริยเจตสิก ปัญญาเจตสิก ที่ใน
สาธิปติชวณ ๕๒ (คือชวณจิต ๕๕ เว้น หลหิตูปปาหจิต ๑ โมหมูลจิต ๒ จึงเหลือ ๕๒) และ
จิต เฉพาะสาธิปติชวณจิต ๕๒

- องค์กรธรรมของปัจจัยบุบันนธรรม ได้แก่ สาธิปติชวณจิต ๕๒, เจตสิก ๕๐
(เว้นวิจิกิจฉาเจตสิก ๑ ละเวณฉันทะ วิริยะ ปัญญา ในขณะที่เป็นอธิปติ ๑ จิตตชรูปที่เกิด
ด้วยสาธิปติชวณจิต ๕๒ นั้น

- องค์กรธรรมของปัจจัยนิกธรรม ได้แก่ กามจิต ๕๔ ที่ไม่ได้เกิดร่วมกับอธิปติ
องค์กรธรรมของอธิปติ เฉพาะองค์ที่กำลังเป็นอธิปติ มัคคตวิบาก ๕, จิตตชรูป ที่ไม่ได้เกิด
ร่วมกับอธิปติ, ชัมมชรูป, อุตุชรูป, อาหารชรูป

ปัญหาวาระในสหชาติาธิปติปัจจัย

สหชาติาธิปติปัจจัยมี ๗ วาระ คือ

๑. กุศลเป็นปัจจัยแก่กุศล ได้แก่ กุศลอธิปติ ๔ องค์ใดองค์หนึ่งในมหากุศล ๘,
มัคคตกุศล ๕ มัคคจิต ๔ เป็นสหชาติาธิปติปัจจัยธรรม นามจันท์ ทั้งหลายที่สัมปยุตด้วย
กุศลอธิปตินั้น อัน ได้แก่ กุศลจิต ๒๑ เป็นสหชาติาธิปติปัจจัยบุบันนธรรม

๒. กุศลเป็นปัจจัยแก่อัพยากตะ ได้แก่ กุศลอธิปติ ๔ องค์ใดองค์หนึ่งใน
กุศลจิต ๒๑ เป็นสหชาติาธิปติปัจจัยธรรม, กุศลสาธิปติจิตตชรูป เป็นสหชาติาธิปติปัจจัยบุ-
บันนธรรม

๑๕

๓. กุศลเป็นปัจจัยแก่กุศลและอัพยากตะ ได้แก่ กุศลอธิบดี ๔ องค์ใดองค์หนึ่งในกุศลจิต ๒๑ เป็นสหชาตาริบัติปัจจัยธรรม, กุศลจิต ๒๑ ด้วย และกุศลสาริบัติจิตตชรูปเป็นสหชาตาริบัติปัจจัยอุบัตินนธรรม

๔. อกุศลเป็นปัจจัยแก่อกุศล ได้แก่ อธิบดี ๓ (เวณวิมังสาริบัติ) องค์ใดองค์หนึ่งในโลกมูล ๘ โทลมมูล ๒ เป็นสหชาตาริบัติปัจจัยธรรม นามขันธทั้งหลายที่สัมปยุตต์ด้วยอกุศลอธิบดินั้น อันได้แก่ โลกมูลจิต ๘ โทสลูลจิต ๒ เป็นสหชาตาริบัติปัจจัยอุบัตินนธรรม

๕. อกุศลเป็นปัจจัยแก่อัพยากตะ ได้แก่ อกุศลอธิบดี ๓ องค์ใดองค์หนึ่งในอกุศลจิต ๑๐ เป็นสหชาตาริบัติปัจจัยธรรม, จิตตชรูปที่เกิดร่วมด้วยอกุศลจิต ๑๐ ดวงนั้นเป็นสหชาตาริบัติปัจจัยอุบัตินนธรรม

๖. อกุศลเป็นปัจจัยแก่อกุศลและอัพยากตะ ได้แก่ อกุศลอธิบดี ๓ องค์ใดองค์หนึ่งในอกุศลจิต ๑๐ เป็นสหชาตาริบัติปัจจัยธรรม อกุศลจิต ๑๐ คือ โลกมูลจิต ๘ โทสลูลจิต ๒ และ อกุศลสาริบัติจิตตชรูปด้วย เป็นสหชาตาริบัติปัจจัยอุบัตินนธรรม

๗. อัพยากตะเป็นปัจจัยแก่อัพยากตะ ได้แก่ อธิบดี ๔ องค์ใดองค์หนึ่งในสเหตุกกริยาจิต ๑๗ ที่ในผลจิต ๔ เป็นสหชาตาริบัติปัจจัยธรรม สเหตุกกริยาจิต ๑๗ ผลจิต ๔ และอพยาคตสาริบัติจิตตชรูป เป็นสหชาตาริบัติปัจจัยอุบัตินนธรรม

ปัจจัยที่เกิดร่วมกันได้ มี ๑๗ ปัจจัย คือ

๑. สหชาตาริบัติปัจจัย
๒. เหตุปัจจัย
๓. สหชาตปัจจัย
๔. อัญญมัญญปัจจัย
๕. สหชาตนิสสยปัจจัย
๖. วิปากปัจจัย

- ๗. นามอาหารปัจจัย
- ๘. สหชาตินทริยปัจจัย
- ๙. มัคคปัจจัย
- ๑๐. สัมปยุตตปัจจัย
- ๑๑. สหชาติวิปยุตตปัจจัย
- ๑๒. สหชาติตติปัจจัย
- ๑๓. สหชาติอวิคตปัจจัย

๔. อนันตรปัจจัย

อนันตรปัจจัย ได้แก่ ธรรมที่ช่วยอุปการะโดยความต่อเนื่องกันไม่ระหว่างกัน
ว่าโดย อาการ นามเป็นปัจจัยธรรม, นามเป็นปัจจัยอุบัตินธรรม
ว่าโดย ชาติ เป็นอนันตรชาติ หมายความว่า ปัจจัยธรรมนั้นช่วยอุปการะให้
ปัจจัยอุบัตินธรรม เกิดโดยไม่มีระหว่างกัน

ว่าโดย กาล เป็นอดีตกาล หมายความว่า ปัจจัยธรรมนั้นต้องดับไปเสียก่อน จึง
จะช่วยอุปการะให้ปัจจัยอุบัตินธรรมเกิดได้

ว่าโดย สัตติ เป็นธรรมสัตติแต่ยานเดียว

ว่าโดย องค์กรธรรม คือ

- องค์กรธรรมของปัจจัยธรรม ได้แก่ จิต ๘๑ เจตสิก ๕๒ ที่เกิดก่อน (เว้น
จุดจิตของพระอรหันต์)

- องค์กรธรรมของปัจจัยอุบัตินธรรม ได้แก่ จิต ๘๑ เจตสิก ๕๒ ที่เกิดทีหลัง
รวมทั้งจุดจิตของพระอรหันต์ด้วย

- องค์กรธรรมของปัจจัยนิคธรรม ได้แก่ รูปทั้งหมด

ข้อสังเกต อนันตรปัจจัยนี้เกี่ยวแก่วิถิจิตมาก ถ้าได้นำวิถิจิตมาพิจารณาพร้อม
กับปัจจัยนี้ด้วย ก็จะทำให้เกิดความเข้าใจได้เป็นอย่างดี

ปัญหาพระในอนันตปัจจย

อนันตปัจจยมี ๗ วาระ คือ

๑. กุศลเป็นปัจจยแก่กุศล โลกียกุศลชวณ ๑๗ ดวงที่เกิดก่อน (เว้นชวณดวงสุดท้าย) เป็นอนันตปัจจย, กุศลชวณะที่เกิดทีหลัง (เว้นชวณะดวงแรก) อันได้แก่ กุศลชวณะ

๒๑ เป็นอนันตปัจจยুবันนธรรม กล่าวคือ

- มหากุศล ๘ ที่เกิดก่อนเป็นอนันตปัจจยธรรม มหากุศล ๘ ที่เกิดทีหลังเป็นอนันตปัจจยুবันนธรรม

- มหากุศล ๔ ที่เกิดก่อนเป็นอนันตปัจจยธรรม มัคคจิต ๔ ที่เกิดทีหลังเป็นอนันตปัจจยুবันนธรรม

- มหากุศล ๔ ที่เกิดก่อนเป็นอนันตปัจจยธรรม, มหัคคตกุศล ๔ ที่เกิดทีหลังเป็นอนันตปัจจยুবันนธรรม

- มหัคคตกุศล ๕ ที่เกิดก่อน เป็นอนันตปัจจยธรรม มหัคคตกุศล ๕ ที่เกิดทีหลังเป็นอนันตปัจจยুবันนธรรม

๒. กุศลเป็นปัจจยแก่อัพยาทระ ได้แก่ กุศลชวณะ ๒๑ ดวงสุดท้ายเป็นอนันตปัจจยธรรม ตทาสัมพะนะ ๑๑, มหัคคตวิบาก ๕, ผลจิต ๔ เป็นอนันตปัจจยুবันนธรรม กล่าวคือ

- มหากุศล ๘ เป็นอนันตปัจจย ตทาสัมพะนะ ๑๑ ภาวังคจิต ๑๔ ที่เกิดทีหลัง เป็นอนันตปัจจยুবันนธรรม

- มหัคคตกุศล ๕ เป็นอนันตปัจจย ติเหตุกภาวังคจิต ๑๓ ภาวังคจิต ๑๕ ที่เกิดทีหลัง เป็นอนันตปัจจยুবันนธรรม

- มัคคจิต ๔ เป็นอนันตปัจจย ผลจิต ๔ ภาวังคจิต ๑๓ ที่เกิดทีหลัง เป็นอนันตปัจจยুবันนธรรม

- อนุโลมญาณ ๓ เป็นอนันตปัจจย ผลสมาบัติ ๓ ภาวังคจิต ๑๕ ที่เกิดทีหลัง เป็นอนันตปัจจยুবันนธรรม

๑๘

- เนวตัณฺญาณกุศล ๑ เป็นอนันตรปิจจย อนาคามีผล ๑ ภาวังคจิต ๑๕ ที่
เกิดทีหลัง เป็นอนันตรปิจยุบบันนธรรม

๓. กุศลเป็นปิจจยแก่กุศล อกุศลชวณะ ๑๒ ที่เกิดก่อน (เวณฺดวงสุดท่าย)
เป็นอนันตรปิจจยธรรม. อกุศลชวณะ ๑๒ ที่เกิดทีหลัง (เวณฺดวงแรก) เป็นอนันตรปิจยุบ-
บันนธรรม

๔. อกุศลเป็นปิจจยแก่อพยากตะ ได้แก่ อกุศลชวณ ๑๒ ดวงสุดท่าย เป็น
อนันตรปิจจยธรรม ตทารัมพนะ ๑๑, มหัคคตวิปาก ๕, ภาวังคจิต ๑๕ เป็นอนันตรปิจยุบ-
บันนธรรม

๕. อพยากตะเป็นปิจจยแก่อพยากตะ ได้แก่ วิปากจิต ๓๖ (เวณฺจตุจิตของ
พระอรหันต์) กิริยาจิต ๒๐ ที่เกิดก่อนๆ เป็นอนันตรปิจจยธรรม วิปากจิต ๓๖, กิริยาจิต ๒๐
ที่เกิดทีหลังนั้นเป็นอนันตรปิจยุบบันนธรรม

๖. อพยากตะเป็นปิจจยแก่กุศล ได้แก่ มโนทวาราวชชนจิต ๑ เป็นอนันตร-
ปิจจยธรรม, ชวณดวงที่ ๑ ของมหากุศลจิต ๘ เป็นอนันตรปิจยุบบันนธรรม

๗. อพยากตะเป็นปิจจยอกุศล ได้แก่ มโนทวาราวชชนจิต ๑ เป็น อนันตร-
ปิจจยธรรม, ชวณดวงที่ ๑ ของ อกุศลจิต ๑๒ เป็นอนันตรปิจยุบบันนธรรม

ปิจจยที่เกิดร่วมด้วยกันได้ มี ๗ ปิจจย คือ

๑. อนันตรปิจจย
๒. สมนันตรปิจจย
๓. อนันตรรูปนิสสยปิจจย
๔. อาสวณปิจจย
๕. นานักขณิกกัมมปิจจย
๖. นัตถิปิจจย
๗. วิคตปิจจย

๕. สมณันตรปัจจย

สมณันตรปัจจยนี้ เป็นเช่นเดียวกับอนันตรปัจจยที่กล่าวมา ต่างกันแต่ที่พยัญชนะ ส่วนอรรถ คือเนื้อความหรือความหมายของปัจจยทั้ง ๒ นี้เหมือนกันทุกประการ ไม่ผิดแผกแตกต่างกันเลย ดังที่พระอรรถกถาจารย์กล่าวไว้ว่า

โย อนนฺตรปจฺจโย. เสวว สมณนฺตรปจฺจโย พุญฺจสนมตฺตเมว เหตุถ นานํ
อุปจฺยสนตฺติ อาทิสุ วิย อธิวจนฺนิรุตฺติทุกาที่สุ วิย จ. อตฺถโต ปน นานํ นตฺติ

ธรรมใดเรียกว่า อนันตรปัจจย ธรรมนั้นแลเรียกว่าสมณันตรปัจจย คือ ปัจจย ๒
อย่างนี้ ต่างกันแต่เพียงพยัญชนะเท่านั้น เช่นเดียวกับคำว่า ปุบฺบจฺยะ สันตฺติ และคำว่า
อธิวจนฺตฺตํ นิรุตฺตตฺตํ เป็นต้น ซึ่งว่าโดยเนื้อความแล้ว ไม่แตกต่างกันเลย

แต่อจารย์รุ่นหลังบางท่านกล่าวว่า ปัจจยทั้ง ๒ อย่างนี้ แตกต่างกันบ้างเล็กน้อย
กล่าวคือ ปัจจยธรรมที่เกิดขึ้นและดับลงไปแล้ว มีอำนาจทำให้ปัจจยুবັນนธรรม เกิดขึ้น
ต่อเนื่องกับตน โดยไม่มีระหว่างกัน นี้เป็น อนันตรปัจจย ส่วนปัจจยธรรมที่เกิดขึ้นก่อนและ
ดับลงแล้ว มีอำนาจทำให้ปัจจยুবັນนธรรมเกิดขึ้นต่อเนื่องกับตนอย่างกระชั้นชิดติดต่อกันไป
ไม่มีระหว่างกันเลยทีเดียว ทั้งไม่สับสนคือไม่สับสนลำดับกันด้วย นี้เป็น สมณันตรปัจจย เช่น
เมื่อปัญจทวาราวชชนจิตเกิดขึ้นและดับไปก่อนแล้ว ต่อจากนั้นทวิปัญจวิญญาณจิตก็ต้องเกิดขึ้น
ต่อเนื่องทันที จะข้ามลำดับไปถึง สัมปฏิจจฉนจิตหาได้ไม่

เมื่อแสดงอนันตรปัจจยแล้ว ยังแสดง สมณันตรปัจจยซ้ำอีก ก็เพื่อจะย้ำให้หนักแน่น
ว่า จิตที่เกิดขึ้นต้องดับไปเสียก่อน แล้วจึงจะเกิดจิตอีกดวงหนึ่งที่หลังได้ เป็นดังนี้ติดต่อกันไป
โดยไม่ขาดสาย จะได้ตระหนักแน่ว่าจิตนี้ไม่ได้ตั้งอยู่ตลอดไปจนถึงเวลาตาย จึงจะดับไปครั้งหนึ่ง
เพราะตามสภาวะนั้น จิตเกิดดับอยู่ไม่วายแม้ถึงเวลาตาย คือจิตเกิดเกิดขึ้นและดับไปแล้วก็ยังมี
ปฏิสนธิจิตมาสืบต่อไปไม่ขาดสายได้เลย ทั้งนี้ก็ด้วยอำนาจแห่ง อนันตรปัจจยสมณันตรปัจจย

๖. สหชาติปัจจย

สหชาติปัจจย ได้แก่ ธรรมที่ช่วยอุปการะ โดยความเกิดพร้อมกัน เกิดขึ้นร่วมกัน
ว่าโดย อาการ นามรูปเป็นปัจจยธรรม, นามรูปเป็นปัจจยুবັນนธรรม

ว่าโดย ชาติ เป็นสหชาติชาติ หมายความว่า ปัจจัยธรรมเกิดพร้อมกับปัจจุ-
ยุบบันนธรรมและช่วยอุดหนุนปัจจุยุบบันนธรรมด้วย

ว่าโดย กาล เป็นปัจจุบันกาล หมายความว่า ปัจจัยธรรมนั้นยังอยู่ในระหว่าง
อุปาทะ ฐิต ภังคะ คือยังไม่ทันดับไป

ว่าโดย สัตติ มีทั้ง ชนกสัตติ และอุปถัมภกสัตติ

ว่าโดย องค์กรธรรม คือ

- องค์กรธรรมของปัจจัยธรรม ได้แก่ จิต ๘๘ เจตสิก ๕๒ ทั้งในปฏิสนธิกาล
และในปวัตตกาล, มหาภูตรูปที่เกิดด้วยสมุฏฐานทั้ง ๔ ทั้งในปฏิสนธิกาล และในปวัตตกาล,
หทยวัตตูกกับปัญจโวการปฏิสนธิ ๑๕ ดวง เจตสิก ๓๕

- องค์กรธรรมของปัจจุยุบบันนธรรม ได้แก่ จิต ๘๘ เจตสิก ๕๒ มหาภูตรูป
กับอุปาทายรูปที่เกิดด้วยสมุฏฐานทั้ง ๔ หทยวัตตูกกับปัญจโวการปฏิสนธิ ๑๕ เจตสิก ๓๕

- องค์กรธรรมของปัจจนิกธรรม ไม่มี เพราะปัจจัยนี้ไม่มีธรรมที่ไม่ใช่ผล

ปัญหาวาระในสหชาติปัจจัย

สหชาติปัจจัยนี้มี ๘ วาระ

๑. กุศลเป็นปัจจัยแก่กุศล ได้แก่ กุศลจิต ๒๑ คือ กุศลนามจันทร์ ๔ แล้วแต่
จะยกเอาจันทร์ใดว่าเป็นปัจจัย ชั้นนั้นก็ป็นสหชาติปัจจัยธรรม. กุศลจิต ๒๑ คือ กุศลนามจันทร์
เหลือก็เป็นชาติปัจจุยุบบันนธรรม

๒. กุศลเป็นปัจจัยแก่อัพยากตะ ได้แก่ กุศลจิต ๒๑ เป็นสหชาติปัจจัยธรรม.
จิตตชรูปที่เกิดด้วยกุศลจิตนั้นก็ป็นสหชาติปัจจุยุบบันนธรรม

๓. กุศลเป็นปัจจัยแก่กุศลและอัพยากตะ ได้แก่ กุศลจิต ๒๑ เป็น สหชาติ-
ปัจจัยธรรม, กุศลจิต ๒๑ ด้วย จิตตชรูปที่เกิดด้วยกุศลจิตนั้นด้วย เป็นสหชาติปัจจุยุบบันนธรรม

๔. อกุศลเป็นปัจจัยแก่กุศล ได้แก่ อกุศลจิต ๑๒ คือ อกุศลนามจันทร์ ๔
แล้วแต่จะยกเอาจันทร์ใดว่าเป็นปัจจัย ชั้นนั้นก็ป็นสหชาติปัจจัยธรรม, อกุศลจิต ๑๒ คือ
อกุศลนามจันทร์ที่เหลือ ก็ป็นสหชาติปัจจุยุบบันนธรรม

๒๑

๕. อกุศลเป็นปัจจัยแก่อภัยกตะ ได้แก่ อกุศลจิต ๑๒ เป็นสหชาติปัจจัยธรรม
อกุศลจิต ๑๒ ดวง จิตตชรูปที่เกิดด้วยอกุศลจิตนั้นด้วย เป็นสหชาติปัจจัยอุបันนธรรม

๖. อกุศลเป็นปัจจัยแก่อกุศลและอภัยกตะ ได้แก่ อกุศลจิต ๑๒ เป็นสห-
ชาติปัจจัยธรรม อกุศลจิต ๑๒ ด้วย จิตตชรูปที่เกิดด้วยอกุศลจิตนั้นด้วย เป็นสหชาติปัจ-
จุบันนธรรม

๗. อภัยกตะเป็นปัจจัยแก่อภัยกตะ ได้แก่ วิบากจิต ๓๖ คือ วิบากนาม
ขั้น ๔, กิริยาจิต ๒๐ คือ กิริยานามขั้น ๔ เป็นสหชาติปัจจัยธรรม, วิบากจิต ๓๖ คือ
วิบากนามขั้น ๔, กิริยาจิต ๒๐ คือ กิริยานามขั้น ๔, วิบากจิตตชรูปกิริยาจิตตชรูปตาม
สมควร เป็นสหชาติปัจจัยอุบันนธรรม

มหาภูตรูปที่เกิดด้วยสมุฏฐานทั้ง ๔ แล้วแต่จะยกเอารูปใดว่าเป็นสหชาติปัจจัยธรรม
รูปที่เหลือก็เป็นสหชาติปัจจัยอุบันนธรรม

มหาภูตรูปที่เกิดด้วยสมุฏฐานทั้ง ๔ เป็นสหชาติปัจจัยธรรม อุปาทายรูปที่อาศัยเกิด
กัมมมหาภูตรูปนั้น เป็นสหชาติปัจจัยอุบันนธรรม

๘. กุศลด้วยอภัยกตะด้วยเป็นปัจจัยแก่อภัยกตะ กุศลจิต ๒๑ คือ กุศล
นามขั้น ๔ ด้วยและมหาภูตรูปที่เกิดจากกุศลจิตนั้นด้วย เป็นสหชาติปัจจัย กุศลจิตตชรูป
ที่เหลือ และกุศลจิตตชรูปอุปาทายรูป เป็นสหชาติปัจจัยอุบันนธรรม

๙. อกุศลและอภัยกตะเป็นปัจจัยแก่อภัยกตะ ได้แก่ อกุศลจิต ๑๒ คือ
อกุศลนามขั้น ๔ ด้วย และอกุศลจิตตชรูปด้วย เป็นสหชาติปัจจัย อกุศลจิตตชรูป
ที่เหลือ และอกุศลจิตตชรูปอุปาทายรูป เป็นสหชาติปัจจัยอุบันนธรรม

ปัจจัยที่เกิดร่วมด้วยกันได้ มี ๘ ปัจจัย คือ

๑. สหชาติปัจจัย
๒. อัญญมัญญปัจจัย
๓. สหชาตนิสสยปัจจัย
๔. วิปากปัจจัย

๕. สัมปยุตตปัจจาย

๖. สหชาติวิปยุตตปัจจาย

๗. สหชาติตตติปัจจาย

๘. สหชาติอวิกตปัจจาย

๙. อัญญมัญญปัจจาย

อัญญมัญญะ ได้แก่ธรรมที่ช่วยอุปการะโดยความอาศัยกันและกัน หมายความว่าต่างต้องพึ่งพิงอิงกันจึงเกิดได้ จึงตั้งอยู่ได้

ว่าโดย อาการ นามรูปเป็นปัจจยธรรม, นามรูปเป็นปัจจยูปบันนธรรม

ว่าโดย ชาติ เป็นสหชาติชาติ คือ ปัจจยธรรมและปัจจยูปบันนธรรมนั้นเกิดร่วมพร้อมกัน

ว่าโดย กาล เป็นกาลปัจจยบัน คือ ปัจจยธรรมยังไม่ได้ดับไป

ว่าโดย สัตติ มีทั้ง ชนกสัตติ และอุปถัมภกสัตติ

ว่าโดย องค์กรธรรม คือ

- องค์กรธรรมแห่งปัจจยธรรม ได้แก่ นามขันธ ๔ คือ จิต ๘๘ เจตสิก ๕๒

มหาภูตรูปที่เกิดด้วยสมุฏฐานทั้ง ๔, ปัญจโวการปฏิสนธินามขันธ ๔ กับปฏิสนธิททยัตถุ

- องค์กรธรรมของปัจจยูปบันนธรรม ได้แก่ นามขันธ ๔ คือ จิต ๘๘ เจตสิก

๕๒ มหาภูตรูปที่เกิดด้วยสมุฏฐานทั้ง ๔, ปัญจโวการปฏิสนธินามขันธ ๔ กับปฏิสนธิททยัตถุ

- องค์กรธรรมของปัจจยนิกรรม ได้แก่ อุปาทายรูป ๒๓ (เว้นททยัตถุ)

ปัญหาวาระในอัญญมัญญปัจจาย

อัญญมัญญปัจจาย มี ๓ วาระ คือ

๑. กุศลเป็นปัจจยแก่กุศล ได้แก่กุศลจิต ๒๑ คือ กุศลนามขันธ ๔ แล้วแต่

จะยกเอาขันธใดว่าเป็นปัจจย ขันธนั้นก็เป็นปัญญมัญญปัจจยธรรม กุศลจิต ๒๑ คือ กุศลนามขันธที่เหลือ ก็เป็นอัญญมัญญปัจจยูปบันนธรรม

๒๓

๒. อกุศลเป็นปัจจัยแก่อกุศล ได้แก่ อกุศลจิต ๑๒ คือ อกุศลนามจันทร์ ๔ แล้วแต่จะยกเอาจันทร์ใดว่าเป็นปัจจัย ชันร์นั้นก็เป็นอัญญมัญญปัจจัยธรรม, อกุศลจิต ๑๒ คือ อกุศลนามจันทร์ที่เหลือ ก็เป็นอัญญมัญญปัจจัยขุบบันนธรรม

๓. อภัยาคะเป็นปัจจัยแก่อภัยาคะ ได้แก่ วิบากจิต ๓๖ คือ วิบากนามจันทร์ ๔ กิริยาจิต ๒๐ คือ กิริยานามจันทร์ ๔ แล้วแต่จะยกเอาจันทร์ใดว่าเป็นปัจจัยชันร์นั้นก็เป็นอัญญมัญญปัจจัยธรรม วิบากจิต ๓๖ คือ วิบากนามจันทร์ที่เหลือ กิริยาจิต ๒๐ คือ กิริยานามจันทร์ที่เหลือ ก็เป็นอัญญมัญญปัจจัยขุบบันนธรรมตามลำดับ

วิบากนามจันทร์ ๔ คือ ปฏิสนธิจิต ๑๕ (เว็นอรูปปฏิสนธิ ๔) ในปฏิสนธิขณะกับ หทยวัตถุ แล้วแต่จะยกจิตหรือหทยวัตถุว่าเป็นปัจจัย จิตหรือหทยวัตถุนั้นก็เป็นอัญญมัญญปัจจัยธรรม, จิตหรือหทยวัตถุที่เหลือก็เป็นอัญญมัญญปัจจัยขุบบันนธรรม

มหาภูตรูป ๔ ที่เกิดด้วยสมภูฐานทั้ง ๔ แล้วแต่จะยกเอารูปใดว่าเป็นปัจจัยรูปนั้นก็เป็นอัญญมัญญปัจจัยธรรม, รูปที่เหลือในสมภูฐานนั้นก็เป็นอัญญมัญญปัจจัยขุบบันนธรรม ปัจจัยที่เกิดร่วมด้วยกันได้มี ๘ ปัจจัย คือ

๑. อัญญมัญญปัจจัย
๒. สหชาติปัจจัย
๓. สหชาตนิสสยปัจจัย
๔. วิปากปัจจัย
๕. สัมปยุตตปัจจัย
๖. สหชาติวิปยุตตปัจจัย
๗. สหชาติตติปัจจัย
๘. สหชาติอวิกตปัจจัย

๘. นิสสยปัจจัย

นิสสยปัจจัย ได้แก่ ธรรมที่ช่วยอุปการะ โดยความเป็นที่อยู่อาศัย นิสสยปัจจัย จำแนกออกได้เป็น ๓ คือ

๒๔

๑. ปัจจยธรรมนั้นช่วยอุปการะให้ปัจจุบุบันธรรมเกิดขึ้นพร้อมกับตนด้วย และ
ปัจจยธรรมนั้นเป็นที่อิงอาศัยให้ปัจจุบุบันธรรมตั้งมั่นอยู่ด้วย อย่างนี้ชื่อว่า สหชาตนิสสย-
ปัจจย

๒. ปัจจยธรรม คือ วัตถุที่เกิดก่อนปัจจุบุบันธรรม และยังไม่ทันดับไปนั้น
ได้ช่วยอุปการะ โดยเป็นที่อิงอาศัยให้ปัจจุบุบันธรรมเกิดขึ้นด้วย ให้ตั้งมั่นอยู่ด้วย อย่างนี้ชื่อ
ว่า วัตถุปุเรชาตนิสสยปัจจย

๓. ปัจจยธรรม หมายถึงเฉพาะททยวัตถุ (อย่างเดียว) ที่เกิดก่อนปัจจุบุบันธรรม
และยังไม่ทันดับไปนั้นเป็นอารมณ์ด้วย ช่วยอุปการะ โดยเป็นที่อิงอาศัยให้ปัจจุบุบันธรรมเกิด
ขึ้นด้วย ให้ตั้งมั่นอยู่ด้วย อย่างนี้ชื่อว่า วัตถุารัมมณปุเรชาตนิสสยปัจจย

นิสสยปัจจยทั้ง ๓ ประเภทนี้มีลักษณะแตกต่างกันดังนี้

- สหชาตนิสสยปัจจย มีลักษณะ ๒ ประการ คือ

(๑) มีลักษณะเป็นสหชาต หมายความว่า ปัจจยธรรมกับปัจจุบุบันธรรมนั้นเกิด
พร้อมกัน

(๒) มีลักษณะเป็นนิสสย หมายความว่า ปัจจยธรรมเป็นที่อาศัย เป็นที่อิงอาศัย
แห่งปัจจุบุบันธรรม โดยอาการตั้งมั่นด้วย

- วัตถุปุเรชาตนิสสยปัจจย มีลักษณะ ๓ ประการ คือ

(๑) มีลักษณะเป็นวัตถุ หมายความว่า เป็นที่ตั้งของปัจจุบุบันธรรม อันได้
แก่วัตถุ ๖ มีจักขุวัตถุเป็นต้น ททยวัตถุเป็นที่สุด

(๒) มีลักษณะเป็นปุเรชาต หมายความว่า ปัจจยธรรม (คือวัตถุ ๖) นั้นเกิด
ก่อนปัจจุบุบันธรรมด้วย

(๓) มีลักษณะเป็นนิสสย หมายความว่า ปัจจยธรรม (คือวัตถุ ๖) นั้นเป็นที่
อาศัย เป็นที่อิงอาศัยแห่งปัจจุบุบันธรรม โดยอาการตั้งมั่นด้วย

- วัตถุารัมมณปุเรชาตนิสสยปัจจย มีลักษณะ ๔ ประการ คือ

(๑) มีลักษณะเป็นวัตถุ หมายความว่า เป็นที่ตั้งของปัจจุบุบันธรรม ในที่นี้ได้
แก่ ททยวัตถุโดยเฉพาะ

๒๕

(๒) มีลักษณะเป็นอาร์มณ หมายความว่า ปัจจยธรรม (คือ ทพยัตถุ) นั้น เป็นอาร์มณของปัจจุบุบันนธรรมด้วย

(๓) มีลักษณะเป็นปุเรชาติ หมายความว่า ปัจจยธรรม (คือทพยัตถุ) นั้นเกิด ก่อนปัจจุบุบันนธรรมด้วย

(๔) มีลักษณะเป็นนิสสย หมายความว่า ปัจจยธรรม (คือทพยัตถุ) เป็นที่อาศัย เป็นที่อิงอาศัยแห่งปัจจุบุบันนธรรม โดยอาการตั้งมั่นด้วย

นิสสยปัจจย ๓ อย่างนี้ มีอธิบายโดยสังเขปดังต่อไปนี้

สหชาตนิสสยปัจจย

สหชาตนิสสย หมายความว่า เป็นที่อิงอาศัยกันเพราะความที่เกิดพร้อมกัน

ว่าโดย อาการ นามรูปเป็นปัจจย นามรูปเป็นปัจจุบุบันนธรรม

ว่าโดย ชาติ เป็นสหชาตชาติ

ว่าโดย กาล เป็นปัจจุบันกาล

ว่าโดย สัตติ มีทั้งชนกสัตติ และอุปถัมภกสัตติ

ว่าโดย องค์ธรรม เหมือนองค์ธรรมในสหชาตปัจจย

ปัญหาภาวะในนิสสยปัจจยกับจำนวนปัจจยที่เกิดร่วมกัน ได้ก็เป็นเหมือนกับสหชาต-ปัจจยทุกประการ

วัตถุปุเรชาตินิสสยปัจจย

วัตถุปุเรชาติ หมายความว่า วัตถุ ๕ ที่เกิดก่อน

ว่าโดย อาการ รูปเป็นปัจจยธรรม, นามเป็นปัจจุบุบันนธรรม

ว่าโดย ชาติ เป็นวัตถุปุเรชาติชาติ หมายความว่า ปัจจยธรรมซึ่งช่วยอุปการะแก่ ปัจจุบุบันนธรรมนั้น โดยการที่เป็นที่ตั้งด้วย และ โดยการที่เกิดก่อนด้วย

ว่าโดย กาล เป็นกาลปัจจุบัน หมายความว่า แม้ปัจจยธรรมจะเกิดก่อน แต่ก็ ยังไม่ทันดับไป คือ ยังอยู่ในระหว่าง วิถีขณะ ยังไม่ทันถึงกัณขณะ

ว่าโดย สัตติ มีทั้งชนกสัตติ และอุปถัมภกสัตติ

ว่าโดยองค์ธรรม คือ

- องค์ธรรมของปัจจุยธรรม ได้แก่ วัตถุ ๖ คือ จักขุวัตถุ โสตวัตถุ ฆานวัตถุ ชิวหาวัตถุ กายวัตถุ และทथวัตถุ ที่เกิดก่อนปัจจุยুবันนธรรม
- องค์ธรรมของปัจจุยুবันนธรรม ได้แก่จิต ๘๕ (เว้นอรูปีวิปาก ๔) ทั้งที่แน่นอนและไม่แน่นอน ในปัจจุโวการภูมิ ที่เป็นวัตติกาล
- องค์ธรรมของปัจจนิกธรรม ได้แก่ โลกมูลจิต ๘, โมหมูลจิต ๒ มโนทวาราวชชนจิต ๑, มหากุศลจิต ๘, มหากริยาจิต ๘, อรูปจิต ๑๒ และโลกุตตรจิต ๗ (เว้นโสคาปัตติมัคคจิต ๑) รวมจิต ๔๖ ดวง ทั้งที่แน่นอนและไม่แน่นอน, ปัจจุโวการปฏิสนธิจิต ๑๕ และรูปทั้งหมด

ข้อสังเกต

ที่ว่าทั้งที่แน่นอนและไม่แน่นอนนั้นพึงเข้าใจดังนี้

- ปัจจุยুবันนธรรมที่แน่นอน ได้แก่ โทสมูลจิต ๒, อเหตุกจิต ๑๗ (เว้นมโนทวาราวชชนจิต ๑) มหาวิปาก ๑, รูปาจรจิต ๑๕ และโสคาปัตติมัคคจิต ๑ รวมจิต ๔๗ ดวงนี้ต้องอาศัยวัตถุเกิด
- ปัจจุยুবันนธรรมที่ไม่แน่นอน ได้แก่ โลกมูลจิต ๘, โมหมูลจิต ๒, มโนทวาราวชชนจิต ๑, มหากุศลจิต ๘, มหากริยาจิต ๘, อรูปกุศลจิต ๔, อรูปกริยาจิต ๔ และโลกุตตรจิต ๗ (เว้นโลกปัตติมัคคจิต ๑) รวมจิต ๔๒ ดวงนี้ ถ้าเกิดในปัจจุโวการภูมิ ก็ต้องอาศัยวัตถุเกิด ถ้าเกิดในจตุโวการภูมิไม่ต้องอาศัยวัตถุก็เกิดได้
- ปัจจนิกธรรมที่แน่นอน ได้แก่ อรูปวิปากจิต ๔ และรูปทั้งหมด ซึ่งเกิดขึ้นได้โดยไม่ต้องอาศัยวัตถุ จึงเป็นปัจจุยুবันนธรรม ถ้าเกิดในจตุโวการภูมิ ก็เป็นปัจจนิกธรรมไป จึงว่าไม่แน่นอน

ปัญหาภาวะในวัดอุปัชฌายะนิสสยปัจฉิม

๑. อัพยาทจะเป็นปัจฉิมแก่อัพยาท ได้แก่ วัดอุ ๖ ที่เกิดก่อน เป็นวัดอุปัชฌายะนิสสยปัจฉิมธรรม, วิภาจิต ๑๒ (เวีนอรูปรวิภาจ ๔), กิริยาจิต ๒๐ ที่เกิดทีหลังวัดอุ ๖ นั้น เป็นวัดอุปัชฌายะนิสสยปัจฉิมบุบบันนธรรม เช่น
 - วัดอุ ๕ มีจักขุวัดอุเป็นต้น เป็นวัดอุปัชฌายะนิสสยปัจฉิมธรรม ทวิปัญญวิญญาณ ๑๐ มีจักขุวิญญาณเป็นต้น เป็นวัดอุปัชฌายะนิสสยปัจฉิมบุบบันนธรรม
 - หทยวัดอุ ที่เกิดพร้อมกัจิตดวงทีเกิดพร้อมกัจิตดวงทีเกิดก่อนๆ มีปฏิสนธิจิตเป็นต้น เป็นวัดอุปัชฌายะนิสสยปัจฉิมธรรม, วิภาจิต ๒๒ (เวีนทวิปัญญวิญญาณ ๑๐ อรูปวิภาจ ๔) เป็นวัดอุปัชฌายะนิสสยปัจฉิมบุบบันนธรรม
 - หทยวัดอุ ทีเกิดอยู่ก่อนเวลาทีจะออกจากนิโรธสมาบัติ นั้น เป็นวัดอุปัชฌายะนิสสยปัจฉิมธรรม อนาคามีผลจิต ๑ อรหัตผลจิต ๑ ทีเกิดขึ้นในขณะออกจากนิโรธสมาบัตินั้น เป็นวัดอุปัชฌายะนิสสยปัจฉิมบุบบันนธรรม
 - วัดอุ ๖ ทีเกิดพร้อมกัจิตดวงทีนับถอยหลังจากจุดจิตไป ๑๗ ขณะ เป็นวัดอุปัชฌายะนิสสยปัจฉิมธรรม, จิตทีเกิดพร้อมกัวัดอุ ๖ ทีเหลือ ๑๖ เป็นวัดอุปัชฌายะนิสสยปัจฉิมบุบบันนธรรม
๒. อัพยาทจะเป็นปัจฉิมแก่กุศล ได้แก่ หทยวัดอุทีเกิดพร้อมกัจิตดวงก่อนๆ มีอวัชชนจิต- เป็นต้น เป็นวัดอุปัชฌายะนิสสยปัจฉิมธรรม, กุศลนามขันธ ๔ อันได้แก่กุศลจิต ๒๑ ทีเกิดทีหลัง เป็นวัดอุปัชฌายะนิสสยปัจฉิมบุบบันนธรรม
 - หทยวัดอุทีเกิดพร้อมกัจิตดวงทีนับถอยหลังจากจุดจิตไป ๑๗ ขณะเป็นวัดอุปัชฌายะนิสสยปัจฉิมธรรม, มรณาสันนกุศลชวณะ อันได้แก่ คลสิกกุศลจิต ๑๗ เป็นวัดอุปัชฌายะนิสสยปัจฉิมบุบบันนธรรม
๓. อัพยาทจะเป็นปัจฉิมแก่กุศล ได้แก่ หทยวัดอุทีเกิดพร้อมกัจิตดวงก่อนๆ มีอวัชชนจิต เป็นต้น เป็นวัดอุปัชฌายะนิสสยปัจฉิมธรรม, อกุศลนามขันธ ๔ อันได้แก่ อกุศลจิต ๑๒ เป็นวัดอุปัชฌายะนิสสยปัจฉิมบุบบันนธรรม

๒๘

- ททยวัตถุ ที่เกิดพร้อมกันจิตดวงที่นับถอยหลังจากจุติจิตไป ๑๗ ขณะเป็น วัตถุปุเรชาตนิสสยปัจจยธรรม มรณาสันนอกุศลขวนะ อันได้แก่ อกุศลจิต ๑๒ เป็นวัตถุ- ปุเรชาตนิสสยปัจจยูปบันนธรรม

อนึ่ง ในนิสสยปัจจย มีการแสดงอีกนัยหนึ่ง โดยรวมสหชาตนิสสยปัจจยกับวัตถุ ปุเรชาตนิสสยปัจจยเข้าด้วยกัน เรียกว่า มิสสกบท และจำแนกเป็น ๒ วาระ คือ

๑. กุศลและอัพยากตะ เป็นปัจจยแก่กุศล โดยอำนาจแห่งสหชาตนิสสยปัจจย และวัตถุปุเรชาตนิสสยปัจจย หมายความว่า

มีกุศลจิต ๒๑ คือ กุศลนามขันธ์ ๔ ขันธ์ใดขันธ์หนึ่งและททยวัตถุที่เกิดพร้อมกัน จิตดวงก่อนๆ เป็นสหชาตนิสสยและวัตถุปุเรชาตนิสสยปัจจยธรรม, กุศลนามขันธ์ที่เหลือเป็น สหชาตนิสสยและวัตถุปุเรชาตนิสสยปัจจยูปบันนธรรม

๒. อกุศลและอัพยากตะ เป็นปัจจยแก่อกุล โดยอำนาจแห่งสหชาตนิสสยปัจจย และวัตถุปุเรชาตนิสสยปัจจย

อกุศลจิต ๑๒ คือ อกุศลนามขันธ์ ๔ ขันธ์ใดขันธ์หนึ่ง และททยวัตถุที่เกิดพร้อมกัน จิตดวงก่อนๆ เป็นสหชาตนิสสยและวัตถุปุเรชาตนิสสยปัจจยธรรม อกุศลนามขันธ์ที่เหลือ เป็นสหชาตนิสสยและวัตถุปุเรชาตนิสสยปัจจยูปบันนธรรม

ทั้ง ๒ วาระนี้ จะยกขันธ์เดียว หรือ ๒ ขันธ์ หรือ ๓ ขันธ์ เป็นปัจจยธรรมก็ตาม ขันธ์ที่เหลือเท่าไรก็ตามก็เป็นปัจจยูปบันนธรรมเสมอไป

ปัจจยที่เกิดร่วมด้วยกันได้ มี ๘ ปัจจย คือ

๑. วัตถุปุเรชาตนิสสยปัจจย
๒. อารัมมณปัจจย
๓. อารัมมณาริปีปัจจย
๔. อารัมมณูปนิสสยปัจจย
๕. วัตถุปุเรชาตปัจจย
๖. วัตถุปุเรชาตวิปปยุตตปัจจย

๗. วัตถุประสงค์ปิัจจัย

๘. วัตถุประสงค์อวิคตปิัจจัย

วัดถารัมมณปุเรชาตนิสสยปิัจจัย

- วัดถารัมมณปุเรชาต หมายความว่า หทยวัตถุที่เกิดก่อน ซึ่งเป็นอารมณ์
ด้วยนั้น เป็นที่ตั้งที่อาศัยแก่จิตที่เกิดหลัง

ว่าโดย อาการ รูปเป็นปิัจจัยธรรม, นามเป็นปิัจยูปบันนธรรม

ว่าโดย ชาติ เป็นอารัมมณชาติ หมายความว่า ปิัจจัยธรรม ซึ่งช่วยอุปการะแก่
ปิัจยูปบันนธรรมนั้น ได้แก่ อารมณณ์นั่นเอง

ว่าโดย กาล เป็นกาลปิัจจุบัน หมายความว่า ปิัจจัยธรรมนั้นยังอยู่ในระหว่าง
ฐิติขณะ ยังไม่ถึงภังคขณะ

ว่าโดย สัตติ มีทั้ง ชนกสัตติและอุปถัมภกสัตติ

ว่าโดย องค์กรธรรม คือ

- องค์กรธรรมของปิัจจัยธรรม ได้แก่ หทยวัตถุที่เกิดพร้อมกับจิตดวงที่นับถอยหลัง
จากจุดิจิตไป ๑๗ ขณะ

- องค์กรธรรมของปิัจยูปบันนธรรม ได้แก่ จิตที่เหลืออีก ๑๖ ขณะนั้น คือ
มคนทวาราวชชนจิต ๑, กามชวนจิต ๒๕, ตทาลัมพนจิต ๑๑ และอภิญญาจิต ๒ (เฉพาะ
อิทธิวิธอภิญญาเท่านั้น) ขณะที่เอาหทยวัตถุเป็นอารมณ์

- องค์กรธรรมของปิัจจนิกธรรม ได้แก่ จิต ๘๕ ในเวลาที่ไม่ได้เอาหทยวัตถุ
เป็นอารมณ์และรูปทั้งหมด

ปัญหาวาระในวัดถารัมมณปุเรชาตนิสสยปิัจจัย

วัดถารัมมณปุเรชาตนิสสยปิัจจัยนี้ มี ๓ วาระ คือ

๑. อภัยกตะเป็นปิัจจัยแก่อภัยกตะ ได้แก่ หทยวัตถุที่เกิดพร้อมกับจิตดวง
ที่นับถอยหลังจากจุดิจิตไป ๑๗ ขณะ เป็นปิัจจัยธรรม, จิตที่เหลืออีก ๑๖ ขณะ (เวีนกุศลชวณะ
และอกุศลชวณะ) อันได้แก่ มโนทวาราวชชนจิต ๑, หสิตูปปาตจิต ๑ มหาภิรียาจิต ๘,
ตทาลัมพนจิต ๑๑ และ อิทธิวิธอภิญญาภิรียาจิต ๑ เป็นปิัจยูปบันนธรรม

๒. อพยาคตะเป็นปัจจัยแก่กุศล ได้แก่ หทยวัตถุที่เกิดพร้อมกับจิตดวงที่นับ
ถอยหลังจากจุดิจิตไป ๑๗ ขณะ เป็นปัจจัยธรรม, มรณาสันนกุศลชวนจิต ๕ ขณะอันได้แก่
มหากุศลจิต ๘ และอิทธิวิธีอภิญาญกุศลจิต ๑ เป็นปัจจัยบุบันนธรรม

๓. อพยาคตะเป็นปัจจัยแก่กุศล ได้แก่ หทยวัตถุที่เกิดพร้อมกับจิตดวงที่นับ
ถอยหลังจากจุดิจิตไป ๑๗ ขณะ เป็นปัจจัยธรรม, มรณาสันนอกุศลชวนจิต ๕ ขณะอันได้แก่
อกุศลจิต ๑๒ เป็นปัจจัยบุบันนธรรม

ปัจจัยที่เกิดรวมด้วยกันได้ มี ๘ ปัจจัย คือ

๑. วัดถารัมมณปุเรชาตนิสสยปัจจัย
๒. อารัมมณปัจจัย
๓. อารัมมณาธิปติปัจจัย
๔. อารัมมณุปนิสสยปัจจัย
๕. อารัมมณปุเรชาตปัจจัย
๖. วัดถารัมมณปุเรชาตวิปยุตตปัจจัย
๗. วัดถารัมมณปุเรชาตัตถิปัจจัย
๘. วัดถารัมมณปุเรชาตอวิกตปัจจัย

๓๑

บทที่ ๒

อธิบายปัจจัย ๒๔ (ต่อ)

๕. อุปนิสสยปัจจัย

อุปนิสสยปัจจัย ได้แก่ ธรรมที่ช่วยอุปการะโดยความเป็นที่อาศัยที่มีกำลังมาก
อุปนิสสยปัจจัยนี้ จำแนกออกได้เป็น ๓ คือ

๑. อารมณฺชนิตที่เป็นอธิบดีด้วย เป็นที่อาศัยอันมีกำลังอย่างแรงกล้าด้วย ช่วย
อุปการะให้เกิดปัจจัยบุบบันนธรรมขึ้น อย่างนี้เรียกว่า อารมมณฺอุปนิสสยปัจจัย
๒. ธรรมที่เป็นที่อาศัยอันมีกำลังอย่างแรงกล้าด้วย และช่วยอุปการะให้ปัจจัยบุ-
บันนธรรม เกิดขึ้นโดยไม่มีระหว่างคั่นด้วย อย่างนี้เรียกว่า อนันตรูปนิสยปัจจัย
๓. ธรรมที่เป็นที่อาศัยอันมีกำลังอย่างแรงกล้า โดยอำนาจแห่งสภาพของตนเอง ไม่
เกี่ยวข้องด้วยอำนาจแห่งอารมณฺปัจจัย และอนันตรปัจจัยเลย อย่างนี้เรียกว่า ปกตูปนิสสย-
ปัจจัย

อนึ่ง ปกตูปนิสสยปัจจัย เป็นปัจจัยที่ทำให้เกิดปัจจัยบุบบันนธรรมได้มากกว่าปัจจัยอื่นๆ
องค์ธรรม ก็มากมายหลายอย่าง จนถึงขับได้ชื่อว่า มหาปเทศปัจจัย

อารมมณฺอุปนิสสยปัจจัย

คำอธิบายตลอดจนองค์ธรรมต่างๆ ทั้งหมดในอารมมณฺอุปนิสสยปัจจัยนี้เป็นเหมือน
กับในอารมมณฺธาธิปติปัจจัยทุกประการ ขอให้ดูเทียบกับอารมมณฺธาธิปติปัจจัยนั้น

อนันตรูปนิสยปัจจัย

คำอธิบายตลอดจนองค์ธรรมต่างๆ ทั้งหมดในอนันตรูปนิสยปัจจัยนี้เป็นเหมือน
กับในอนันตรปัจจัยทุกประการ ขอให้ดูเทียบกับอนันตรปัจจัยนั้น

ปกตูปนิสสยปัจจัย

ปกตูปนิสสย มีความหมายว่า การอิงอาศัยที่มีกำลังอย่างแรงกล้านั้น เป็นไปอย่าง
ปกติ ตามธรรมดาของสภาพนั้น เอง

๓๒

ว่าโดย อากาโร บัญญัติ นาม รูป เป็นปัจฉัยธรรม, นามเป็นปัจจุยुบับันนธรรม
ว่าโดย ชาติ เป็นปกคฺคฺนิสสยชาติ ซึ่งมี ๒ ประเภท คือ สุทฺทปคฺคฺปนิสสยชาติและ
มิสกปคฺคฺปนิสสยนาณักขณิกกัมมชาติ

สุทฺทปคฺคฺปนิสสยชาติ หมายความว่า จิต เจตสิก ที่เกิดก่อนๆ และ รูป บัญญัติ
ที่มีกำลังมาก (พลวะ) นั้นช่วยอุปการะแก่จิต เจตสิก ที่เกิดทีหลัง

มิสกปคฺคฺปนิสสยนาณักขณิกกัมมชาติ หมายความว่า กุศลกรรม อกุศลกรรม ที่
มีกำลังมาก (เวณมคฺคฺเจตนา) นั้นช่วยอุปการะแก่ วิบากนามจันท์

ว่าโดย กาล เป็นปัจจุบัณ อติต อนาคต และกาลวิมุต

ว่าโดย สัตติ มีชนกสัตติแต่อย่างเดียว

ว่าโดยองค์ธรรม คือ

- องค์ธรรมของปัจฉัยธรรม ได้แก่ จิต ๘๕ เจตสิก ๕๒ ที่เกิดก่อนๆ, รูป
๒๘ และบัญญัติที่เป็นชนิดที่มีกำลังมาก (บัญญัติที่เวณ อสุกบัญญัติ, กสิณบัญญัติ, โภกฺกฺฐาส-
บัญญัติ, อานาปานบัญญัติ, อากาสบัญญัติ, นามบัญญัติ เป็นต้น)

- องค์ธรรมของปัจจุยुบับันนธรรม ได้แก่ จิต ๘๕ เจตสิก ๕๒ ที่เกิดทีหลัง

- องค์ธรรมของปัจจนิกธรรม ได้แก่ รูปทั้งหมด

ปัญหาวาระในปกคฺคฺปนิสสยปัจฉัย

ปกคฺคฺปนิสสยปัจฉัย มี ๕ วาระ คือ

๑. กุศลเป็นปัจฉัยแก่กุศล ได้แก่ กุศลจิต ๒๐ (เวณอรหัตตมคฺคฺจิต ๑) ที่มี
กำลังอย่างแรงกล้าเป็นปกคฺคฺนิสสยปัจฉัยธรรม, กุศลจิต ๒๑ ที่เกิดขึ้นเพราะปัจฉัยนั้นเป็น
ปกคฺคฺปนิสสยปัจจุยुบับันนธรรม เช่น

- สัทธา ศีล สุตะ จาคะ ปัญญา อันได้แก่ มหากุศลจิต ๘ เป็นปกคฺคฺปนิสสยปัจฉัย-
ธรรม กุศลจิต ๒๔ คือ การบำเพ็ญทาน ศีล ภาวนา ที่เกิดขึ้นจากกุศลที่เป็นปัจฉัยนั้นตามควร
แก่การกระทำนั้นๆ เป็นปกคฺคฺปนิสสยปัจจุยुบับันนธรรม

- มหากุศล ที่เจริญสมถภาวนา เป็นปกคฺคฺปนิสสยปัจฉัยธรรม, ฌานจิตที่เกิดขึ้น
เพราะการเจริญภาวนานั้น เป็นปกคฺคฺปนิสสยปัจจุยुบับันนธรรม

- ฌานจิตเบื้องต่ำ เป็นปกตูปนิสสยปัจจยธรรม, ฌานจิตเบื้องสูงไปตามลำดับ เป็นปกตูปนิสสยปัจจยูปบันนธรรม

- มหากุศลในอธิฏฐานวิถิที่ปรารถนาจะให้อภิญาจิตเกิด เป็นปกตูปนิสสยปัจจยธรรม ปัญจฌานกุศลจิตที่ให้อภิญากุศลจิตเกิดขึ้นนั้นเป็นปกตูปนิสสยปัจจยูปบันนธรรม

- มหากุศลที่เจริญวิปัสสนากาวนา เป็นปกตูปนิสสยปัจจยธรรม, มัคคจิตที่เกิดขึ้น เพราะการเจริญภาวนานั้น เป็นปกตูปนิสสยปัจจยูปบันนธรรม

- มัคคจิตเบื้องต่ำ เป็นปกตูปนิสสยปัจจยธรรม มัคคจิตเบื้องสูงไปตามลำดับเป็นปกตูปนิสสยปัจจยูปบันนธรรม

- มัคคจิต เป็นปกตูปนิสสยปัจจยธรรม, ปฏิสัมภิทาญาณ ๔ มีอรรถปฏิสัมภิทาญาณ ธรรมปฏิสัมภิทาญาณ นิรุติปฏิสัมภิทาญาณ และปฏิญาณปฏิสัมภิทาญาณ อันได้แก่ ปัญญาในมหากุศล เป็นปกตูปนิสสยปัจจยูปบันนธรรม

๒. กุศลเป็นปัจจยแก่อกุศล ได้แก่ โลกียกุศลจิต ๑๗ ที่มีกำลังอย่างแรงกล้า เป็นปกตูปนิสสยปัจจยธรรม, อกุศลจิต ๑๒ ที่เกิดโดยอาศัยกุศลนั้น เป็นปกตูปนิสสยปัจจยูปบันนธรรม เช่น

- อาศัย สัทธา ศีล สุตะ จาคะ ปัญญา ในโลกียกุศลจิต ๑๗ อย่างใดอย่างหนึ่งที่ มีกำลังอย่างแรงกล้า เป็นปกตูปนิสสยปัจจยธรรม ทำให้เกิดมีราคะ ทิฏฐิ มานะ และโทมนัส ขึ้นได้, อกุศลจิตที่เกิดขึ้นเพราะเหตุดังกล่าวนี้ เป็นปกตูปนิสสยปัจจยูปบันนธรรม

๓. กุศลเป็นปัจจยแก่อัพยาตะ ได้แก่ กุศลจิต ๒๑ ที่มีกำลังอย่างแรงกล้า เป็นปกตูปนิสสยปัจจย แก่ วิบากนามจันท์ ๔ หรือกุศลกรรมเป็นปัจจยแก่ กุศลกัมมชรูป

เช่น อาศัย สัทธา ศีล สุตะ จาคะ ปัญญา ในกุศลจิต ๒๑ ที่มีกำลังอย่างแรงกล้าเป็นปกตูปนิสสยปัจจยธรรม, ข้อมทำให้เกิด ทุกข์กาย สุขกาย และผลสมาบัติ อันได้แก่ กายวิญญาณจิต ๒ ผลจิต ๔ เป็นปกตูปนิสสยปัจจยูปบันนธรรม และกุศลเจตนาอันแรงกล้าเป็นปัจจยธรรม แก่กัมมชรูป อันเป็นปัจจยูปบันนธรรม (อสังขยัตถ์)

๓๔

- มหากุศลเจตนา ๘ ในอดีตภพ นับถอยหลังตั้งแต่ชาติที่ ๒ เป็นต้นไป มหัคคตา
กุศลเจตนา ๘ ในอดีตภพ เฉพาะชาติที่ ๒ และมัคคเจตนาในชาตินี้เป็นปกคตูปนิสสยปัจฉัย-
ธรรม กุศลวิบากจิต ๒๕ คือ อเหตุกกุศลวิบาก ๘ มหาวิบาก ๘ มหัคคตวิบาก ๕ และผลจิต
๔ เป็นปกคตูปนิสสยปัจฉัยบุบบันนธรรม

- อรหัตตมัคคจิต ๑ ที่มีกำลังอย่างแรงกล้า เป็นปกคตูปนิสสยปัจฉัยธรรม, การ
เข้าสมาบัติ อันได้แก่ มหัคคตกิริยาจิต ๕ กัถิ การพิจารณาสังขาร โดยความเป็นอนิจจัง
ทุกขัง อนัตตา อันได้แก่ มหากิริยา ๘ กัถิ. การบรรลุปุทธิสัมภิทาญาณ อันได้แก่ปัญญาในมหา
กิริยากัถิ และอภิญาญกิริยาจิต ๑ กัถิ เหล่านี้เป็นปกคตูปนิสสยปัจฉัยบุบบันนธรรม

- มัคคจิต ๑ เป็นปกคตูปนิสสยปัจฉัยผลจิต ๔ เป็นปกคตูปนิสสยปัจฉัยบุบบันนธรรม

๔. อกุศลเป็นปัจฉัยแก่กุศล ได้แก่ อกุศลจิต ๑๒ ที่มีกำลังอย่างแรงกล้า เป็น
ปกคตูปนิสสยปัจฉัยธรรม อกุศลจิต ๑๒ เป็นปกคตูปนิสสยปัจฉัยบุบบันนธรรม เช่น
อาศัย รากะ โทสะ คมพะ ทิฏฐิ มานะ เป็นต้น อันได้แก่ อกุศลจิต ๑๒ หรือ
อกุศลกรรมมถ ๑๐ ประการ ที่มีกำลังอย่างแรงกล้า เป็นปกคตูปนิสสยธรรมปัจฉัย ก่อให้เกิด
ทุจริตทางกายกรรม ๓ ทาง วจีกรรม ๔ ทาง มโนกรรม ๓ อันได้แก่ อกุศลจิต ๑๔ นั่นเอง
เป็นปกคตูปนิสสยปัจฉัยบุบบันนธรรม

๕. อกุศลเป็นปัจฉัยแก่กุศล ได้แก่ อกุศลจิต ๑๒ ที่มีกำลังอย่างแรงกล้าเป็น
ปกคตูปนิสสยปัจฉัยธรรม กุศลจิต ๒๑ เป็นปกคตูปนิสสยปัจฉัยบุบบันนธรรม เช่น
อาศัย รากะ ที่มีกำลังอย่างแรงกล้า ปรรตนาภพที่ดี ปรรตนาทรัพย์สมบัติ อันได้
แก่ โลภะมูลจิต เป็นปกคตูปนิสสยปัจฉัยธรรม จึงทำทาน รักษาศีล เจริญภาวนา อันได้แก่มหา-
กุศลจิต ๘ ที่ดี ยังมานให้เกิดขึ้น ยังสมาบัติให้เกิดขึ้น อันได้แก่มหัคคตกุศลจิต ๑ กัถิ ยัง
อภิญาญให้เกิดขึ้น อันได้แก่ รูปาวจรปัญญาจะฉานกุศลอภิญาญจิต ๑ กัถิ ยังมคคให้เกิดขึ้น
อันได้แก่มัคคจิต ๔ กัถิ เหล่านี้ย่อมเป็น ปกคตูปนิสสยปัจฉัยบุบบันนธรรมทั้งนั้น

อาศัย โทสะ โมหะ มานะ ทิฏฐิ ที่มีกำลังอย่างแรงกล้า ประกอบอกุศลกรรมแล้ว
อันได้แก่ อกุศลจิต ๑๒ เป็นปกคตูปนิสสยปัจฉัยธรรม มีความปรารถนาจะลบล้างผลของกรรม

๓๕

นั้นๆ จึงทำทาน รักษาศีล เจริญภาวนา อันได้แก่ กุศลจิต ๒๑ ดังนี้ เป็นปกตูปนิสสยปัจจุยুব-
บันนธรรม

๖. อกุศลเป็นปัจจัยแก่อภัยกตะ ได้แก่ อกุศลจิต ๑๒ ที่มีกำลังอย่างแรงกล้า
เป็นปกตูปนิสสยปัจจุยวัชธรรม, วิบากจิต ๓๖ กิริยาจิต ๒๐ เป็นปกตูปนิสสยปัจจุยুব-
บันนธรรม

อาศัย โทสะ โมหะ มานะ ทิฏฐิ และความปรารถนาในภวสมบัติ โภคสมบัติ อันได้
แก่ อกุศลจิต ๑๒ ที่มีกำลังอย่างแรงกล้า เป็นปกตูปนิสสยปัจจุยวัชธรรม, ย่อมทำให้เกิดทุกข์
กาย สุขกาย กิดี เกิดผลจิต ๔ กิดี เกิดอกุศลวิบากจิต ๗ กิดี เหล่านี้เป็นปกตูปนิสสยปัจจุยুব-
บันนธรรม

๘. อภัยกตะเป็นปัจจัยแก่อภัยกตะ ได้แก่ วิบากจิต ๓๖ กิริยาจิต ๒๐
และ รูป ๒๘ เป็นปกตูปนิสสยปัจจุยวัชธรรม, วิบากจิต ๓๐ กิริยาจิต ๒๐ เป็นปกตูปนิสสย-
ปัจจุยুবบันนธรรม, เช่น

- ความสุขกาย ความทุกข์กาย อตุ อาหาร เสนาสนะ เป็นปกตูปนิสสยปัจจุยวัชธรรม,
ช่วยอุปการะแก่ ความสุขกาย ความทุกข์กายว ผลสมาบัติ (คือผลจิต ๔) เหล่านี้เป็น
ปกตูปนิสสยปัจจุยুবบันนธรรม

- ผลจิต ๔ เป็นปกตูปนิสสยปัจจุยวัชธรรม, สุขสทกตกายวิญญาณ เป็นปกตูป-
นิสสยปัจจุยুবบันนธรรม

- พระอรหันต์ อาศัยความสุขกาย หรือทุกข์กาย ตลอดจนความเย็น ความร้อน
อาหาร ที่อยู่อาศัย อันเป็นที่สบายและไม่สบาย เป็นปกตูปนิสสยปัจจุยวัชธรรม ย่อมยังสมาบัติ
ที่ยังไม่เกิดให้เกิดขึ้น ย่อมเข้าสมาบัติที่เกิดขึ้นแล้ว อันได้แก่ มหัคคตกิริยาจิต ๕, ย่อม
พิจารณาสังขารโดยความเป็นอนิจจัง ทุกขัง อนันตา อันได้แก่ มหากิริยา ๗ เป็นปกตูป-
นิสสยปัจจุยুবบันนธรรม

๘. อภัยกตะเป็นปัจจัยแก่อกุศล ได้แก่ วิบากจิต ๓๕ (เว้นอรหัตผล ๑)
กิริยาจิต ๒๐ รูป ๒๘ เป็นปกตูปนิสสยปัจจุยวัชธรรม, กุศลจิต ๒๑ เป็นปกตูปนิสสยปัจจุ-
ยুবบันนธรรม เช่น

๓๖

อาศัยความสุขกาย ทุกข์กาย อุดุ อาหาร เสนาสนะ อันเป็นที่สบายเป็นปกตูป-
นิสสยปัจจัยธรรม สัทธา ได้แก่ สัทธาเจตสิก ๑, สีส ได้แก่ วิรติเจตสิก ๓, สุตตะ ได้แก่
ปัญญาเจตสิก ๑, จาระ ได้แก่ อโลภเจตสิก ๑, ปัญญา ได้แก่ ปัญญาเจตสิก ๑ ที่ใน
กุศลจิต ๒๑ เป็นปกตูปนิสสยปัจจัยบุบบันนธรรม

อาศัยความสุขกาย ทุกข์กาย อุดุ อาหาร เสนาสนะ อันเป็นที่สบาย เป็นปกตูป-
นิสสยปัจจัยธรรม, จึงทำทาน รักษาศีล เจริญภาวนา ยังฉนวนให้เกิดขึ้น ยังสมาบัติให้เกิดขึ้น
ยังอภิญญาให้เกิดขึ้น ยังมคคให้เกิดขึ้น อัน ได้แก่ กุศลจิต ๒๑ เป็นปกตูปนิสสยปัจจัยบุบบัน-
นธรรม

๘. อภัยกตจะเป็นปัจจัยแก่กุศล ได้แก่ โลภวิบากจิต ๓๔ อาวัชชนจิต ๒
รูป ๒๘ เป็นปกตุนิสสยปัจจัยธรรม, อกุศลจิต ๑๒ เป็นปกตูปนิสสยปัจจัยบุบบันนธรรม เช่น

อาศัยความสุขกาย ทุกข์กาย อาศัย อุดุ อาหาร เสนาสนะ เป็นปกตูปนิสสยปัจจัย-
ธรรม, จึงกระทำทุจริตธรรม คือ อกุศลกรรมบถ ๑๐ มีกายทุจริต ๓ วาจทุจริต ๔
มโนทุจริต ๓ อัน ได้แก่ อกุศลจิต ๑๒ นั้นเอง เป็นปกตูปนิสสยปัจจัยบุบบันนธรรม

ปัจจัยที่เกิดร่วมด้วยกัน ได้ มี ๘ ปัจจัยเท่านั้น คือ

๑. ปกตูปนิสสยปัจจัย

๒. นานักขณิกกัมมปัจจัย

๑๐. ปุเรชาติปัจจัย

ปุเรชาติปัจจัย ได้แก่ ธรรมที่ช่วยอุปการะ โดยความเกิดก่อน

ปุเรชาติปัจจัยนี้ จำแนกได้เป็น ๒ คือ

(๑) วัตถุที่เกิดก่อน และยังไม่ทันดับไป ได้ช่วยอุปการะให้ปัจจัยบุบบันนธรรมได้
เกิดขึ้น อย่างนี้ได้ชื่อว่า วัตถุปุเรชาติปัจจัย

(๒) อารมณ์ เฉพาะที่เป็นรูปธรรม อย่างที่เรียกว่าปัจจัยบุบบันนนิปมันรูป ที่เกิด
ก่อน และยังไม่ทันดับไป ได้ช่วยอุปการะให้ปัจจัยบุบบันนธรรมได้เกิดขึ้น อย่างนี้เรียกว่า
อารัมมณปุเรชาติปัจจัย

วัดอุปัชฌาย์

คำอธิบายตลอดจนองค์ธรรมต่างๆ ทั้งหมดในวัดอุปัชฌาย์นี้ เป็นเหมือนกับ
ในวัดอุปัชฌาตนิสสยปัชฌาย์ทุกประการ ขอให้ดูเทียบกับวัดอุปัชฌาตนิสสยปัชฌาย์นั้น

อาร์มมณฺพฺรชาตปัชฌาย์

อาร์มมณฺพฺรชาต หมายความว่า อารมณฺ์เฉพาะที่เป็นรูปธรรมเท่านั้น และเกิดก่อน
ปัจจุยบับนนธรรมด้วย

ว่าโดย อากาโร รูปเป็นปัจจุยบับนนธรรม, นามเป็นปัจจุยบับนนธรรม

ว่าโดย ชาตฺติ เป็นอาร์มมณฺชาตฺติ หมายความว่า ปัจจุยบับนนได้แก่อารมณฺ์ และใน
ที่นี้หมายเฉพาะอารมณฺ์ที่เป็นนิปผันนรูปเท่านั้น

ว่าโดย กาล เป็นปัจจุยบับนกาล หมายความว่า แม้อารมณฺ์นั้นจะเกิดก่อน แต่ก็ยัง
คงมีอยู่ ยังไม่ทันดับไป คือยังอยู่ในฐิตินขณะ จึงจะเป็นปัจจุยบับนได้

ว่าโดย สัตตฺติ มีทั้ง ชนกสัตตฺติและอุปถัมภกสัตตฺติ

ว่าโดย องค์ธรรม คือ

- องค์ธรรมของปัจจุยบับนธรรม ได้แก่ อารมณฺ์ ๖ ที่เป็น นิปผันนรูป๑๘ และ
ยังอยู่ในระหว่าง ฐิตินขณะ

- องค์ธรรมของปัจจุยบับนนธรรม ได้แก่ กามจิต ๕๕ อภิญญาจิต ๒ เจตสิก
๕๐ (เวณอปปมัญญา) ที่เกิดจาก ปัจจุยบับนนิปผันนรูป๑๘

- องค์ธรรมของปัจจุยบับนนธรรม ได้แก่ จิต ๗๖ (เวณทวิปัญจริยญาณ ๑๐
มโนธาตุ ๓) ที่ไม่ได้เกิดจากอารมณฺ์ ๓ ที่เป็นปัจจุยบับนนิปผันนรูป ๑๘ และรูปทั้งหมด

ปัญหาวาระในอาร์มมณฺพฺรชชาติปัชฌาย์

อาร์มมณฺพฺรชาตปัชฌาย์นี้มี ๓ วาระ คือ

- อัชฌายคเตเป็นปัจจุยบับนนได้แก่ อัชฌายคเต ได้แก่ อารมณฺ์ ๖ คือ ปัจจุยบับนนิปผันน-
รูป ๑๘ เป็นอาร์มมณฺพฺรชาตปัชฌาย์ธรรม, กามวิบากจิต ๒๓ กามกิริยาจิต ๑๑ กิริยา-
อภิญญาจิต ๑ เจตสิก ๓๕ (เวณวิรติ) เป็นอาร์มมณฺพฺรชาตปัชฌาย์ยบับนนธรรม เช่น

- รูปารมณฺ์ สัททารมณฺ์ คันธารมณฺ์ รสารมณฺ์ โฝฏฐัพพารมณฺ์ ที่เป็นปัจจุบัน เป็นอาร์มมณฺุเรชาตปัจจยฺชรรร, ทวปีญฺจวญฺญาณ ๑๐ มโนธาตุ ๓ เป็นอาร์มมณฺุเรชาตปัจจยฺชรรร

- ปัจจุบันนิพฺพันรูป ๑๘ เป็นอาร์มมณฺุเรชาตปัจจยฺชรรร, มโนทวาราวชชนจิต ๑, กามกิริยาชวณ ๕, ตทาลัมพะณะ ๑๑ เป็นอาร์มมณฺุเรชาตปัจจยฺชรรร

- พระอรหัตต์พิจารณา จักขุ โสต ฆานะ ชิวหา กาย, รูป เสียง กลิ่น รส โฝฏฐัพพะ และ หทยวัตถุ โดยความเป็นอนิจจัง ทุกขัง อนัตตา รูปเหล่านี้ที่เป็นปัจจุบัน เป็นอาร์มมณฺุเรชาตปัจจยฺชรรร มหากิริยาจิต ๘ ที่พิจารณารูปเหล่านี้ เป็นอาร์มมณฺุเรชาตปัจจยฺชรรร

- พระอรหัตต์ เห็นรูปด้วยทิพพจักขุ ได้ยินเสียงด้วยทิพพโสต รูปและเสียงนั้น เป็นอาร์มมณฺุเรชาตปัจจยฺชรรร, กิริยาอภิญฺญาจิตของพระอรหัตต์ ที่เป็นรูปนั้น ที่ได้ยินเสียงนั้น เป็นอาร์มมณฺุเรชาตปัจจยฺชรรร

๒. อพยาคตะเป็นปัจจยฺแก่อุสฺส ได้แก่อารมณฺ ๖ คือ ปัจจุบันนิพฺพันรูป ๑๘ เป็นอาร์มมณฺุเรชาตปัจจยฺชรรร, มหาอุสฺส ๘, อุสฺสอภิญฺญา ๔ เจตสิก ๓๖ (เวณอัปมัญญู) เป็นอาร์มมณฺุเรชาตปัจจยฺชรรร เช่น

- พระเสขบุคคฺลและปฺถุชนทั้งหลาย พิจารณาจักขุ โสต ฆานะ ชิวหา กาย รูป เสียง กลิ่นรส โฝฏฐัพพะ และหทยวัตถุ โดยความเป็นอนิจจัง ทุกขัง อนัตตา รูปเหล่านี้ที่เป็นปัจจุบัน เป็นอาร์มมณฺุเรชาตปัจจยฺชรรร มหาอุสฺสจิต ๘ ที่พิจารณารูปเหล่านี้ เป็นอาร์มมณฺุเรชาตปัจจยฺชรรร

- พระเสขบุคคฺลและปฺถุชนทั้งหลาย เห็นรูปด้วยทิพพจักขุ ได้ยินเสียงด้วยทิพพโสต รูปและเสียงนั้นเป็นอาร์มมณฺุเรชาตปัจจยฺชรรร อุสฺสอภิญฺญาจิตที่เห็นรูปนั้น ที่ได้ยินเสียงนั้น เป็นอาร์มมณฺุเรชาตปัจจยฺชรรร

๓. อพยาคตะเป็นปัจจยฺแก่อุสฺส ได้แก่อารมณฺ ๖ คือ ปัจจุบันนิพฺพันรูป ๑๘ เป็นอาร์มมณฺุเรชาตปัจจยฺชรรร, ออุสฺสจิต ๑๒ เจตสิก ๒๗ เป็นอาร์มมณฺุเรชาตปัจจยฺชรรร เช่น

อินฺตีเพลิดเพลินต่อ จักขุ โสต หานะ ชิวหา กาย รูป เสียง กลิ่น รส โฝฏฐัพพะ และ หทยวัตถุ, เมื่อนึกถึงรูปเหล่านี้แล้ว มีราคะ ทิฏฐิ วิจิกิจฉา อุทฺธัจจะ และโทมนัส

เกิดขึ้น รูปเหล่านี้ที่เป็นปัจจุบันเป็นอาร์มมณปุเรชาตปัจจยธรรม, รากะ ทิฏฐิ เป็นต้น ที่
เกิดขึ้น อันได้แก่ อุกุศลจิต ๑๒ นั้น เป็นอาร์มมณปุเรชาตปัจจยบุบันนธรรม

ปัจจยที่เกิดร่วมด้วยกันได้ มี ๘ ปัจจย คือ

๑. อาร์มมณปุเรชาตปัจจย
๒. อาร์มมณปัจจย
๓. อาร์มมณาธิปติปัจจย
๔. วัดถารัมมณปุเรชาตนิสสยปัจจย
๕. อาร์มมณูปนิสสยปัจจย
๖. วัดถารัมมณปุเรชาตวิปยุตตปัจจย
๗. อาร์มมณปุเรชาตัตถิปัจจย
๘. อาร์มมณปุเรชาตอวิกตปัจจย

๑๑. ปัจจชาตปัจจย

ปัจจชาตปัจจย ได้แก่ธรรมที่ช่วยอุปการะโดยความเกิดทีหลัง หมายความว่าถึง
นามที่เกิดทีหลัง ช่วยอุปการะแก่รูปที่เกิดก่อน

ว่าโดย อาการ นามเป็นปัจจยธรรม, จตุสมุฏฐานิกรูปเป็นปัจจยยุยันนธรรม

ว่าโดย ชาติ เป็นปัตตชาตชาติ หมายความว่า ปัจจยธรรมนั้นเกิดทีหลังแล้วช่วย
อุปการะแก่ปัจจยบุบันนธรรมที่เกิดก่อน

ว่าโดย กาล เป็นปัจจยบันกาล หมายความว่า ปัจจยธรรมนั้นยังไม่ดับไป

ว่าโดย สัตติ มีอำนาจเป็นอุปถัมภกสัตติ แต่อย่างเดียว

ว่าโดย องค์กรธรรม คือ

- องค์กรธรรมของปัจจยธรรม ได้แก่จิต ๘๕ (เวีนอรูปวิบาก ๔ และปฏิสนธิจิต)

เจตสิก ๕๒ ที่เกิดทีหลัง มีปฐมภวังคจิต เป็นต้น ที่เกิดอยู่ในบัญญัติวารกัมมิ

ยินดีเปลือยเปลือยต่อ จักขุ โสต ฆานะ ชิวหา กาย รูป เสียง กลิ่น รส โผฏฐัพพะ และ หทยวัตถุ, เมื่อนึกถึงรูปเหล่านี้แล้ว มีราคะ ทิฏฐิ วิจิกิจเภา อุทธัจจะ และโทมนัส เกิดขึ้น รูปเหล่านี้ที่เป็นปัจจุบันเป็นอารมณ์นุสราตปัจจยธรรม, ราคะ ทิฏฐิ เป็นต้น ที่เกิดขึ้น อันได้แก่ อกุศลจิต ๑๒ นั้น เป็นอารมณ์นุสราตปัจจยธรรม

ปัจจยที่เกิดร่วมด้วยกันได้ มี ๘ ปัจจย คือ

๑. อารัมมณุปุสราตปัจจย
๒. อารัมมณปัจจย
๓. อารัมมณาธิปัตติปัจจย
๔. วัตถารัมมณุปุสราตนิสสยปัจจย
๕. อารัมมณุปนิสสยปัจจย
๖. วัตถารัมมณุปุสราตวิปปยุตตปัจจย
๗. อารัมมณุปุสราตัตถิปัจจย
๘. อารัมมณุปุสราตอวิกตปัจจย

๑๑. ปัจจชาตปัจจย

ปัจจชาตปัจจย ได้แก่ธรรมที่ช่วยอุปการะโดยความเกิดทีหลัง หมายความว่า นามที่เกิดทีหลัง ช่วยอุปการะแก่รูปที่เกิดก่อน

ว่าโดย อาการ นามเป็นปัจจยธรรม, จตุสมุฏฐานิกรูปเป็นปัจจยธรรม

ว่าโดย ชาติ เป็นปัจจชาตชาติ หมายความว่า ปัจจยธรรมนั้นเกิดทีหลังแล้วช่วยอุปการะแก่ปัจจยธรรมที่เกิดก่อน

ว่าโดย กาล เป็นปัจจบันกาล หมายความว่า ปัจจยธรรมนั้นยังไม่ดับไป

ว่าโดย สัตติ มีอำนาจเป็นอุปถัมภกสัตติ แต่อย่างเดียว

ว่าโดย องค์กรธรรม คือ

- องค์กรธรรมของปัจจยธรรม ได้แก่ จิต ๘๕ (เวินรูปวิปาก ๔ และปฏิสนธิจิต)

เจตสิก ๕๒ ที่เกิดทีหลัง มีปฐมภวังคจิต เป็นต้น ที่เกิดอยู่ในบัญญัติวารกัมมิ

๔๐

- องค์ธรรมของปัจจุยubanนธรรม ได้แก่ จตุสมมุฏฐานิกรูป ที่เป็นฐิติปัตตะ
คือที่กำลังอยู่ในฐิตินะที่เกดพร้อมของจิตที่เกดก่อนๆ มีปฏิสนธิจิต เป็นต้น

- องค์ธรรมของปัจจนิกธรรม ได้แก่จิต ๘๕, เจตสิก ๕๒, รูปขณะที่เกิดขึ้น
(อุปาทขณะของรูป), พาหิรรูป, อสัณญัตตคัมมชรูป

ปัญหาวาระในปัจจนชาติปัจจย

ปัจจนชาติปัจจย มี ๓ วาระ คือ

๑. กุศลเป็นปัจจยแก่อพยาคตะ ได้แก่ กุศลนามขันธ ๔ คือ กุศลจิต ๒๑

เจตสิก ๓๘ ที่เกิดทีหลังในปัญจโวการภูมิ เป็นปัจจนชาติปัจจยธรรม, รูป ๒๘ ดิขกาย

ได้แก่ กัมมชรูป จิตตชรูป อุดชรูป ในรูปภูมิ, จตุชกาย ได้แก่ กัมมชรูป จิตตชรูป

อุดชรูป อาหารชรูป ในกามภูมิ ที่กำลังถึงฐิตินะของรูป ซึ่งเกิดมาพร้อมกัจิตตวงก่อนๆ
เป็นปัจจนชาติปัจจยubanนธรรม

๒. อกุศลเป็นปัจจยแก่อพยาคตะ ได้แก่ อกุศลนามขันธ ๔ คือ อกุศลจิต ๑๒

เจตสิก ๒๗ ที่เกิดทีหลัง เป็นปัจจนชาติปัจจยธรรม, รูป ๒๘ คือ ดิขกาย จตุชกาย ที่กำลัง
ถึงฐิตินะของรูป ซึ่งเกิดมาพร้อมกัจิตตวงก่อนๆ เป็นปัจจนชาติปัจจยubanนธรรม

๓. อพยาคตะเป็นปัจจยแก่อพยาคตะ ได้แก่ วิบากนามขันธ ๔ คือ วิบากจิต

๓๒ (เว้นอรูปีวิบาก ๔ และปฏิสนธิจิต) สิริยานามขันธ ๔ ได้แก่ กิริยาจิต ๒๐ เจตสิก

๓๗ ที่เกิดทีหลังเป็นปัจจนชาติปัจจยธรรม เอกชกาย ได้แก่ ปฏิสนธิกัมมชรูป, ทวิชกาย

ได้แก่ กัมมชรูป อุดชรูป, ดิขกาย ในปัญจโวการ รูปภูมิ จตุชกาย ในกามภูมิ ที่กำลัง

ถึงฐิตินะของรูป ซึ่งเกิดมาพร้อมกัจิตตวงก่อนๆ มีปฏิสนธิจิต เป็นต้น เป็นปัจจนชาติ-
ปัจจยubanนธรรม

ปัจจยที่เกิดร่วมกันได้ มี ๔ ปัจจย คือ

๑. ปัจจนชาติปัจจย

๒. ปัจจนชาติวิปยุตตปัจจย

๓. ปัจจนชาติตติปัจจย

๔. ปัจจนชาติอวิคตปัจจย

๑๒. อาเสวนปัจจัย

อาเสวนปัจจัย ได้แก่ธรรมที่ช่วยอุปการะโดยความเสพบ่อยๆ หมายถึงการเสพบ่อยๆ ของจิตในวิธีหนึ่งๆ การเสพบ่อยๆ แต่ละวิธีนั้นก็มิจิตที่ทำกิจนี้ คือ ชวนจิต ๕๕ ดวง แต่จะต้องประกอบด้วยลักษณะ ๓ อย่างดังต่อไปนี้ด้วย คือ

- (๑) ต้องเป็นจิตชาติเดียวกัน
- (๒) ต้องเกิดซ้ำกันอย่างน้อย ๔ หรือ ๕ ขณะ
- (๓) ต้องไม่ใช่วิปากชวนจิต

ถ้าไม่ครบลักษณะทั้ง ๓ นี้ด้วยแล้ว ก็ไม่เป็นอาเสวนปัจจัย

ว่าโดย อาการ นามเป็นปัจจัยธรรม, นามเป็นปัจจัยบุบันนธรรม

ว่าโดย ชาติ เป็นอนันตรชาติ หมายความว่า ปัจจัยธรรมนั้นช่วยอุปการะให้ปัจจัยบุบันนธรรม เกิดโดยไม่มีระหว่างกัน

ว่าโดย กาล เป็นอดีตกาล หมายความว่า ปัจจัยธรรมนั้นจะต้องดับไปเสียก่อน จึงจะอุปการะให้ปัจจัยบุบันนธรรมเกิดขึ้นได้

ว่าโดย สัตติ มีอำนาจอย่างเดียว คือ ชนกสัตติ

ว่าโดย องค์กรธรรม คือ องค์กรของปัจจัยธรรม ได้แก่ โลกียชวนจิต ๔๗ ที่เกิดก่อนๆ (เว้นชวนดวงสุดท้าย) ที่เป็นชาติเดียวกัน เจตสิก ๕๒

- องค์กรของปัจจัยบุบันนธรรม ได้แก่ ชวนจิต ๕๑ ที่เกิดหลังๆ เว้นชวนดวงที่ ๑ และผลชวนจิต ๔) เจตสิก ๕๒

- องค์กรของปัจจนิกธรรม ได้แก่ ชวนจิตดวงที่ ๑ ของกามชวนจิต ๒๓, อาวัชชวนจิต ๒, วิปากจิต ๓๖, เจตสิก ๕๒ และรูปทั้งหมด

ปัญหาหาระในอาเสวนปัจจัย

อาเสวนปัจจัย มี ๓ วาระ คือ

๑. กุศลเป็นปัจจัยแก่กุศล ได้แก่ โลกียกุศลชวนจิต ๑๗ ที่เกิดก่อนๆ (เว้นชวนดวงสุดท้าย) เป็นอาเสวนปัจจัยธรรม อกุศลชวนจิต ๑๒ ที่เกิดหลังๆ (เว้นชวนดวงที่ ๑) เป็นอาเสวนปัจจัยบุบันนธรรม

๔๒

๒. อกุศลเป็นปัจจัยแก่อกุศล ได้แก่ อกุศลชวนจิต ๑๒ ที่เกิดก่อนๆ (เว้นชวนดวงสุดท้าย) เป็นอาเสวนปัจจัยธรรม, อกุศลชวนจิต ๑๒ ที่เกิดทีหลังๆ (เว้นชวนดวงที่ ๑) เป็นอาเสวนปัจจัยอุបันนธรรม

๓. อภัยาคะเป็นปัจจัยแก่อภัยาคะ ได้แก่ กิริยาชวนจิต ๑๘ ที่เกิดก่อนๆ (เว้นชวนดวงสุดท้าย) เป็นอาเสวนะปัจจัยธรรม, กิริยาชวนจิต ๑๘ ที่เกิดทีหลังๆ (เว้นชวนดวงที่ ๑) เป็นอาเสวนปัจจัยอุปันนธรรม

ปัจจัยที่เกิดรวมกันได้ มี ๖ ปัจจัย คือ

๑. อาเสวนปัจจัย
๒. อนันตรปัจจัย
๓. สมันตรปัจจัย
๔. อนันตรูปนิสสยปัจจัย
๕. นัตถิปัจจัย
๖. อวิกตปัจจัย

๑๓. กัมมปัจจัย

กัมมปัจจัย ได้แก่ ธรรมที่ช่วยอุปการะโดยความปรุงแต่งในกิจต่างๆ สำเร็จ หมายถึงการจงใจกระทำ ได้แก่ เจตนาเจตสิก ดังที่พระพุทธองค์ตรัสไว้ว่า เจตนาหิ ภิกขเว กम्मัม วทามิ เจตปิตุวา กम्मัม กโรติ กาเยน วาจาเย มนสา ภิกขุทั้งหลาย เรา (ตถาคต) กล่าวว่ เจตนาเป็นกรรม เมื่อมีเจตนาแล้ว บุคคลย่อมกระทำกรรมโดยทางกาย ทางวาจา และทางใจ

เจตนาที่เป็นตัวกรรมนั้น มีกิจ หรือสติ คือมีอำนาจหน้าที่ ๒ อย่าง ได้แก่

๑. สัมปยุตตกรรมที่เป็นกุศล อกุศล วิบาก กิริยาทุกๆ ขณะที่เกิดขึ้นนั้นเป็นปัจจัยช่วยอุปการะให้เกิดกุศลนามขันธ์ ๕, อกุศลนามขันธ์ ๕, วิบากนามขันธ์ ๕ และกิริยานามขันธ์ ๕ เจตนา

ทำกิจนี้ชื่อว่าทำ สังขารกิจ คือจงใจปรุงแต่งจัดแจงให้สำเร็จกิจนั้นๆ เรียกตามปัจจัยว่า สหชาตกัมมปัจจัย หมายถึง เจตนาที่เกิดพร้อมในขณะเดียวกันกับสัมปยุตตรธรรม คือ เกิด ในกาลปัจจุบัน

๒. พิษนิชานกิจ หน้าที่ปลูกฝังพืช คือวิญญาน หมายความว่า เจตนา คือ ความจงใจในสัมปยุตตรธรรม เฉพาะที่เป็นกุศลและอกุศลเท่านั้นที่ดับไปแล้ว แต่อำนาจแห่งเจตนาอันเป็นปัจจัยช่วยอุปการะให้เกิดผลวิบากและกัมมชรูปในอนาคต เจตนาทำกิจนี้ชื่อว่า พิษนิชานกิจ คือ ยังให้เกิดพืชพันธุ์แห่งวิญญานขึ้นเรียกตามปัจจัยว่าเป็น นานักขณิกกัมมปัจจัย หมายถึง เจตนาที่เกิดในขณะต่างๆ กัน เกิดในกาลอนาคตที่ปฏิสนธิกาลก็ได้ ที่เป็น ปรวัตติกาลก็ได้

รวมความว่า กัมมปัจจัยนี้ จำแนกออกได้เป็น ๒ คือ สหชาตกัมมปัจจัย และ นานักขณิกกัมมปัจจัย กล่าวคือ

- เจตนา ที่สัมปยุตกับสหชาตธรรม เป็นปัจจัยช่วยอุปการะแก่นาม คือ จิต เจตสิก และแก่รูปที่เกิดพร้อมกับเจตนาอัน นี้ได้ชื่อว่า สหชาตกัมมปัจจัย

- เจตนาที่ต่างขณะกัน คือเจตนาอันหรือกรรมอันหรือสหชาตกัมมนั้นได้ดับไปแล้ว เป็นปัจจัยช่วยอุปการะแก่นาม และแก่รูปที่เกิดขึ้นในอนาคต โดยอาศัยอำนาจแห่งกรรมที่ดับไปแล้วนั้น ได้ชื่อว่า นานักขณิกกัมมปัจจัย

แต่ละปัจจัยมีอธิบายโดยย่อ ดังนี้

สหชาตกัมมปัจจัย

สหชาตกัมม หมายความว่า เจตนาที่เกิดพร้อม

ว่าโดย อากาศ นามเป็นปัจจัยธรรม, นามรูปเป็นปัจจัยขุบบันนธรรม

ว่าโดย ชาติ เป็นสหชาตชาติ หมายความว่า ปัจจัยธรรมกับปัจจัยขุบบันนธรรม เกิดพร้อมกันในจิตดวงเดียวกัน

ว่าโดย กาล เป็นปัจจุบัน หมายความว่าทั้งปัจจัยธรรมและปัจจัยขุบบันนธรรม ด้วยก็ยังไม่ทันดับไป

ว่าโดย สัตติ มีทั้ง ชนกสัตติ และอุปถัมภกสัตติ

ว่าโดย องค์กรรม คือ

- องค์กรรมของปัจฉัยกรรม ได้แก่ เจตนาเจตสิก ๘๕ ที่ในจิต ๘๕
- องค์กรรมของปัจจุยुบับันนกรรม ได้แก่ จิต ๘๕ เจตสิก ๕๑ (เว้นเจตนา)

จิตตชรูปปฏิสนธิกัมมชรูป

- องค์กรรมของปัจจนิกกรรม ได้แก่ เจตนาเจตสิก ๘๕ ที่ในจิต ๘๕, และพาหิรรูป, อาหารชรูป, อตุชรูป, อตัณญัตตกัมมชรูป, ปวัตติกัมมชรูป

ปัญหาวาระในสหชาตกัมมปัจฉัย

สหชาตกัมมปัจฉัย มี ๗ วาระ คือ

๑. กุศลเป็นปัจฉัยแก่อกุศล ได้แก่ เจตนาเจตสิก ๒๑ ที่ในกุศลจิต ๒๑ เป็นสหชาตกัมมปัจฉัยกรรม กุศลจิต ๒๑ เจตสิก ๓๗ (เว้นเจตนา) เป็นสหชาตกัมมปัจจุยुบับันนกรรม

๒. กุศลเป็นปัจฉัยแก่อัพยากตะ ได้แก่ เจตนาเจตสิก ๒๑ ที่ในกุศลจิต ๒๑ ในปัญจโวการภูมิ เป็นสหชาตปัจฉัยกรรม จิตตชรูปที่มีกุศลนามขันธ์ ๔ เป็นสมุฏฐานัน เป็นสหชาตกัมมปัจจุยुบับันนกรรม

๓. กุศลเป็นปัจฉัยแก่กุศลและอัพยากตะ ได้แก่ เจตนาเจตสิก ๒๑ ที่ในกุศลจิต ๒๑ ในปัญจโวการภูมิ เป็นสหชาตกัมมปัจฉัยกรรม, กุศลจิต ๒๑ เจตสิก ๓๗ (เว้นเจตนา) ด้วย และจิตตชรูป ซึ่งมีกุศลนามขันธ์ ๔ เป็นสมุฏฐานันด้วย เป็นสหชาตกัมมปัจจุยुบับันนกรรม

๔. อกุศลเป็นปัจฉัยแก่อกุศล ได้แก่ เจตนาเจตสิก ๑๒ ที่ในอกุศลจิต ๑๒ เป็นสหชาตกัมมปัจฉัยกรรม, อกุศลจิต ๑๒ เจตสิก ๒๑ (เว้นเจตนา) เป็นสหชาตกัมมปัจจุยुบับันนกรรม

๕. อกุศลเป็นปัจฉัยแก่อัพยากตะ ได้แก่ เจตนาเจตสิก ๑๒ ในอกุศลจิต ๑๒ ในปัญจโวการภูมิ เป็นสหชาตกัมมปัจฉัยกรรม จิตตชรูป ซึ่งมีอกุศลนามขันธ์ ๔ เป็นสมุฏฐานัน เป็นสหชาตกัมมปัจจุยुบับันนกรรม

๔๕

๖. อกุศลเป็นปัจจัยแก่อกุศลและอัพยากตะ ได้แก่ เจตนาเจตสิก ๑๒ ที่ใน-
อกุศลจิต ๑๒ ในปัญญาโวการภูมิ เป็นสหชาตกัมมปัจจัยธรรม อกุศลจิต ๑๒ เจตสิก ๒๖
(เว้นเจตนา) ด้วย และจิตตชรูป ซึ่งมีอกุศลนามจันท์ ๔ เป็นสมุฏฐานันด้วย เป็นสหชาต-
กัมมปัจจัยอุบบันนธรรม

๗. อัพยากตะเป็นปัจจัยแก่อัพยากตะ ได้แก่ เจตนาเจตสิกที่ในวิบากจิต ๓๖
และที่ในกิริยาจิต ๒๐ ในปวัตติกาลและในปฏิสนธิกาลตามสมควร เป็นสหชาตกัมมปัจจัยธรรม,
วิบากจิต ๓๖, กิริยาจิต ๒๐, เจตสิก ๓๗ (เว้นเจตนา) วิบากจิตตชรูป กิริยาจิตตชรูป ใน
ปวัตติกาล และปฏิสนธิกัมมชรูป ในปฏิสนธิกาล เป็นสหชาตกัมมปัจจัยอุบบันนธรรม
ปัจจัยที่เกิดร่วมกันได้ มี ๑๐ ปัจจัย คือ

๑. สหชาตกัมมปัจจัย
๒. สหชาตปัจจัย
๓. อัญญมัญญปัจจัย
๔. สหชาตนิสสยปัจจัย
๕. วิปากปัจจัย
๖. นามอาหารปัจจัย
๗. สัมปยุตตปัจจัย
๘. สหชาตวิปยุตตปัจจัย
๙. สหชาตตัดติปัจจัย
๑๐. สหชาตอวิคตปัจจัย

น่านักขณิกกัมมปัจจัย

ขณะกระทำทุจริตก็ดี สุจริตก็ดี เจตนาที่เกิดพร้อมกับอกุศลจิตหรือกุศลจิตนั้นเป็น
สหชาตกัมมปัจจัย ครั้นอกุศลจิตหรือกุศลจิตพร้อมด้วยเจตนาอื่นๆ ดับไปแล้ว เจตนาอัน
ก็กลับกลายเป็นน่านักขณิกกัมมปัจจัย มีอำนาจหน้าที่ให้ผลแก่ผู้นั้น ทั้งในชาตินี้และชาติหน้า
ทั้งในปวัตติกาลและปฏิสนธิ

๔๖

น่านักขณิกกรรมที่ในกุศล อกุศลนั้น มีอยู่ในสันดานด้วยกันทั้งนั้น แต่เมื่อขณะที่ จะส่งผลให้ปรากฏขึ้น ข่อมอาศัย กาล คติ อุปธิ และปโยคะ เป็นเครื่องประกอบด้วย คือ

- กาล คือ เวลา คราว สมัย ซื่อนี้พึงเข้าใจว่า ในสมัยใดที่พระพุทธศาสนารุ่ง-
เรือง ผู้ปกครองประเทศ ปกครองด้วยความมีศีลธรรมเป็นที่ตั้ง อย่างนี้เรียกว่า กาลสมบัติ ถ้า
เป็นไปอย่างตรงกันข้าม ก็เรียกว่า กาลวิบัติ

- คติ คือ ทางดำเนินชีวิต คติชีวิต ซื่อนี้พึงเข้าใจว่า ผู้ที่เกิดอยู่ในสุคติภูมิ
มนุษย์ เทวดา พรหม ก็เรียกว่า คติสมบัติ ผู้ที่เกิดในทุคติภูมิ เป็นสัตว์นรก สัตว์ดิรัจฉาน
เปรต อสุรกาย เหล่านี้เรียกว่า คติวิบัติ

- อุปธิ คือ ร่างกาย รูปร่างหน้าตาตลอดจนบุคลิกลักษณะซื่อนี้พึงเข้าใจว่า ผู้
มีอวัยวะ หรือ อายุตะนะ มีหู ตา เป็นต้น ครบถ้วนบริบูรณ์ เรียกว่า อุปธิสมบัติ ถ้าขาดตกบก-
พร่องไม่สมบูรณ์ ก็เรียกว่า อุปธิวิบัติ

- ปโยคะ คือการประกอบความเพียร การประกอบกิจ ซื่อนี้พึงเข้าใจว่าผู้ที่เพียร
ชอบประกอบแต่กาย วาจา ใจ สุจริต หรือทำอะไรทำเป็น ทำได้ ทำดี เช่นนี้เรียกว่า ปโยค-
สมบัติ ถ้าไม่เป็นเช่นนั้น ก็เรียกว่า ปโยควิบัติ

ในปวัตติกาล ขณะใดเป็นผู้มีสมบัติ ๔ ประการ ขณะนั้นน่านักขณิกกรรมกุศล ข่อม
ได้โอกาสที่จะส่งผลให้ผู้นั้นได้ประสบกับอภิมงคลที่เป็นอิฏฐารมณ์ พร้อมทั้งได้รับกัมมชรูป อัน
เป็นที่น่ายกน้าปรารถนา ถ้าขณะใดมีวิบัติ ๔ ประการ ขณะนั้น น่านักขณิกกรรมที่เป็นอกุศล
ข่อมได้โอกาสส่งผลให้ผู้นั้นประสบกับอนิฏฐารมณ์ พร้อมทั้งได้รับกัมมชรูปที่ไม่น่ายกน้า-
ปรารถนา

ส่วนในปฏิสนธิกาล สัตว์ทั้งหลายน่อมได้รับทันที ในขณะที่ปฏิสนธิ คือ อกุศล-
น่านักขณิกกรรม ก็ส่งผลให้ปฏิสนธิในอบายภูมิ ถ้าเป็นกุศลน่านักขณิกกรรม ก็ส่งผลให้ปฏิสนธิ
เป็นมนุษย์เทวดา พรหม ตามสมควรแก่กรรมของตนในอดีต

น่านักขณิกกรรม หมายความว่า เจตนาในขณะที่ต่างกัน

ว่าโดย อาการ นามเป็นปัจจัยธรรม นามรูปเป็นปัจจัยอุบัตินธรรม

ว่าโดย ชาติ ในปัจฉิมนี้ มีถึง ๓ ชาติ คือ

(๑) อนันตรูปนิสสยปกตูปชาติ หมายความว่า ปัจฉิมธรรมกับปัจจุบุบันนธรรม นั้นเกิดติดต่อกัน โดยไม่มีระหว่างคั่นนั้นอย่างหนึ่ง, ปัจฉิมธรรมนี้เป็นที่อาศัยอันมีกำลังอย่างแรงกล้าแก่ปัจจุบุบันนธรรมอย่างหนึ่ง และปัจฉิมธรรมอันเป็นที่อาศัยอย่างแรงกล้าที่ได้ทำมาแล้ว ด้วยดีนั้น ช่วยอุปการะแก่ปัจจุบุบันนธรรมอีกอย่างหนึ่ง ทั้ง ๓ นี้ ได้แก่ มัคคเจตนาที่เป็น ปัจฉิมให้เกิดผลจิต

(๒) ปกตูปนิสสยชาติ หมายความว่า ปัจฉิมธรรมอันเป็นที่อาศัยอย่างแรงกล้าที่ได้ทำมาแล้วด้วยดีนั้น ช่วยอุปการะแก่ปัจจุบุบันนธรรมให้เกิดขึ้น ได้แก่ เจตนาเจตสิกที่มี กำลังมากช่วยอุปการะ ให้เกิดวิบากนามจันท์ ๔

(๓) นานักขณิกกัมมชาติ หมายความว่า ปัจฉิมธรรมที่เป็นอดีต คือ ที่ได้ดับไปแล้วนั้น มีอำนาจให้เกิดปัจจุบุบันนธรรม ได้แก่ เจตนาเจตสิกที่มีกำลังน้อย (ทุฬะ) เป็นปัจฉิมช่วยอุปการะ แก่กามวิบากจิตให้เกิดขึ้น และเจตสิกที่มีกำลังมาก (พลวะ) และกำลังน้อย (ทุฬะ) เป็นปัจฉิมช่วยอุปการะแก่ กัมมชรูป ให้เกิดขึ้น

ว่าโดย กาล เป็นอดีตกาล

ว่าโดย สัตติ เป็นชนกสัตติแต่อย่างเดียว

ว่าโดย องค์กรธรรม คือ

- องค์กรธรรมของปัจฉิมธรรม ได้แก่ เจตนาเจตสิกที่ในอกุศลจิต ๑๒ และที่ใน กุศลจิต ๒๑ ที่เป็นอดีต คือ ที่ได้ดับไปแล้ว

- องค์กรธรรมของปัจจุบุบันนธรรม ได้แก่ วิบากจิต ๓๖ เจตสิก ๓๘ ปฏิ- สนธิกัมมชรูป อสังญสัตตกัมมชรูป ปวัตติกัมมชรูป

- องค์กรธรรมของปัจฉนิกรธรรม ได้แก่ อกุศลจิต ๑๒ กุศลจิต ๒๑ กิริยาจิต ๒๐ เจตสิก ๕๒ จิตตชรูป พาหิรรูป อาหารรูป อุดุชรูป

ปัญหาวาระในนานักขณิกกัมมปัจฉิม

นานักขณิกกัมมปัจฉิม มี ๒ วาระ คือ

๑. กุศลเป็นปัจจัยแก่อภัยภาคะ ได้แก่ กุศลเจตนา ๒๑ ในกุศลนามขันธ์ ๔ ที่เป็นอดีต เป็นน่านักขณิกกัมมปัจจัยธรรม, กุศลวิบากจิต ๒๕ เจตสิก ๑๘ และกัมมชรูป เป็นน่านักขณิกกัมมปัจจัยขุบบันนธรรม

๒. อกุศลเป็นปัจจัยแก่อภัยภาคะ ได้แก่ อกุศลเจตนา ๑๒ ในอกุศลนามขันธ์ ๔ ที่เป็นอดีต เป็นน่านักขณิกกัมมปัจจัยธรรม อกุศลวิบากจิต ๗ อัญญาสมานาเจตสิก ๑๐ (เว้นวิริยะ ปิติ ลันทะ) และกัมมชรูป เป็นนามนักขณิกกัมมปัจจัยขุบบันนธรรม

ปัจจัยที่เกิดรวมด้วยกันได้ มี ๗ ปัจจัย คือ

๑. น่านักขณิกกัมมปัจจัย
๒. อนันตรปัจจัย
๓. สมันตรปัจจัย
๔. อนัตรูปนิสสยปัจจัย
๕. ปกตูปนิสสยปัจจัย
๖. นัตถิปัจจัย
๗. วิคตปัจจัย

๑๔. วิปากปัจจัย

วิปาก ปัจจัยได้แก่ธรรมที่ช่วยอุปการะโดยความเป็นวิปาก หมายความว่า เป็นผลของกุศลกรรมและผลของอกุศลกรรม

ว่าโดย อาการ นามเป็นปัจจัยธรรม, นามรูปเป็นปัจจัยขุบบันนธรรม

ว่าโดย ชาติ เป็นสหชาติชาติ คือ ปัจจัยและปัจจัยขุบบันนธรรม เกิดในจิตดวงเดียวกัน

ว่าโดย กาล เป็นปัจจุบัน

ว่าโดย สัตติ มีทั้งชนกสัตติ และอุปถัมภกสัตติ

ว่าโดย องค์กรธรรม คือ

๔๕

- องค์ธรรมของปัจจัยธรรม ได้แก่ วิปากจิต ๓๖ เจตสิก ๓๘ ในปฏิสนธิกาล และปวัตติกาล ที่ช่วยอุปการะซึ่งกันและกัน และที่ช่วยอุปการะแก่จิตตชรูปและปฏิสนธิกัมมชรูป

- องค์ธรรมของปัจจัยอุបันนธรรม ได้แก่ วิปากจิต ๓๖ เจตสิก ๓๘ ขณะที่ไม่ได้เป็นปัจจัย, จิตตชรูป ๑๑ (เวณวิญญูตติรูป ๒) ที่เกิดขึ้นจากวิปากนามขันธ์เหล่านี้ ตามสมควร และปฏิสนธิกัมมชรูป

- องค์ธรรมของปัจจัยนิกรธรรม ได้แก่ กุศลจิต ๒๑, อกุศลจิต ๑๒, กิริยาจิต ๒๐, เจตสิก ๕๒, จิตตชรูปที่จิตขึ้นจาก กุศล อกุศล กิริยา นามขันธ์เหล่านี้ตามสมควร, พาหิรรูป, อาหารชรูป, อุตุชรูป, อสัณฺณุตตตกัมมชรูป, ปวัตตาทกัมมชรูป

ปัญหาหาระในวิปากปัจจัย

วิปากปัจจัยนี้มีวาระเดียว คือ อภัยกตจะเป็นปัจจัยแก่อภัยกต กล่าวคือ

- วิปากนามขันธ์ ๔ อัน ได้แก่ วิปากจิต ๓๖ เจตสิก ๓๘ ที่เป็นปฏิสนธิกาล และปวัตติกาล แล้วแต่ว่าจะยกนามขันธ์ใดขึ้นเป็นปัจจัยนามขันธ์นั้นก็ปัจจัยธรรม, วิปากนามขันธ์ ๔ อัน ได้แก่ วิปากจิต ๓๖ เจตสิก ๓๘ เฉพาะนามขันธ์ที่เหลือ, วิปากจิตตชรูป ๑๑ (เวณวิญญูตติรูป ๒), ปฏิสนธิกัมมชรูป เป็นวิปากปัจจัยอุปันนธรรม

จะยกนามขันธ์เดียวหรือ ๒ หรือ ๓ เป็นปัจจัยธรรมก็ตาม นามขันธ์ที่เหลือ ๓ หรือ ๒ หรือ ๑ (ตามลำดับ) ก็เป็นปัจจัยอุปันนธรรมเสมอไป

ส่วนปฏิสนธิกัมมชรูป และจิตตชรูป ในปัจจัยนี้ เป็นปัจจัยอุปันนธรรมอย่างเดียว เป็นปัจจัยธรรมไม่ได้

ปัจจัยที่เกิดร่วมด้วยกันได้ มี ๕ ปัจจัย คือ

๑. วิปากปัจจัย
๒. สหชาติปัจจัย
๓. อัญญมัญญปัจจัย
๔. นิสสยปัจจัย
๕. สัมปยุตตปัจจัย

- ๖. วิปพยุตตปัจจัย
- ๗. สหชาติตติปัจจัย
- ๘. สหชาติอวิกตปัจจัย

๑๕. อาหารปัจจัย

อาหารปัจจัย ได้แก่ธรรมที่ช่วยอุปการะ โดยความเป็นสิ่งนำมาซึ่งนามและรูป
อาหารปัจจัย จำแนกออกได้เป็น ๒ คือ

(๑) อาหารประเภท ข้าว น้ำ ขนมน นม เนย เป็นต้น ที่เรียกว่า กพฬิการอาหาร
(อาหารที่บริโภคนั้น) เป็นปัจจัยช่วยอุปการะรูปกายให้เจริญเติบโตและตั้งอยู่ได้นั้น มี
ชื่อว่า รูปอาหารปัจจัย

(๒) ผัสสาหาร มคนสัจญเจตนาหาร และวิญญาณาหาร ซึ่งเป็นปัจจัยช่วยอุปการะ
เวทนาเจตสิก ปฏิสนธิวิญญาณ และเจตสิกกับกัมมชรูป (ตามลำดับ) ให้เกิดขึ้นและตั้งอยู่
ได้นั้น มีชื่อว่า นามอาหารปัจจัย

รูปอาหารปัจจัย

รูปอาหาร หมายความว่า อาหารที่มีรูปธรรม คือ กพฬิการอาหาร
ว่าโดย อากาโร รูปเป็นปัจจัยธรรม, รูปเป็นปัจจัยยुบันนธรรม
ว่าโดย ชาติ เป็นอาหารชาติ หมายความว่า ปัจจัยธรรมนั้น ได้แก่อาหารนั่นเอง
ว่าโดย กาล เป็นปัจจัยบัน
ว่าโดย สัตติ มีทั้งชนกสัตติ และอุปถัมภกสัตติ
ว่าโดย องค์กรธรรม คือ

- องค์กรธรรมของปัจจัยธรรม ได้แก่ พหิททโธชาที่อยู่ในอาหารต่างๆ อีกนัยหนึ่ง
ได้แก่ องค์กรธรรมของปัจจัยธรรมนั้น ได้แก่ กัมมชโธชา จิตตชโธชา อุตฺตชโธชา อาหารชโธชา
ที่อยู่ในภายใน (อัมมัตตสันดาน) และอุตฺตชโธชาที่อยู่ภายนอก (พหิททาสันดาน) คือ โธชา
ที่อยู่ในอาหารต่างๆ

- องค์ธรรมของปัจจุยुบับันธรรม ได้แก่ อาหารสมุฏฐานิกรูปรู คือ รูปที่เกิดจากอาหาร

อีกนัยหนึ่งองค์ธรรมของปัจจุยुบับันธรรมนั้น ได้แก่ จตุสมุฏฐานิกรูปรูที่ตั้งอยู่ในกาลาปอันเดียวกันกับปัจจยัธรรม และที่ตั้งอยู่ในกาลาปอื่นๆ (เว้น โอชาที่อยู่ในกาลาปอันเดียวกัน)

- องค์ธรรมของปัจจนิกธรรม ได้แก่ จิต ๘๕, เจตสิก ๕๒, จิตตชรูป, ปฏิสนธิกัมมชรูป, พาหิรรูป, อุดุชรูป, อสัณยัตตกัมมชรูป, ปวัตติกัมมชรูป

อีกนัยหนึ่ง องค์ธรรมของปัจจนิกธรรมนั้น ได้แก่ จิต ๘๕, เจตสิก ๕๒, และพาหิรรูป

ปัญหาหาระในรูปอาหารปัจจยั

รูปอาหารปัจจยั มีวาระเดียว คือ อพยัคตะเป็นปัจจยัแก่อพยัคตะ กล่าวคือ

กวพิงการาหาร คือ โอชาที่อยู่ในอาหารต่างๆ หรืออีกนัยหนึ่งได้แก่ โอชาที่อยู่ทั้งภายในและภายนอกเป็นรูปอาหารปัจจยัธรรม, จตุสมุฏฐานิกรูปรู คือ รูปที่เกิดจากสมุฏฐานทั้ง ๔ ที่ตั้งอยู่ในกลางอันเดียวกันกับปัจจยัธรรม และตั้งอยู่ในกาลาปอื่นๆ เป็นรูปอาหารปัจจุยुบับันธรรม

หมายความว่า โอชาที่เป็นปัจจยัธรรมนั้น เมื่อช่วยอุปการะแก่อาหารชรูป คือ อาหารชโอชานั้นเป็นไปโดยอำนาจชนกสัตติ แต่ถ้าเป็นการช่วยอุปการะแก่ คือรูปที่เหลือนอกนั้น คือ กัมมชโอชา จิตตชโอชา และอุดุชโอชาแล้ว เป็นไปโดยอำนาจอุปถัมภกสัตติ

ปัจจยัที่เกิดรวมด้วยกันได้ มี ๓ ปัจจยั คือ

๑. รูปอาหารปัจจยั

๒. อาหารรัตติปัจจยั

๓. อาหารอวิกตปัจจยั

๕๒

นามอาหาร หมายความว่า ผัสสาอาหาร คือ ผัสสเจตสิก, มโนสัญญาเจตนาหาร คือ เจตนาเจตสิก และวิญญาณาหาร คือ จิตทั้งหมด

ว่าโดย อากาโร นามเป็นปัจจัยธรรมชาติ, นามรูปเป็นปัจจัยอุបันนธรรม

ว่าโดย ชาติ เป็นสหชาติชาติ หมายความว่า ปัจจัยธรรมกับปัจจัยอุปันนธรรมนั้น เกิดพร้อมกัน

ว่าโดย กาล เป็นปัจจัย

ว่าโดย สัตติ มีทั้งชนกสัตติและอุปถัมภกสัตติ

ว่าโดย องค์ธรรม คือ

- องค์ธรรมของปัจจัยธรรม ได้แก่ นามอาหารองค์ธรรม ๓ คือ ผัสสะ เจตนา และวิญญาณ

- องค์ธรรมของปัจจัยอุปันนธรรม ได้แก่ จิต ๘๕, เจตสิก ๕๒, จิตตชรูป, ปฏิสนธิกัมมชรูป ที่เกิดพร้อมกันกับปัจจัยธรรม

- องค์ธรรมของปัจจัยนิคธรรม ได้แก่ พาหิรชรูป, อาหารชรูป, อุดชรูป, อสัญญา สัตตกัมมชรูป, ปวัตติกัมมชรูป

ปัญหาวาระในนามอาหารปัจจัย

๑. กุศลเป็นปัจจัยแก่กุศล ได้แก่ กุศลนามอาหาร ๓ คือ ผัสสะ เจตนา วิญญาณ ที่ในกุศลจิต ๒๑ เป็นนามอาหารปัจจัยธรรม กุศลสัมปยุตตจันท์ อันได้แก่กุศลจิต ๒๑ เป็นนามอาหารปัจจัยอุปันนธรรม

๒. กุศลเป็นปัจจัยแก่อัพยากตะ ได้แก่ กุศลนามอาหาร ๓ ในกุศลจิต ๒๑ ในปัญจโวการภูมิ เป็นนามอาหารปัจจัยธรรม กุศลจิตตชรูป เป็นนามอาหารปัจจัยอุปันนธรรม

๓. กุศลเป็นปัจจัยแก่กุศลและอัพยากตะ ได้แก่ กุศลนามอาหาร ๓ ในกุศลจิต ๒๑ ในปัญจโวการภูมิ เป็นนามอาหารปัจจัยธรรม, กุศลจิต ๒๑ ด้วย กุศลจิตตชรูปด้วย เป็นนามอาหารปัจจัยอุปันนธรรม

๕๓

๔. อกุศลเป็นปัจจัยแก่อกุศล ได้แก่ อกุศลนามอาหาร ๓ คือ ผัสสะ เจตนา วิญญาณ ที่ในอกุศลจิต ๑๒ เป็นนามอาหารปัจจัยธรรม, อกุศลสัมปยุตตขันธ อันได้แก่ออกุศลจิต ๑๒ เป็นนามอาหารปัจจัยอุបันนธรรม

๕. อกุศลเป็นปัจจัยแก่อภัยกตะ ได้แก่ อกุศลนามอาหาร ๓ ในอกุศลจิต ๑๒ ในปัญญาโวการภูมิ เป็นนามอาหารปัจจัยธรรม, อกุศลจิตตชรูปเป็นนามอาหารปัจจัยอุปันนธรรม

๖. อกุศลเป็นปัจจัยแก่อกุศลและอภัยกตะ ได้แก่ อกุศลนามอาหาร ๓ ในอกุศลจิต ๑๒ ในปัญญาโวการภูมิ เป็นนามของอาหารปัจจัยธรรม, อกุศลจิต ๑๒ ด้วย อกุศลจิตตชรูปด้วย เป็นนามอาหารปัจจัยอุปันนธรรม

๗. อภัยกตะเป็นปัจจัยแก่อภัยกตะ ได้แก่ อภัยกตะนามอาหาร ๓ คือ ผัสสะ เจตนา วิญญาณ ที่ในวิปากจิต ๓๖ ทั้งในปวัตติกาลและในปฏิสนธิกาล, ที่ในกิริยาจิต ๒๐ ในปวัตติกาลอย่างเดียว เป็นนามอาหารปัจจัยธรรม, วิปากจิต ๓๖, กิริยาจิต ๒๐ วิปากจิตตชรูป, กิริยาจิตตชรูป, ปฏิสนธิกัมมชรูป เป็นนามอาหารปัจจัยอุปันนธรรม

ปัจจัยที่เกิดร่วมด้วยกันได้ มี ๑๒ ปัจจัย คือ

๑. นามอาหารปัจจัย
๒. สหชาตาริปีปัจจัย
๓. สหชาตปัจจัย
๔. อัญญมัญญปัจจัย
๕. สหชาตินิสสยปัจจัย
๖. สหชาตกัมมปัจจัย
๗. วิปากปัจจัย
๘. สหชาตินทริยปัจจัย
๙. สัมปยุตตปัจจัย
๑๐. สหชาตวิปยุตตปัจจัย
๑๑. สหชาตัตถิปัจจัย
๑๒. สหชาตอวิคตปัจจัย

๑๖. อินทริยปัจจัย

ข้อควรทราบเบื้องต้น

อินทริย คือ ความเป็นใหญ่ในหน้าที่ของคนเป็นสังคหะนามรูป ซึ่งมีจำนวน ๒๒ จึงเรียกว่า อินทริย ๒๒ ในอินทริย ๒๒ นั้น เป็นปัจจัยได้เพียง ๒๐ ส่วนอีก ๒ คือ อิตถินทริย และปริสทินทริย เป็นปัจจัยไม่ได้ เพราะธรรมที่จะเป็นปัจจัยได้จะต้องมีอำนาจหน้าที่อย่างใดอย่างหนึ่ง หรือทั้ง ๒ อย่างคือ ชนกัตถิ ทำให้เกิดขึ้น และอุปถัมภกัตถิ ทำให้ตั้งอยู่ได้ อันความเป็นใหญ่เป็นชายนั้น ครอบความเป็นใหญ่แห่งเพศหญิงเพศชายของตนไว้ได้ก็จริง แต่ไม่มีความสามารถในการที่จะอุปการะช่วยเหลือให้ธรรมอันใดเกิดขึ้น และไม่สามารถที่จะอุปการะช่วยเหลือให้ธรรมอันใดตั้งอยู่ได้ด้วย จึงเป็นปัจจัยไม่ได้

อินทริยปัจจัย จำแนกออกได้เป็น ๓ คือ

(๑) นามอินทริย คือ องค์ธรรม ๘ (คือ ชีวิต จิต เวทนา สัทธา วิริยะ สติ เอกัคคตา ปัญญา) เป็นปัจจัยช่วยอุปการะ โดยความเป็นใหญ่แก่ นาม รูป ที่เกิดพร้อมกันกับตนนั้น ได้ชื่อว่า สหชาตินทริยปัจจัย

(๒) วัตถุ ๕ (มีจักขุวัตถุเป็นต้น) ที่เกิดก่อน (เกิดพร้อมกับอดีตภพภวังค์แรก) เป็นปัจจัยช่วยอุปการะแก่ทวิปัญจวิญญาณ ๑๐ นั้น ได้ชื่อว่า ปุเรชาตินทริยปัจจัย หรือ วัตถุปุเรชาตินทริยปัจจัย

(๓) รูปชีวิตินทริย (คือ ชีวิตรูป) เป็นปัจจัยช่วยอุปการะแก่อุปาทินนารูป (คือ กัมมหารูป) ที่เหลือ ๕ รูปหรือ ๘ รูป ซึ่งอยู่ในกาลาปเดียวกับชีวิตินทริยนั้น ได้ชื่อว่า รูปชีวิตินทริยปัจจัย

สหชาตินทริยปัจจัย

สหชาตินทริย หมายถึง นามอินทริยองค์ธรรม ๘

ว่าโดย อาการ นามเป็นปัจจัยธรรม, นามรูปเป็นปัจจัยอุបันนธรรม

ว่าโดย ชาติ เป็นสหชาติชาติ

ว่าโดย กาล เป็นปัจจุบัน

ว่าโดย สัตติ มีทั้งชนกัตถิ และอุปถัมภกัตถิ

๕๕

ว่าโดย องค์กรรม คือ

- องค์กรรมของปัจฉัยกรรม ได้แก่ นามอินทรีของกรรม ๘

- องค์กรรมของปัจจุยुบับันนกรรม ได้แก่ จิต ๘๕ เจตสิก ๕๒ ที่เกิดพร้อม
กับปัจฉัยกรรม และจิตตชรูป ปฏิสนธิกัมมชรูป

- องค์กรรมของปัจจนิกกรรม ได้แก่ พาหิรรูป อาหารชรูป อุตุชรูป อสัญญ-
สตัดกัมมชรูป ปวัตติกัมมชรูป

ปัญหาวาระในสหชาตินทรีปัจฉัย

สหชาตินทรีปัจฉัยนี้มี ๗ วาระ คือ

๑. กุศลเป็นปัจฉัยแก่กุศล ได้แก่ นามอินทรีของกรรม ๘ ที่ในกุศลจิต ๒๑
เป็นสหชาตินทรีปัจฉัยกรรม, กุศลสัมปยุตตฉันท์ คือ กุศลจิต ๒๑ เป็นสหชาตินทรี-
ปัจจุยुบับันนกรรม

๒. กุศลเป็นปัจฉัยแก่อัพยากตะ ได้แก่ นามอินทรี องค์กรรม ๘ ที่ในกุศล-
จิต ๒๑ เป็นสหชาตินทรีปัจฉัยกรรม, กุศลจิตตชรูป เป็นสหชาตินทรีปัจจุยुบับันนกรรม

๓. กุศลเป็นปัจฉัยแก่กุศลและอัพยากตะ ได้แก่ นามอินทรีของกรรม ๘ ใน
กุศลจิต ๒๑ เป็นสหชาตินทรีปัจฉัยกรรม, กุศลจิต ๒๑ ด้วย กุศลจิตตชรูปด้วย เป็น
สหชาตินทรีปัจจุยुบับันนกรรม

๔. อกุศลเป็นปัจฉัยแก่อกุศล ได้แก่ อกุศลนามอินทรี องค์กรรม ๕ (คือ
ชีวิต จิต เวทนา วิริยะ เอกกคตา) ที่ในอกุศลจิต ๑๒ เป็นสหชาตินทรีปัจฉัยกรรม,
อกุศลจิต ๑๒ เป็นสหชาตินทรีปัจจุยुบับันนกรรม

๕. อกุศลเป็นปัจฉัยแก่อัพยากตะ ได้แก่ อกุศลนามอินทรี องค์กรรม ๕ ที่อยู่
ในอกุศลจิต ๑๒ เป็นสหชาตินทรีปัจฉัยกรรม อกุศลจิตตชรูป เป็นสหชาตินทรีปัจจุยुบ-
บันนกรรม

๖. อกุศลเป็นปัจฉัยแก่อกุศลและอัพยากตะ ได้แก่ อกุศลนามอินทรี องค์-
กรรม ๕ ที่ในอกุศลจิต ๑๒ เป็นสหชาตินทรีปัจฉัยกรรม, อกุศลจิต ๑๒ ด้วยอกุศลจิตตชรูป
ด้วย เป็นสหชาตินทรีปัจจุยुบับันนกรรม

๕๖

๗. อพยยากตะเป็นปัจจัยแก่อพยยากตะ ได้แก่ นามอินทรีของศีลธรรม ๘ ที่ใน
วิปากจิต ๓๖ กิริยาจิต ๒๐ ในปวัตติกาลและในปฏิสนธิกาลตามสมควร เป็นสหชาตินทรี-
ปัจจัยธรรม, วิปากจิต ๓๖ กิริยาจิต ๒๐ วิปากจิตตชรูป กิริยาจิตตชรูปในปวัตติกาล และ
วิปากปฏิสนธิจิต ๑๕, ปฏิสนธิกัมมชรูป เป็นสหชาตินทรีปัจจัยอุบบันนธรรม

ปัจจัยที่เกิดร่วมด้วยกันได้ มี ๑๔ ปัจจัย คือ

๑. สหชาตินทรีปัจจัย
๒. เหตุปัจจัย
๓. สหชาติาธิปติปัจจัย
๔. สหชาติปัจจัย
๕. อัญญมัญญปัจจัย
๖. สหชาตนิสสยปัจจัย
๗. วิปากปัจจัย
๘. นามอาหารปัจจัย
๙. ฌานปัจจัย
๑๐. มัคคปัจจัย
๑๑. สัมปยุตตปัจจัย
๑๒. สหชาติวิปยุตตปัจจัย
๑๓. สหชาติตติปัจจัย
๑๔. สหชาติอวิกคตปัจจัย

ปุเรชาตินทรีปัจจัย

ปุเรชาตินทรี หมายถึง ธรรมที่เกิดก่อน เป็นปัจจัยช่วยอุปการะโดยความ
เป็นใหญ่

ว่าโดย อาการ รูปเป็นปัจจัยธรรม, นามเป็นปัจจัยอุบบันนธรรม

ว่าโดย ชาติ เป็นวัตถุปุเรชาติชาติ หมายถึง ปัจจัยธรรมที่เกิดก่อนนั้นช่วย
อุปการะแก่ปัจจัยอุบบันนธรรม

๕๗

ว่าโดย กาล เป็นปัจจุบัน

ว่าโดย สัตติ มีทั้งชนกสัตติ และอุปถัมภกสัตติ

ว่าโดย องค์กรธรรม คือ

- องค์กรธรรมของปัจฉัยธรรม ได้แก่ วัตถุ ๕ คือ ปสาทรูป ๕ ที่เกิดพร้อมกับ
อดีตภวังคดวงแรก หรืออีกนัยหนึ่ง ฐิติปตตปัจฉัยวัตถุ ๔๘ ที่ยังกำลังมีอยู่กับภวังคจิตก่อนที่จะ
ถึงปัจฉัยวิญญาณ

- องค์กรธรรมของปัจจุยบบันนธรรม ได้แก่ ทวิปัจฉัยวิญญาณจิต ๑๐ สัพพ-
จิตตสาธารณเจตสิก ๗

- องค์กรธรรมของปัจจนิกธรรม ได้แก่ จิต ๗๕ (เว้นทวิปัจฉัยวิญญาณ ๑๐)
เจตสิก ๕๒ และรูปทั้งหมด

ปัญหาวาระในปุเรชาตปัจฉัย

ปุเรชาตนทรียปัจฉัย หรือวัตถุปุเรชาตนิทรียปัจฉัยนี้ มีวาระเดียว คือ อภัยกตะ-
เป็นปัจฉัยแก่อภัยกตะ ได้แก่ อินทรียรูป ๕ คือ จักขุนทรีย โสติทรีย ฆานิทรีย ชิวหิน-
หรือ กายินทรีย ที่เป็นฐิติปตต เป็นปุเรชาตนิทรียปัจฉัยธรรม, ทวิปัจฉัยวิญญาณจิต ๑๐ สัพพ-
จิตตสาธารณเจตสิก ๗ เป็นปุเรชาตนิทรียปัจจุยบบันนธรรม

ปัจฉัยที่เกิดร่วมด้วยกันได้ มี ๖ ปัจฉัย คือ

๑. ปุเรชาตนิทรียปัจฉัย
๒. วัตถุปุเรชาตนิสสยปัจฉัย
๓. วัตถุปุเรชาตปัจฉัย
๔. วัตถุปุเรชาตวิปยุตตปัจฉัย
๕. วัตถุปุเรชาตตตติปัจฉัย
๖. วัตถุปุเรชาตอวิคตปัจฉัย

รูปชีวิตนทรียปัจฉัย

รูปชีวิตนทรีย หมายความว่า ถึง ชีวิตรูป

๕๘

ว่าโดย อากาโร รูปเป็นปัจฉัย รูปเป็นปัจจุยบบันน

ว่าโดย ชาติ เป็นรูปชีวิตินทรียชาติ หมายความว่า ปัจฉัยธรรมนั้นได้แก่ชีวิตรูป
ซึ่งทำหน้าที่เป็นไปอยู่เป็นผู้ปกครองในการรักษารูปธรรมที่เกิดขึ้นด้วยกัน

ว่าโดย กาล เป็นปัจจุบัน

ว่าโดย สัตติ มีทั้งชนกสัตติ และอุปถัมภกสัตติ

ว่าโดย องค์ธรรม คือ

- องค์ธรรมของปัจฉัยธรรม ได้แก่ ชีวิตรูป ทั้งในปฏิสนธิกาลและในปวัตติกาล

- องค์ธรรมของปัจจุยบบันนธรรม ได้แก่ กัมมชรูปที่เหลือ ๕ รูป หรือ ๘ รูป

ซึ่งอยู่ในกาลาปเดียวกับชีวิตรูปนั้นๆ

ปัญหาวาระในรูปชีวิตินทรียปัจฉัย

รูปชีวิตินทรียปัจฉัยนี้ มีวาระเดียว คือ อภัยกตจะเป็นปัจฉัยแก่อภัยกตได้แก่
ชีวิตรูปทั้งหลาย เป็น รูปชีวิตินทรียปัจฉัยธรรม, กัมมชรูปที่เหลือ ๕ รูป หรือ ๘ รูป ซึ่งอยู่ใน
กาลาปเดียวกับชีวิตรูปนั้นๆ เป็น รูปชีวิตินทรียปัจจุยบบันนธรรม เช่น

- จักขุทสกกาลาป มีอวินิพโกครูป ๘ จักขุปสาทรูป ๑ และชีวิตรูป ๑ รวม ๑๐ รูป
และชีวิตรูป ๑ เป็นปัจฉัยธรรม, อวินิพโกครูป ๘ จักขุปสาทรูป ๑ รวม ๙ รูป นี้ก็เป็น
ปัจจุยบบันนธรรม

โดยทำนองเดียวกัน ชีวิตินวกกาลาป มีอวินิพโกครูป ๘ และชีวิตรูป ๑ รวม ๙ รูป
ชีวิตรูป ๑ เป็นปัจฉัยธรรม อวินิพโกครูป ๘ ที่เหลือ ก็เป็นปัจจุยบบันนธรรม

ปัจฉัยที่เกิดร่วมด้วยกันได้ มี ๓ ปัจฉัย คือ

๑. รูปชีวิตินทรียปัจฉัย

๒. รูปชีวิตินทรียัตถิปัจฉัย

๓. รูปชีวิตินทรียปวิคตปัจฉัย

๑๗. ฌานปัจจัย

ฌานปัจจัยนั้น ได้แก่ ธรรมที่ช่วยอุปการะโดยความเป็นสิ่งเพ่งอารมณ์

ฌาน มีความหมายได้ ๒ อย่าง คือ

(๑) การเพ่งอารมณ์ ตามธรรมดาตามปกติ มีรูปารมณ์เป็นต้นนั้นอย่างหนึ่ง การเพ่งอารมณ์ในการเจริญสมถภาวนา มีกสิณเป็นต้นนั้นอีกอย่างหนึ่ง ทั้ง ๒ อย่างนี้เรียกว่า อารัมมณูปนิชฌาน

(๒) การเพ่งอารมณ์ในการเจริญวิปัสสนาภาวนา มีการเพ่งอารมณ์ไตรลักษณ์ คือ อนิจจัง ทุกขัง อนัตตา นั้น เรียกว่า ลักขณูปนิชฌาน

ฌานปัจจัยธรรม ที่ช่วยอุปการะแก่ปัจจัยุบบันนธรรมทั้งหลายนั้นช่วยอุปการะโดยอำนาจแห่งอารัมมณูปนิชฌาน หรือโดยอำนาจแห่งลักขณูปนิชฌาน ก็ได้แล้วแต่กรณี

รวมความว่า ฌานปัจจัยก็ได้แก่องค์ฌาน ๕ คือ วิตก วิจารณ์ ปติ เวทนา และ เอกัคคตา หมายความว่า วิตกก็เรียกฌาน วิจารณ์ก็เรียกว่าฌาน เป็นต้น วิตก ทำหน้าที่ขกจิตขึ้นสู่อารมณ์ วิจารณ์ ทำหน้าที่ประกอบจิตให้อยู่ที่อารมณ์นั้น ปติ ทำหน้าที่อิมใจในอารมณ์นั้น เวทนา (สุข) ทำหน้าที่เสวยอารมณ์นั้น และ เอกัคคตา ก็ทำหน้าที่ตั้งมั่นแนแน่วในอารมณ์นั้น แม้จะทำหน้าที่กันคนละอย่าง แต่ก็ทำเพื่อให้สำเร็จในกิจอันเดียวกัน คือ เพ่งอารมณ์อันเดียวกัน

ว่าโดย อาการ นามเป็นปัจจัย นามรูปเป็นปัจจัยุบบันน

ว่าโดย ชาติ เป็นสหชาติ

ว่าโดย กาล เป็นกาลปัจจุบัน

ว่าโดย สัตติ มีตั้ง ชนกสัตติ และอุปถัมภกสัตติ

ว่าโดย องค์ธรรม คือ

- องค์ธรรมของปัจจัยุบบันนธรรม ได้แก่ องค์ฌาน ๕ คือ วิตก วิจารณ์ ปติ เวทนา

เอกัคคตา ที่ในจิต ๘๕ (เวันทวิปัญญวิญญาณ ๑๐)

- องค์ธรรมของปัจจัยุบบันนธรรม ได้แก่ จิต ๘๕ (เวันทวิปัญญวิญญาณ ๑๐)

เจตสิก ๕๒ จิตตชรูป, ปฏิสนธิกัมมชรูป

๖๐

- องค์ธรรมของปัจจนิกธรรม ได้แก่ ทวิปัญญาวิญญาณ ๑๐ เจตสิกที่ประกอบ ๗, พหิหารูป, อาหารรูป, อตุขรูป, อสัณญสัตตกัมมขรูป, ปวัตติกัมมขรูป
ปัญหาวาระในฉานปัจจย

ฉานปัจจยนี้ มี ๗ วาระ

๑. กุศลเป็นปัจจยแก่กุศล ได้แก่ องค์ฉาน ๕ ที่ในกุศลจิต ๒๑ เป็นฉาน-
ปัจจยธรรม, กุศลสัมปยุตตนามขันธ์ ๔ อันได้แก่ กุศลจิต ๒๑ เป็นฉานปัจจยขุบบันนธรรม

๒. กุศลเป็นปัจจยแก่อัพยากตะ ได้แก่ องค์ฉาน ๕ ที่ในกุศลจิต ๒๑ เป็น
ฉานปัจจยธรรม, กุศลจิตตขรูป เป็นฉานปัจจยขุบบันนธรรม

๓. กุศลเป็นปัจจยแก่กุศลธรรมและอัพยากตะ ได้แก่ องค์ฉาน ๕ ที่ใน
กุศลจิต ๒๑ เป็นฉานปัจจยธรรม, กุศลจิต ๒๑ ด้วย กุศลจิตตขรูปด้วย เป็นฉานปัจจ-
ยขุบบันนธรรม

๔. อกุศลเป็นปัจจยแก่อกุศล ได้แก่ องค์ฉาน ๕ ที่ในอกุศลจิต ๒๑ เป็น
ฉานปัจจยธรรม, อกุศลสัมปยุตตนามขันธ์ ๔ อันได้แก่อกุศลจิต ๑๒ เป็นฉานปัจจยขุบบัน-
นธรรม

๕. อกุศลเป็นปัจจยแก่อัพยากตะ ได้แก่ องค์ฉาน ๕ ที่ในอกุศลจิต ๑๒
เป็นฉานปัจจย อกุศลจิตตขรูป เป็นฉานปัจจยขุบบันนธรรม

๖. อกุศลเป็นปัจจยแก่อกุศลและอัพยากตะ ได้แก่ องค์ฉาน ๕ ที่ในอกุศล-
จิต ๑๒ เป็นฉานปัจจยธรรม อกุศลจิต ๑๒ ด้วย อกุศลจิตตขรูปด้วย เป็นฉานปัจจ-
ยขุบบันนธรรม

๗. อัพยากตะเป็นปัจจยแก่อัพยากตะ ได้แก่ องค์ฉาน ๕ ที่ในวิปากจิต ๒๖
(เว้นทวิปัญญาวิญญาณ ๑๐), ที่ในกิริยาจิต ๒๐, ในปวัตติกาลและในปฏิสนธิกาล ตามควร
แก่กรณี เป็นฉานปัจจยธรรม วิปากจิต ๒๖ (เว้นทวิปัญญาวิญญาณ ๑๐), กิริยาจิต ๒๐,
วิปากจิตตขรูป, กิริยาจิตตขรูป, ปฏิสนธิกัมมขรูป เป็นฉานปัจจยขุบบันนธรรม

๖๑

ปัจจัยที่เกิดรวมด้วยกันได้ มี ๑๑ ปัจจัย คือ

๑. ฌานปัจจัย
๒. สหชาติปัจจัย
๓. อัญญมัญญปัจจัย
๔. สหชาตนิสสยปัจจัย
๕. วิปากปัจจัย
๖. สหชาตินทริยปัจจัย
๗. มัคคปัจจัย
๘. สัมปยุตตปัจจัย
๙. สหชาตวิปยุตตปัจจัย
๑๐. สหชาตัตถิปัจจัย
๑๑. สหชาตอวิคตปัจจัย

อธิบายปัจจัย ๒๔ (ต่อ)

มัคคปัจจัย ได้แก่ ธรรมที่ช่วยอุปการะโดยความเป็นแนวทาง

มัคค คือ ธรรมที่เป็นประจักษ์หนทางที่นำไปสู่ทุกติ สุกติ และนิพพาน จัดเป็น สัมปาปกเหตุ คือ เหตุที่ทำให้ถึง เปรียบเหมือนขบวนพาหนะที่สามารถพาผู้โดยสารให้ไปถึง จุดหมายนั้นๆ ได้ ตามควรแก่ฐานะของยานนั้นๆ

ธรรมที่อุปมาคังหนทางที่นำไปสู่หรือเป็นเหตุให้ถึง ทุกติ สุกติ และนิพพาน ที่เรียกว่า มัคค นี้มี ๑๒ ประการ อันได้แก่ สัมมมัคค ๘ มีสัมมทัญญู เป็นต้น จนถึงสัมมาสมาธิ และมิจจามัคค ๔ อันได้แก่ มิจจาทัญญู มิจจาสังกัปปะ มิจจาวายามะ และมิจจาสมาธิ มัคค ๑๒ ประการนี้ว่าโดยองค์ธรรม มีเพียง ๕ ที่เรียกว่า องค์มัคค ๕ ได้แก่ เจตสิก ๕ ดวง คือ ปัญญา วิตก สัมมวาจา สัมมากรรมันตะ สัมมาอาชีวะ วิริยะ สติ เอกัคคตา และทัญญู

องค์มัคค ๕ นี้เองเป็นปัจจัย จึงเรียกมัคคปัจจัย มีอำนาจช่วยอุปการะสหชาตธรรม ที่เกิดพร้อมกับตนนั้น ๒ ประการ คือ

(๑) ช่วยอุปการะนำสหชาตธรรมที่เกิดพร้อมกับตน ให้ไปสู่อารมณ์ที่เกี่ยวข้องเนื่อง กับตน ให้ทำกิจไปตามหน้าที่ของตนๆ อันเรียกว่า กิจธรรมดา

(๒) ช่วยอุปการะนำสหชาตธรรมที่เกิดพร้อมกับตน ให้ไปสู่ ทุกติ สุกติ และ นิพพาน ได้กล่าวคือ สัมมามัคค เป็นทางนำไปสู่สุคติและนิพพาน มิจจามัคค เป็นทาง นำไปสู่ทุกติ อย่างนี้เรียกว่า เป็น กิจพิเศษ เพราะเป็นกิจที่เกี่ยวข้องกับการปฏิสนธิ

อนึ่ง องค์มัคค ๕ นี้ ต่างก็ทำหน้าที่เป็นปัจจัยธรรมและปัจจัยอุបันนธรรมแก่กัน และกันเองได้ด้วย ทำนองเดียวกับอัญญมัญญปัจจัย

รวมความว่า มัคคปัจจัยนี้ คือ องค์มัคค ๕ เป็นปัจจัยช่วยอุปการะแก่จิต และ เจตสิกที่เกิดพร้อมกับตน พร้อมด้วยจิตตชรูปและปฏิสนธิกัมมชรูป ให้เกิดขึ้นและให้ตั้งอยู่ได้ ด้วยอำนาจของมัคคปัจจัยที่ทำหน้าที่ในกิจพิเศษอย่างหนึ่ง และทำหน้าที่ในกิจธรรมดาอย่างหนึ่ง

๖๓

ว่าโดย อาการ นามเป็นปัจจัยธรรมชาติ, นามรูปเป็นปัจจัยอุបันนธรรมชาติ

ว่าโดย ชาติ เป็นสหชาติชาติ

ว่าโดย กาล เป็นปัจจุบันกาล

ว่าโดย สัตติ มีทั้ง ชนกสัตติ และอุปถัมภกสัตติ

ว่าโดย องค์ธรรม คือ

- องค์ธรรมของปัจจัยธรรมชาติ ได้แก่ องค์มัคค์ ๕ ที่ในสเหตุกจิต ๗๑

- องค์ธรรมของปัจจัยอุปันนธรรมชาติ ได้แก่ สเหตุกจิต ๗๑ เจตสิก ๕๒

สเหตุกจิตตชรูป สเหตุกปฏิสนธิกัมมชรูป

- องค์ธรรมของปัจจนิกธรรม ได้แก่ สเหตุกจิต ๑๘, อัญญาสมานาเจตสิก ๑๒

(เวณฉันทะ), สเหตุกจิตตชรูป สเหตุกปฏิสนธิกัมมชรูป พาหิรรูป อาหารชรูป อุดชรูป

อสังญัตตกัมมชรูป ปวัตตกัมมชรูป

ปัญหาวาระในมัคคปัจจัย

มัคคปัจจัย มี ๗ วาระ คือ

๑. กุศลเป็นปัจจัยแก่กุศล ได้แก่ องค์มัคค์ที่เป็นกุศล ๘ (เวณทิฏฐิ) เป็นมัคคปัจจัยธรรม กุศลสัมปยุตตขันธ ๔ อันได้แก่กุศลจิต ๒๑ เป็นมัคคปัจจัยอุปันนธรรมชาติ

๒. กุศลเป็นปัจจัยแก่อัพยากตะ ได้แก่ องค์มัคค์ที่เป็นกุศล ๘ (เวณทิฏฐิ) เป็นมัคคปัจจัยธรรม กุศลจิตตชรูป เป็นมัคคปัจจัยอุปันนธรรมชาติ

๓. กุศลเป็นปัจจัยแก่กุศลและอัพยากตะ ได้แก่ องค์มัคค์ที่เป็นกุศล ๘ (เวณทิฏฐิ) เป็นมัคคปัจจัยธรรม, กุศลจิต ๒๑ ด้วย กุศลจิตตชรูปด้วย เป็นมัคคปัจจัยอุปันนธรรมชาติ

๔. อกุศลเป็นปัจจัยแก่อกุศล ได้แก่ องค์มัคค์ที่เป็นอกุศล ๔ เป็นมัคคปัจจัย-ธรรม, อกุศลจิตตชรูป เป็นมัคคปัจจัยอุปันนธรรมชาติ

๕. อกุศลเป็นปัจจัยแก่อัพยากตะ ได้แก่ องค์มัคค์ที่เป็นอกุศล ๔ เป็นมัคค-ปัจจัยธรรม, อกุศลจิตตชรูป เป็นมัคคปัจจัยอุปันนธรรมชาติ

๖. อกุศลเป็นปัจจัยแก่อกุศลและอัพยากตะ ได้แก่ องค์มัคค์ที่เป็นอกุศล ๔ เป็นมัคคปัจจัยธรรม, อกุศลจิต ๑๒ ด้วย อกุศลจิตตชรูปด้วย เป็นมัคคปัจจัยอุปันนธรรมชาติ

๖๔

๓. อพยากตะเป็นปัจจัยแก่อพยากตะ ได้แก่ องค์มคค์ ๘ ที่เป็นอพยากตะ
ในสเหตุกวิปากจิต ๒๑, สเหตุกกิริยาจิต ๑๗ ในปวัตติกาลและในปฏิสนธิเป็นมคคปัจจัยธรรม,
สเหตุกวิปากจิต ๒๑ สเหตุกกิริยาจิต ๑๗ สเหตุกวิปากจิตตชรูป สเหตุกกิริยาจิตตชรูป
ปฏิสนธิกัมมชรูป เป็นมคคปัจจัยยุบบันนธรรม

ปัจจัยที่เกิดรวมด้วยกันได้ มี ๑๓ ปัจจัย คือ

๑. มคคปัจจัย
๒. เหตุปัจจัย
๓. สหชาตาริบัติปัจจัย
๔. สหชาตปัจจัย
๕. อัญญมัญญปัจจัย
๖. สหชาตนิสสยปัจจัย
๗. วิปากปัจจัย
๘. สหชาตินทริยปัจจัย
๙. ฌานปัจจัย
๑๐. สัมปยุตตปัจจัย
๑๑. สหชาตวิปยุตตปัจจัย
๑๒. สหชาตัตถิปัจจัย
๑๓. สหชาตอวิคตปัจจัย

๑๕. สัมปยุตตปัจจัย

สัมปยุตตปัจจัย ได้แก่ ธรรมที่ช่วยอุปการะโดยความเป็นสิ่งประกอบ หมายความว่า
การประกอบกันที่พร้อมด้วยลักษณะ ๔ ประการ คือ เอกุปปาตะเอกนิโรธะ เอกวัตถุกะ
ธรรมที่ช่วยอุปการะต่อการประกอบกันแห่งจิตและเจตสิก พร้อมด้วยลักษณะ ๔ ประการ
กล่าวนี้ เรียกว่า สัมปยุตตปัจจัย

๖๕

ว่าโดย อาการ นามเป็นปัจจัย นามเป็นปัจจยুবันน

ว่าโดย ชาติ เป็นสหชาติชาติ

ว่าโดย กาล เป็นกาลปัจจุบัน

ว่าโดย สัตติ มีทั้งชนกสัตติ และอุปถัมภกสัตติ

ว่าโดย องค์กรรม คือ

- องค์กรรมของปัจจัยกรรม ได้แก่ นามขันธ ๔ คือ จิต ๘๕ เจตสิก ๕๒

แล้วแต่จะยกขันธใด จะเป็นขันธเดียว ๒ ขันธ หรือ ๓ ขันธก็ตาม เป็นปัจจัยขันธนั้นก็ เป็นสัมปยุตตปัจจัย

- องค์กรรมของปัจจยুবันนกรรม ได้แก่ นามขันธ ๔ คือ จิต ๘๕ เจตสิก ๕๒

เฉพาะขันธที่เหลือจะเป็น ๓ ขันธ, ๒ ขันธ หรือขันธเดียว ตามลำดับนั้น เป็นสัมปยุตตปัจจยুবันนกรรม

- องค์กรรมของปัจจนิกกรรม ได้แก่ รูปทั้งหมด

ปัญหาวาระในสัมปยุตตปัจจัย

สัมปยุตตปัจจัย มี ๓ วาระ คือ

๑. กุศลเป็นปัจจัยแก่กุศล ได้แก่ กุศลนามขันธ ๔ อันได้แก่กุศลจิต ๒๑ เจตสิก ๓๘ ขันธใดขันธหนึ่ง เป็นสัมปยุตตปัจจัยกรรม, ขันธที่เหลือนั้นก็ เป็นสัมปยุตตปัจจยুবันนกรรม

๒. อกุศลเป็นปัจจัยแก่อกุศล ได้แก่ อกุศลนามขันธ ๔ อันได้แก่อกุศลจิต ๑๒ เจตสิก ๒๗ ขันธใดขันธหนึ่ง เป็นสัมปยุตตปัจจัยกรรม, ขันธที่เหลือนั้นก็ เป็นสัมปยุตตปัจจยুবันนกรรม

๓. อพยากตะเป็นปัจจัยแก่อพยากตะ ได้แก่ วิบากนามขันธ ๔ อันได้แก่ วิบากจิต ๓๖ กิริยานามขันธ ๔ อันได้แก่กิริยาจิต ๒๐ เจตสิก ๓๘ ในปวัตติกาลและในปฏิสนธิกาลนั้น ขันธใดขันธหนึ่งเป็นสัมปยุตตปัจจัยกรรม, ขันธที่เหลือในจิตดวงเดียวกันนั้นก็ เป็นสัมปยุตตปัจจยুবันนกรรม

ปัจจัยที่เกิดรวมด้วยกันได้ มี ๗ ปัจจัย คือ

๑. สัมปยุตตปัจจัย
๒. สหชาติปัจจัย
๓. อัญญมัญญปัจจัย
๔. สหชาตนิสสยปัจจัย
๕. วิปากปัจจัย
๖. สหชาติตติปัจจัย
๗. สหชาติอวิคตปัจจัย

๒๐. วิปยุตตปัจจัย

วิปยุตตปัจจัย ได้แก่ ธรรมที่ช่วยอุปการะ โดยความเป็นสิ่งไม่ประกอบ หมายถึง ความว่า สิ่งที่ไม่ประกอบกันพร้อมด้วยลักษณะ ๔ ประการ ดังกล่าวในสัมปยุตตปัจจัย อันหมายถึงนามธรรมกับรูปธรรม กล่าวคือ นามธรรมกับรูปธรรมอาจเกิดรวมกันได้ เกิดพร้อมกันได้ แต่ไม่ครบลักษณะ ๔ ประการนั้นได้ เมื่อไม่ครบลักษณะ ๔ ประการนั้นก็เป็ นสัมปยุตต ไม่ได้ จึงเป็นวิปยุตตไป และวิปยุตตนี้มี ๒ นัย คือ

(๑) เป็นวิปยุตตโดยความไม่มีเช่น ทิฏฐิวิปยุตต คือ จิตที่ไม่ประกอบด้วย ทิฏฐิ จิตที่ปราศจากทิฏฐิ จิตที่ไม่มีทิฏฐิ ญาณวิปยุตต คือ จิตที่ไม่ประกอบด้วยปัญญา จิตที่ปราศจากปัญญาจิตที่ไม่มีปัญญา อย่างนี้เรียกว่า อภาววิปยุตต (วิปยุตตโดยความไม่มี)

(๒) เป็นวิปยุตตโดยความไม่ปนกัน ไม่ระคนกัน อย่างนี้เรียกว่า วิสังสัฏฐิ-วิปยุตต (วิปยุตตโดยไม่ระคนปนกัน) ได้แก่คำว่า วิปยุตต ในวิปยุตตปัจจัยนี้

รวมความว่า วิปยุตตปัจจัยนี้ นามธรรมและรูปธรรมเกิดรวมกัน ช่วยอุปการะ กันตามสมควร โดยอำนาจแห่งวิปยุตตปัจจัย

วิปยุตตปัจจัยนี้ จำแนกออกได้เป็น ๔ คือ

(๑) สหชาติวิปยุตตปัจจัย มีลักษณะ ๒ ประการ คือ ปัจจัยธรรมเกิดรวม พร้อมกันกับปัจจัยบุบบันธรรมอย่างหนึ่ง แต่ไม่เป็นสัมปยุตตซึ่งกันและกันอีกอย่างหนึ่ง

(๒) วัตถุประสงค์วิปยุตตปัจจัย มีลักษณะ ๓ ประการ คือ ปัจจัยธรรมนั้น เป็นวิปยุตตอีกอย่างหนึ่ง

(๓) วัตถุประสงค์วิปยุตตปัจจัย มีลักษณะ ๔ ประการคือ ปัจจัยธรรม นั้นเป็นวัตถุประสงค์ธรรมนั้นเป็นอารมณ์, ปัจจัยธรรมนั้นเกิดก่อน และปัจจัยธรรมนั้นเป็น วิปยุตต

(๔) ปัจจัยวิปยุตตปัจจัย มีลักษณะ ๒ ประการ คือ ปัจจัยธรรมนั้นเป็น นามธรรมที่เกิดทีหลังปัจจัยอุบัตินธรรมอย่างหนึ่ง และเป็นวิปยุตตอีกอย่างหนึ่ง อีกนัยหนึ่ง วิปยุตตปัจจัยนี้จำแนกออกเป็น ๓ โดยรวมข้อ (๒) และข้อ (๓) เข้าเป็น ๑ เรียกว่า ปุเรชาตวิปยุตตปัจจัย

สหชาตวิปยุตตปัจจัย

สหชาตวิปยุตต หมายความว่า เกิดพร้อมกัน แต่ไม่ประกอบอย่างระคนปนกัน ว่าโดย อากาโร นามรูปเป็นปัจจัย นามรูปเป็นปัจจัยอุบัติน

ว่าโดย ชาติ เป็นสหชาตชาติ

ว่าโดย กาล เป็นกาลปัจจุบัน

ว่าโดย สัตติ มีทั้งชนกสัตติ และอุปถัมภกสัตติ

ว่าโดย องค์ธรรม คือ

- องค์ธรรมของปัจจัยธรรม ได้แก่ นามขันธ ๔ ที่เป็นปฏิสนธิกาลและปวัตติกาล คือ จิต ๓๕ (เว้นอรูปรวิปากจิต ๔, ทวิปัญญาวิญญาณ ๑๐ และจุดิของพระอรหันต์) เจตสิก ๕๒ ในปัญญาโวการภูมิ

ในปัญญาโวการปฏิสนธิ นามขันธ ๔ คือปฏิสนธิจิต ๑๕ เจตสิก ๓๕ และ ปฏิสนธิททยัตถุ (ที่อยู่เกาะแก่กันและกันได้ เฉพาะในปฏิสนธิกาล)

- องค์ธรรมของปัจจัยอุบัตินธรรม ได้แก่ จิตตชรูป ปฏิสนธิกัมมชรูป และ ปฏิสนธิททยัตถุ ที่อยู่เกาะแก่กันและกันกับปัญญาโวการปฏิสนธินามขันธ ๔ ปัญญาโวการปฏิสนธิ นามขันธ ๔ ที่อยู่เกาะแก่กันและกันกับปฏิสนธิททยัตถุ

๖๘

- องค์กรรมของปัจจนิกกรรม ได้แก่จิต ๘๘ เจตสิก ๕๒ (เว้นปัญญาโวการ-
ปฏิสนธินามขันธ์ ๔), พาหิรรูป, อาหารรูป, อุดฺดูรูป, อสัณฺณสตัดกัมมรูป, ปวัตติกัมมรูป
ปัญหาวาระในสหชาติวิปยุตตปัจจย

สหชาติวิปยุตตปัจจย มี ๓ วาระ

๑. กุศลเป็นปัจจยแก่อภัยกตะ ได้แก่ กุศลนามขันธ์ ๔ อัน ได้แก่ กุศลจิต ๒๑
เจตสิก ๓๘ ขันธ์ใดขันธ์หนึ่ง หรือทั้ง ๔ ขันธ์ เป็นสหชาติวิปยุตตปัจจยกรรม, กุศลจิตตชรูป
ที่เกิดพร้อมกับกุศลนามขันธ์นั้น เป็นสหชาติวิปยุตตปัจจยูปบันนกรรม

๒. อกุศลเป็นปัจจยแก่อภัยกตะ ได้แก่ อกุศลนามขันธ์ ๔ อัน ได้แก่ อกุศล-
จิต ๑๒ เจตสิก ๒๗ ขันธ์ใดขันธ์หนึ่ง หรือทั้ง ๔ ขันธ์ เป็นสหชาติวิปยุตตปัจจยกรรม
อกุศลจิตตชรูปที่เกิดพร้อมกับอกุศลนามขันธ์นั้น เป็นสหชาติวิปยุตตปัจจยูปบันนกรรม

๓. อภัยกตะเป็นปัจจยแก่อภัยกตะ ได้แก่ วิบากนามขันธ์ ๔ อัน ได้แก่
วิบากจิต ๒๒ (เว้นอรูปวิบากจิต ๔, ทวิปัญญาวิญญาณ ๑๐ และ จุติจิตของพระอรหันต์),
กิริยานามขันธ์ ๔ อัน ได้แก่ กิริยาจิต ๒๐, เจตสิก ๓๘, ขันธ์ใดขันธ์หนึ่งหรือทั้ง ๔ ขันธ์
เป็นสหชาติวิปยุตตปัจจยกรรม, วิบากจิตตชรูป, กิริยาจิตตชรูป, ปฏิสนธิกัมมรูป, ปฏิสนธิ-
หทยวัตถุ เป็นสหชาติวิปยุตตปัจจยูปบันนกรรม

ปฏิสนธิหทยวัตถุ เป็นสหชาติวิปยุตตปัจจยกรรม ปัญญาโวการปฏิสนธินามขันธ์ ๔
เป็นสหชาติวิปยุตตปัจจยูปบันนกรรม

ปัจจยที่เกิดรวมด้วยกันได้ มี ๗ ปัจจย คือ

๑. สหชาติวิปยุตตปัจจย
๒. สหชาติปัจจย
๓. อัญญมัญญปัจจย
๔. สหชาตนิสสยปัจจย
๕. วิปากปัจจย
๖. สหชาติตติปัจจย
๗. สหชาติอวิคตปัจจย

วัดอุปัชฌายะวิปยุตตปัจฉิม

คำอธิบายตลอดจนองค์ธรรมต่างๆ ทั้งหมด ในอุปัชฌายะวิปยุตตปัจฉิมนี้เป็นเหมือนกับวัดอุปัชฌายะนิสสัยปัจฉิมทุกประการ ขอให้ดูเทียบกับวัดอุปัชฌายะนิสสัยปัจฉิม

วัดถ้ำมณฑปอุปัชฌายะวิปยุตตปัจฉิม

คำอธิบายตลอดจนองค์ธรรมต่างๆ ทั้งหมด ในวัดถ้ำมณฑปอุปัชฌายะวิปยุตตปัจฉิมนี้เป็นเหมือนกับวัดถ้ำมณฑปอุปัชฌายะนิสสัยปัจฉิมทุกประการ ขอให้ดูเทียบกับวัดถ้ำมณฑปอุปัชฌายะนิสสัยปัจฉิม

ปัจฉิมอุปัชฌายะวิปยุตตปัจฉิม

คำอธิบายตลอดจนองค์ธรรมต่างๆ ทั้งหมดในปัจฉิมอุปัชฌายะวิปยุตตปัจฉิมนี้เป็นเหมือนกับปัจฉิมอุปัชฌายะทุกประการ ขอให้ดูเทียบกับปัจฉิมอุปัชฌายะนั้น

ข้อแตกต่างระหว่าง สัมปยุต กับ วิปยุตต

ธรรมที่จะเรียกเป็น สัมปยุต นั้น จะต้องประกอบด้วยลักษณะ ๔ ประการ คือ เอกุปบาทะ เอกนิโรธ เอกถัมพะ และ เอกวัตถุกะ มิฉะนั้นแล้ว จะเรียกว่าเป็น สัมปยุตไม่ได้

(๑) นามขันธ์ ๔ อันได้แก่ จิต เจตสิก นั้นเป็น สัมปยุต เพราะประกอบด้วยอาการครบลักษณะทั้ง ๔

(๒) นามขันธ์ ๔ กับ นิพพาน นามขันธ์ ๔ กับรูป เป็นวิปยุตตอย่างเดียว

(๓) รูปกับรูป รูปกับนิพพาน ไม่เรียกว่าเป็น สัมปยุตหรือวิปยุตต

(๔) ระหว่าง กุศลธรรม อกุศลธรรม อพยากธรรมที่เป็นจิต เจตสิกซึ่งกันและกัน เป็นวิปยุตต ชื่อว่า ชาติวิปยุตต

(๕) ระหว่าง นามขันธ์ ๔ ที่เกิดในกามภูมิ รูปภูมิ อรูปภูมิ ซึ่งกันและกันเป็นวิปยุตต ชื่อว่า ภูมิวิปยุตต

(๖) ระหว่างนามขันธ์ ๔ ที่เป็นอดีต อนาคต ปัจจุบัน ซึ่งกันและกันเป็นวิปยุตต ชื่อว่า กาลวิปยุตต

๗๐

(๓) ระหว่างนามขั้น ๔ ที่เกิดอยู่ภายในตัวเรา และภายนอกตัวเรา ซึ่งกันและกัน เป็นวิปยุตต ชื่อว่า สันตानวิปยุตต

๒๑. อตติปัจจัย

อตติปัจจัย ได้แก่ธรรมที่ช่วยอุปการะ โดยความเป็นสิ่งที่มีอยู่ หมายความว่าธรรม ที่มีอยู่ คือ ยังอยู่ในระหว่าง อุปปาทะ จูติ กังคะ ยังไม่ทันได้ดับ ไปทั้งปัจจัยธรรมและปัจจัย- บันนธรรม ความอุปการะช่วยเหลือกันด้วยความที่มีอยู่ เรียกว่า อตติปัจจัย

ธรรมที่มีอยู่ในระหว่าง อุปปาทะ จูติ กังคะ ก็ได้แก่ จิต เจตสิก และรูป (เว้นนิพพาน เพราะนิพพานไม่มีการเกิดดับ จึงไม่มีสภาพเป็นอุปปาทะ จูติ กังคะ)

ในระหว่าง อุปปาทะ จูติ กังคะ นี้ การปรากฏแห่งอตติปัจจัย ย่อมปรากฏในจูติ ขณะ มากกว่าและชดกว่าในอุปปาทะขณะ และกังคะขณะ

อตติปัจจัยนี้ จำแนกออกได้เป็น ๖ ปัจจัย คือ

(๑) สหชาติตติปัจจัย

(๒) อารัมมณปุเรชาติตติปัจจัย

(๓) วัตถุปุเรชาติตติปัจจัย

(๔) ปัจฉาชาติตติปัจจัย

(๕) อาหารตติปัจจัย

(๖) อินทรีย์ตติปัจจัย

อีกนัยหนึ่ง อตติปัจจัยนี้จำแนกออกเพียง ๕ ปัจจัย คือ รวมข้อ (๒) อารัมมณปุ- เรชาติ และข้อ (๓) วัตถุปุเรชาติ เข้าด้วยกันเป็นข้อเดียว เรียกว่า ปุเรชาติตติปัจจัย

สหชาติตติปัจจัย

คำอธิบายตลอดจนองค์ธรรมต่างๆ ทั้งหมดในสหชาติตติปัจจัยนี้เป็นเหมือนกับ สหชาติปัจจัยทุกประการ ขอให้ดูเทียบกับสหชาติปัจจัยนี้

๗๑

อาร์มมณปุเรชาตคตปิัจจย

คำอธิบายตลอดจนองค์ธรรมในอาร์มมณปุเรชาตคตปิัจจยนี้เป็นเหมือนกับ อาร์มมณ
ปุเรชาตปิัจจยทุกประการ

วัตถุปุเรชาตคตปิัจจย

คำอธิบายตลอดจนองค์ธรรมในวัตถุเรชาตคตปิัจจยนี้เป็นเหมือนกับ วัตถุปุเรชาต-
ปิัจจยทุกประการ

ปัจฉาชาตคตปิัจจย

คำอธิบายตลอดจนองค์ธรรมในปัจฉาชาตคตปิัจจยนี้ เป็นเหมือนกับปัจฉาชาตปิัจจย
ทุกประการ

อาหารคตปิัจจย

คำอธิบายตลอดจนองค์ ธรรมในอาหารคตปิัจจยนี้เป็นเหมือนกับ รูปอาหารปิัจจย
ทุกประการ

อินทริยคตปิัจจย

คำอธิบายตลอดจนองค์ธรรมในอินทริยคตปิัจจยนี้ เป็นเหมือนกับ รูปชีวินทริย-
ปิัจจยทุกประการ

๒๒. นัตถปิัจจย

นัตถปิัจจย ได้แก่ธรรมที่ช่วยอุปการะ โดยความเป็นสิ่งไม่มี หมายความว่า ปิัจจย
ธรรมอันได้แก่ จิตและเจตสิกนั้น ไม่มีแล้ว ดับไปแล้ว จึงจะเป็น โอกาสให้จิตเจตสิกดวงต่อมา
เกิดขึ้นได้ ถ้าเจตสิกดวงที่เกิดอยู่ก่อนยังไม่ดับไป จิตเจตสิกดวงต่อมาก็จะเกิดขึ้นหาได้ไม่

ความดับไป หรือความไม่มีของจิตเจตสิกที่เกิดก่อนนี้ เรียกว่า นัตถปิัจจยธรรม,
จิตเจตสิกดวงที่เกิดต่อมานั้นเรียกว่า นัตถปิัจจยูปบันนธรรม

นัตถปิัจจยนี้ นามเป็นปิัจจยธรรม นามเป็นปิัจจยูปบันนธรรม และเหมือนกับ
อนันตรปิัจจยทุกประการ ขอให้ดูเทียบกับอนันตรปิัจจยนี้

๗๒

วิคตปัจจัย ได้แก่กรรมที่ช่วยอุปการะ โดยความเป็นสิ่งที่ปราศจากไป หมายความว่า ปัจจัยธรรมอันได้แก่จิตเจตสิกนั้นปราศจากไปแล้ว ดับไปแล้ว ไม่มีแล้ว ปัจจัยอุបันนธรรมจึงจะเกิดขึ้นได้ หรือจะกล่าวถึงผลก่อนว่า ปัจจัยอุปันนธรรมจะเกิดขึ้นได้ก็ต่อเมื่อปัจจัยธรรมนั้นปราศจากไปแล้ว ถ้าหากว่าปัจจัยธรรมยังไม่ปราศจากไป ปัจจัยอุปันนธรรมก็เกิดขึ้นไม่ได้

อุปมาเหมือน ความสว่างกับความมืด ถ้าแสงสว่างยังมีอยู่ ยังปรากฏอยู่ ความมืดก็จะมีอยู่ไม่ได้ ต่อเมื่อใดแสงสว่างปราศจากไปแล้ว ไม่มีแล้ว เมื่อนั้นจึงปรากฏเกิดความมืดขึ้นมาได้

วิคตปัจจัยนี้ เป็นเหมือนกับนัตติปัจจัยทุกประการ และด้วยเหตุที่นัตติปัจจัยเหมือนกับอนันตรปัจจัย ดังนั้น วิคตปัจจัยจึงเหมือนกับอนันตรปัจจัยด้วย ขอให้ดูเทียบกับอนันตรปัจจัยนั้นด้วย

๒๔. อวิคตปัจจัย

อวิคตปัจจัย ได้แก่กรรมที่ช่วยอุปการะ โดยความเป็นสิ่งยังไม่ปราศไป หมายความว่าปัจจัยธรรมซึ่งเป็นสิ่งอุปการะช่วยเหลือและปัจจัยอุปันนธรรมนั้น ยันมปราศจากไป ยังไม่ดับไป คือ ยังคงมีอยู่ และปัจจัยอุปันนธรรม ซึ่งเป็นสิ่งที่รับความอุปการะช่วยเหลือ นั้น ก็ยังไม่ปราศจากไป ยังคงมีอยู่เช่นเดียวกัน

ทั้งปัจจัยธรรมและปัจจัยอุปันนธรรม ยังไม่ปราศจากไปทั้งคู่ และต่างก็อุปการะเกื้อหนุนกัน จึงเรียกว่า อวิคตปัจจัย

มีคำอธิบายและองค์ธรรมในอวิคตปัจจัยนี้เป็นเหมือนกับอติปัจจัยทุกอย่างทุกประการ ดังนั้นอวิคตปัจจัยจึงจำแนกออกได้เป็น ๖ ปัจจัย หรือ ๕ ปัจจัยนี้เดียวกับอติปัจจัย

๑. สปชชาตอวิกตปัจฉัย
๒. อารัมมณฺปุเรชาตอวิกตปัจฉัย
๓. วัตถุปุเรชาตอวิกตปัจฉัย
๔. ปัจฉาชาตอวิกตปัจฉัย
๕. อาหารอวิกตปัจฉัย
๖. อินทริยอวิกตปัจฉัย

สหชาตอวิกตปัจฉัย

คำอธิบายตลอดจนองค์ธรรมในปัจฉัยนี้เป็นเหมือนกับสหชาตัตถิปัจฉัย และสหชาต-
ปัจฉัยทุกประการ ขอให้ดูเทียบกับปัจฉัยทั้งสองนั้น

อารัมมณฺปุเรชาตอวิกตปัจฉัย

คำอธิบายตลอดจนองค์ธรรมในปัจฉัยนี้เป็นเหมือนกับอารัมมณฺปุเรชาตัตถิปัจฉัย และ
อารัมมณฺปุเรชาตปัจฉัยทุกประการ ขอให้ดูเทียบกับปัจฉัยทั้งสองนั้น

วัตถุปุเรชาตอวิกตปัจฉัย

คำอธิบายตลอดจนองค์ธรรมในปัจฉัยนี้เป็นเหมือนกับปัจฉาชาตัตถิปัจฉัย และปัจฉา-
ชาตปัจฉัยทุกประการ ขอให้ดูเทียบกับปัจฉัยทั้งสองนั้น

อาหารอวิกตปัจฉัย

คำอธิบายตลอดจนองค์ธรรมในปัจฉัยนี้เป็นเหมือนกับอาหารัตถิปัจฉัย และรูปอาหาร-
ปัจฉัยทุกประการ ขอให้ดูเทียบกับปัจฉัยทั้งสองนั้น

อินทริยอวิกตปัจฉัย

คำอธิบายในอินทริยอวิกตปัจฉัยนี้ เป็นเหมือนกับในอินทริยัตถิปัจฉัย และรูปชีวิติน-
ทริยปัจฉัยทุกประการ ขอให้ดูเทียบกับปัจฉัยทั้งสองนั้น

ปัจฉัย ๒๔ อย่างนั้น เมื่อว่าโดยพิสดาร ตามที่แยกราชละเอียดในบางปัจฉัยแล้ว
จะมีจำนวน ๔๗ ปัจฉัย คือ

๑. เหตุปัจจัย
๒. อารัมมณปัจจัย
๓. สหชาตาริบัติปัจจัย = อริบัติปัจจัย ๓
๔. อารัมมณาริบัติปัจจัย
๕. อนันตรปัจจัย
๖. สมนันตรปัจจัย
๗. สหชาตปัจจัย
๘. อัญญมัญญปัจจัย
๙. สหชาตนิสสยปัจจัย
๑๐. วัตถุปุรชาตนิสสยปัจจัย = นิสสยปัจจัย ๓
๑๑. วัตถุอารัมมณปุรชาตนิสสยปัจจัย
๑๒. อารัมมณูปนิสสยปัจจัย
๑๓. อนันตรูปนิสสยปัจจัย = อุปนิสสยปัจจัย ๓
๑๔. ปกตูปนิสสยปัจจัย
๑๕. วัตถุปุรชาตปัจจัย = ปุรชาตปัจจัย
๑๖. อารัมมณปุรชาตปัจจัย
๑๗. ปัจฉาชาตปัจจัย
๑๘. อาเสวนปัจจัย
๑๙. สหชาตกัมมปัจจัย = กัมมปัจจัย ๒
๒๐. นานักขณิกัมมปัจจัย
๒๑. วิปากปัจจัย
๒๒. รูปอาหารปัจจัย = อาหารปัจจัย ๒
๒๓. นาอาหารปัจจัย
๒๔. สหชาตินทรียปัจจัย
๒๕. ปุรชาตินทรียปัจจัย = อินทรียปัจจัย ๓
๒๖. รูปชีวินทรียปัจจัย

๒๗. ฌานปัจฉัย

๒๘. มัคคปัจฉัย

๒๙. สัมปยุตตปัจฉัย

๓๐. สหชาตวิปยุตตปัจฉัย

๓๑. วัตถุปุเรชาตวิปยุตตปัจฉัย = วิปยุตตปัจฉัย ๔

๓๒. วัตถารัมมณปุเรชาตวิปยุตตปัจฉัย

๓๓. ปัจจชาตวิปยุตตปัจฉัย

๓๔. สหชาตัตถิปัจฉัย

๓๕. วัตถุปุเรชาตัตถิปัจฉัย

๓๖. อารัมมณปุเรชาตัตถิปัจฉัย = อัตถิปัจฉัย ๖

๓๗. ปัจจชาตัตถิปัจฉัย

๓๘. อาหารัตถิปัจฉัย

๓๙. อินทริยัตถิปัจฉัย

๔๐. นัตถิปัจฉัย

๔๑. วิคตปัจฉัย

๔๒. สหชาตอวิคตปัจฉัย

๔๓. วัตถุปุเรชาตอวิคตปัจฉัย

๔๔. อารัมมณปุเรชาตอวิคตปัจฉัย = อวิคตปัจฉัย ๖

๔๕. ปัจจชาตอวิคตปัจฉัย

๔๖. อาหารอวิคตปัจฉัย

๔๗. อินทริยอวิคตปัจฉัย

อีกนัยหนึ่ง ปัจฉัย ๒๔ นั้น แบ่งพิสดารออกไปอีกเป็น ๕๐ หรือ ๕๒ ปัจฉัย คือ

๑. เหตุปัจฉัย

๒. อารัมมณปัจฉัย

๗๖

๓. สหชาติปริปัตถิ
๔. อารัมมณปริปัตถิ = อธิปัตถิ ๓
๕. วัตถารัมมณปุเรชาติปริปัตถิ
๖. อนันตรปริปัตถิ
๗. สมันตรปริปัตถิ
๘. สหชาติปริปัตถิ
๙. อัญญมัญญปริปัตถิ
๑๐. สหชาตนิสสยปริปัตถิ
๑๑. วัตถุปุเรชาตนิสสยปริปัตถิ = นิสสยปริปัตถิ ๓
๑๒. วัตถารัมมณปุเรชาติปริปัตถิ
๑๓. อารัมมณุปนิสสยปริปัตถิ
๑๔. อนันตรุปนิสสยปริปัตถิ = อุปนิสสยปริปัตถิ ๓
๑๕. ปกตูปนิสสยปริปัตถิ
๑๖. อารัมมณปุเรชาติปริปัตถิ
๑๗. วัตถุปุเรชาติปริปัตถิ = ปุเรชาติปริปัตถิ ๓
๑๘. วัตถารัมมณปุเรชาติปริปัตถิ
๑๙. ปิจฉาชาติปริปัตถิ
๒๐. เสวนปริปัตถิ
๒๑. สหชาตกัมมปริปัตถิ
๒๒. นานักขณิกกัมมปริปัตถิ = กัมมปริปัตถิ ๓
๒๓. อนันตรกัมมปริปัตถิ
๒๔. วิปากปริปัตถิ
๒๕. นามอาหาร-สหชาติอาหารปริปัตถิ = อาหารปริปัตถิ ๒
๒๖. รูปอาหารปริปัตถิ

๗๗

๒๗. รูปชีวินทริยปัจจัย
๒๘. วัตถุปุรชาตทินทริยปัจจัย = อินทริยปัจจัย ๓
๒๙. สหชาตอินทริยปัจจัย
๓๐. ญาณปัจจัย
๓๑. มัคคปัจจัย
๓๒. สัมปยุตตปัจจัย
๓๓. สหชาตวิปยุตตปัจจัย
๓๔. วัตถุปุรชาตวิปยุตตปัจจัย = วิปยุตตปัจจัย ๔
๓๕. ปัจจชาตวิปยุตตปัจจัย
๓๖. วัตถารัมมณปุรชาตวิปยุตตปัจจัย
๓๗. สหชาตัตติปัจจัย วัตถุปุรชาตัตติปัจจัย
๓๘. ปุรชาตัตติปัจจัย อารัมมณปุรชาตัตติปัจจัย
๓๙. ปัจจชาตัตติปัจจัย = วัตติปัจจัย
๔๐. อาหารรัตติปัจจัย ๖ หรือ ๗
๔๑. อินทริยัตติปัจจัย
๔๒. วัตถารัมมณปุรชาตัตติปัจจัย
๔๓. นัตติปัจจัย
๔๔. วิคตปัจจัย
๔๕. สหชาตอวิคตปัจจัย วัตถุปุรชาตอวิคตปัจจัย
๔๖. ปุรชาตอวิคตปัจจัย อารัมมณปุรชาตอวิคต- = อวิคต-
๔๗. ปัจจชาตอวิคตปัจจัย ปัจจัย ปัจจัย ๖
๔๘. อาหารอวิคตปัจจัย หรือ ๗
๔๙. อินทริยอวิคตปัจจัย
๕๐. วัตถารัมมณปุรชาตอวิคตปัจจัย

ข้อสังเกตุ

ปัจจัย ๒๔ นั้น แบ่งเป็นรายละเอียดออกไปอีกเฉพาะใน ๑๐ ปัจจัย คือ อธิปัตติปัจจัย
นิสสยปัจจัย อุปนิสสยปัจจัย ปุรชาตปัจจัย กัมมปัจจัย อาหารปัจจัย อินทริยปัจจัย
วิปยุตตปัจจัย อัคติปัจจัยและอวิคตปัจจัย อีก ๑๔ ปัจจัย ไม่มีการแบ่งเป็นรายย่อยออกไปอีก

การแบ่งปัจจัยให้พิสดารออกไปเป็น ๔๗ ปัจจัย และ ๕๐ หรือ ๕๒ ปัจจัยนั้น ก็ด้วย
มีจำนวนย่อยแตกต่างกัน มากน้อยกว่ากันใน ๕ ปัจจัย คือ อธิปัตติปัจจัย (๒-๓) ปุรชาต-
ปัจจัย (๒-๓) กัมมปัจจัย (๒-๓) อัคติปัจจัย (๖-๗) และอวิคตปัจจัย (๖-๗)

อีกประการหนึ่ง คำว่า วาระในแต่ละปัจจัยตอนที่ว่าด้วยปัญหาวาระนั้นหมายถึง
สังขยาการะ เช่นที่บอกว่า "ปัญหาวาระในเหตุปัจจัย, เหตุปัจจัยมี ๗ วาระ" คำว่า มี
๗ วาระ นั้นหมายความว่า มี ๗ สังขยาการะ

๗๕

บทที่ ๔

สรุปปัจจัย ๒๔

ปัจจัยทั้งหมด ๑๔ นั้น สรุปโดยนัยต่างๆ คือ ๑ จำนวน, ๒ อากาโร, ๓ ชาติ
๔ กาล, ๕ สัตติ เป็นต้น ได้ดังนี้

กล่าวโดยอาการ

(๑) นามเป็นปัจจัยธรรมชาติ, นามเป็นปัจจัยอุបันนธรรม มี ๗ ปัจจัย คือ

๑. อนันตรปัจจัย
๒. สมันตรปัจจัย
๓. อนันตรรูปนิสสยปัจจัย
๔. อาเสวนปัจจัย
๕. สัมปยุตตปัจจัย
๖. นัตถิปัจจัย
๗. วิกตปัจจัย

(๒) นามเป็นปัจจัยธรรมชาติ รูปเป็นปัจจัยอุปันนธรรม มี ๔ ปัจจัย คือ

๑. ปัจจชาติปัจจัย
๒. ปัจจชาติวิปยุตตปัจจัย
๓. ปัจจชาติตถิปัจจัย
๔. ปัจจชาติอวิกตปัจจัย

(๓) นามเป็นปัจจัยธรรมชาติ, นามรูปเป็นปัจจัยอุปันนธรรม มี ๕ ปัจจัย คือ

๑. เหตุปัจจัย
๒. สหชาติปฏิบัติปัจจัย
๓. สหชาติกัมมปัจจัย
๔. นานักขณิกกัมมปัจจัย

๕. วิปากปัจฉัย

๖. นามอาหารปัจฉัย

๗. สหชาตินทริยปัจฉัย

๘. ฌานปัจฉัย

๙. มัคคปัจฉัย

(๔) รูปเป็นปัจฉัยธรรม รูปเป็นปัจฉยูปบันนธรรม มี ๖ ปัจฉัย คือ

๑. รูปอาหารปัจฉัย

๒. รูปชีวิตินทริยปัจฉัย

๓. อาหารัตติปัจฉัย

๔. อินทริยัตติปัจฉัย

๕. อาหารอวิคตปัจฉัย

๖. อินทริยอวิคตปัจฉัย

(๕) รูปเป็นปัจฉัยธรรม, นามเป็นปัจฉยูปบันนธรรม มี ๑๑ ปัจฉัย คือ

๑. วัตถุปุเรชาตนิสสยปัจฉัย

๒. วัตถารัมมณปุเรชาตนิสสยปัจฉัย

๓. วัตถุปุเรชาตปัจฉัย

๔. อารัมมณปุเรชาตปัจฉัย

๕. ปุเรชาตินทริยปัจฉัย

๖. วัตถุปุเรชาตวิปยุตตปัจฉัย

๗. วัตถารัมมณปุเรชาตวิปยุตตปัจฉัย

๘. วัตถุปุเรชาตัตติปัจฉัย

๙. อารัมมณปุเรชาตัตติปัจฉัย

๑๐. วัตถุปุเรชาตอวิคตปัจฉัย

๑๑. อารัมมณปุเรชาตอวิคตปัจฉัย

ข้อสังเกต รูปเป็นปัจฉัยธรรม นามรูปเป็นปัจฉยูปบันนธรรมนั้น ไม่มีเลย

๘๐

(๖) นามรูปเป็นปัจฉัยธรรม, นามเป็นปัจจุยुบับันนธรรม มี ๒ ปัจฉัย คือ

๑. อารัมมณาธิปติปัจฉัย
๒. อารัมมณูปนิสสยปัจฉัย

ข้อสังเกต นามรูปเป็นปัจฉัยธรรม, รูปเป็นปัจจุยुบับันนธรรมนั้น ไม่มีเลย

(๗) นามรูปเป็นปัจฉัยธรรม. นามรูปเป็นปัจจุยुบับันนธรรม มี ๖ ปัจฉัย คือ

๑. สหชาติปัจฉัย
๒. อัญญมัญญปัจฉัย
๓. สหชาตนิสสยปัจฉัย
๔. สหชาตวิปยุคตปัจฉัย
๕. สหหตตติปัจฉัย
๖. สหชาตอวิคตปัจฉัย

(๘) บัญญัติ นาม รูป เป็นปัจฉัยธรรม, นาม เป็นปัจจุยुบับันนธรรม มี

๒. ปัจฉัย คือ
๑. อารัมมณปัจฉัย
๒. ปกตูปนิสสยปัจฉัย

ข้อสังเกต บัญญัติ นาม รูป เป็นปัจฉัยธรรม, รูปเป็นปัจจุยुบับันนธรรม นั้น ไม่มีเลย

กล่าวโดยชาติ

ในปัจฉัย ๒๔ หรือ โดยพิสดาร ๔๗ ปัจฉัยนั้น มีชาติ ๕ อย่าง คือ

๑. สหชาติชาติ
๒. อารัมมณชาติ
๓. อนันตรชาติ
๔. วัตถุปุเรชาติชาติ
๕. ปัจจนาชาติชาติ
๖. อาหารชาติ
๗. รูปชีวิตินทริยชาติ

- ๘. ปกตูปนิสสยชาติ
- ๙. นานักขณิกกัมมชาติ
- (๑) ปัจจัยที่เป็น สหชาติชาติ มี ๑๕ ปัจจัย คือ
 - ๑. เหตุปัจจัย
 - ๒. สหชาติาธิปติปัจจัย
 - ๓. สหชาติปัจจัย
 - ๔. อัญญมัญญุปัจจัย
 - ๕. สปชานนิสสยปัจจัย
 - ๖. สหชาติกัมมปัจจัย
 - ๗. วิปากปัจจัย
 - ๘. นามอาหารปัจจัย
 - ๙. สหชาตินทริยปัจจัย
 - ๑๐. ฌานปัจจัย
 - ๑๑. มัคคปัจจัย
 - ๑๒. สัมปยุตตปัจจัย
 - ๑๓. สหชาติวิปยุตตปัจจัย
 - ๑๔. สหชาติตติปัจจัย
 - ๑๕. สหชาติอวิกตปัจจัย

ข้อสังเกต ปัจจัยที่เป็นสหชาติทั้ง ๑๕ ปัจจัยนั้น แบ่งออกได้เป็น ๓ กลุ่ม คือ

- ก. สหชาติชาติใหญ่ มี ๔ ปัจจัย คือ สหชาติ สหชานนิสสย สหชาติตติ สหชาติอวิกต
- ข. สหชาติชาติกลาง มี ๔ ปัจจัย คือ อัญญมัญญุ วิปาก สัมปยุตต สหชาติวิปยุตต
- ค. สหชาติชาติเล็ก มี ๗ ปัจจัย คือ เหตุ สหชาติาธิปติ สหชาติกัมม นามอาหาร สหชาตินทริย ฌาน มัคค

๘๓

- (๒) ปัจจัยที่เป็น อารัมมณชาติ มี ๘ ปัจจัย คือ
๑. อารัมมณปัจจัย
 ๒. อารัมมณธิปติปัจจัย
 ๓. วัดถารัมมณปุเรชาตินิสสยปัจจัย
 ๔. อารัมมณูปนิสสยปัจจัย
 ๕. อารัมมณปุเรชาติปัจจัย
 ๖. วัดถารัมมณปุเรชาติวิปยุตตปัจจัย
 ๗. อารัมมณปุเรชาติตติปัจจัย
 ๘. อารัมมณปุเรชาติอวิคตปัจจัย
- (๓) ปัจจัยที่เป็น อนันตรชาติ มี ๖ ปัจจัย คือ
๑. อนันตรปัจจัย
 ๒. สมนันตรปัจจัย
 ๓. อนันตรูปนิสสยปัจจัย
 ๔. อาเสวนปัจจัย
 ๕. นัตติปัจจัย
 ๖. วิคตปัจจัย
- (๔) ปัจจัยที่เป็น วัดถปุเรชาติชาติ มี ๖ ปัจจัย คือ
๑. วัดถปุเรชาตินิสสยปัจจัย
 ๒. วัดถปุเรชาติปัจจัย
 ๓. ปุเรชาตินทริยปัจจัย
 ๔. วัดถปุเรชาติวิปยุตตปัจจัย
 ๕. วัดถปุเรชาติตติปัจจัย
 ๖. วัดถปุเรชาติอวิคตปัจจัย

(๕) ปัจจัยที่เป็น ปัจจชาติชาติ มี ๔ ปัจจัย คือ

๑. ปัจจชาติปัจจัย
๒. ปัจจชาติวิปปยุตตปัจจัย
๓. ปัจจชาติตติปัจจัย
๔. ปัจจชาติอวิคตปัจจัย

(๖) ปัจจัยที่เป็น อาหารชาติ มี ๓ ปัจจัย คือ

๑. รูปอาหารปัจจัย
๒. อาหารตติปัจจัย
๓. อาหารอวิคตปัจจัย

(๗) ปัจจัยที่เป็น รูปชีวิตินทริยชาติ มี ๓ ปัจจัย คือ

๑. รูปชีวิตินทริยปัจจัย
๒. อินทริยตติปัจจัย
๓. อินทริยอวิคตปัจจัย

(๘) ปัจจัยที่เป็น ปกตูปนิสสยชาติ มี ๒ ปัจจัย คือ

๑. สุทธูปกตูปนิสสยปัจจัย คือ เจตสิกที่เกิดก่อน และ รูป บัญญัติ ที่มีกำลังมากที่อุปการะแก่อจิต เจตสิก ที่เกิดทีหลังได้
๒. มิสกูปกตูปนิสสยนันทัญญณิกกัมมปัจจัย คือ เจตนากรรมที่มีกำลังมาก (เว้นมัลลกรรมเจตนา) ที่อุปการะแก่วิบากนามจันธได้

(๙) ปัจจัยที่เป็น นานักขณิกกัมมชาติ มี ๑ ปัจจัย คือ นานักขณิกกัมมปัจจัย อันได้แก่เจตนากรรมที่มีกำลังน้อย อุปการะแก่อามวิบาก และเจตนากรรมที่มีกำลังมากและกำลังน้อย อุปการะแก่อัมมชรูป

กล่าวโดยกาล

(๑) ปัจจัยที่เป็น ปัจจุบันกาล มี ๑๗ หรือ ๑๖ ปัจจัย คือ

๑. เหตุปัจจัย
๒. สหชาติปฏิบัติปัจจัย

๓. สหชาติปัจจัย
 ๔. อัญญมัญญปัจจัย
 ๕. นิสสปัจจัย ๓ ปัจจัย
 ๖. ปุเรชาติปัจจัย ๒ ปัจจัย
 ๘. ปัจฉาชาติปัจจัย
 ๙. วิปากปัจจัย
 ๑๐. อาหารปัจจัย ๒ ปัจจัย
 ๑๑. อินทริยปัจจัย
 ๑๒. ฌานปัจจัย
 ๑๓. มัคคปัจจัย
 ๑๔. สัมปยุตตปัจจัย
 ๑๕. วิปยุตตปัจจัย ๔ ปัจจัย
 ๑๖. อัทธิปัจจัย ๖ ปัจจัย
 ๑๗. อวิคตปัจจัย ๖ ปัจจัย
- (๒) ปัจจัยที่เป็น อดีตกาล มี ๗ ปัจจัย คือ
๑. อนันตรปัจจัย
 ๒. สมันตรปัจจัย
 ๓. อนันตรูปนิสสปัจจัย
 ๔. อาเสวนปัจจัย
 ๕. นานักขณิกัมมปัจจัย
 ๖. นัตติปัจจัย
 ๗. วิคตปัจจัย

๘๖

(๓) ปัจจัยที่เป็น ปัจจุบัน อดีต อนาคต (ตีกาลิกะ) มี ๒ ปัจจัย คือ

๑. อรัम्मณาธิปติปัจจัย
๒. อรัम्मณูปนิสสยปัจจัย

(๔) ปัจจัยที่เป็น ตีกาลิกะ และ กาลวิมุต มี ๒ ปัจจัย คือ

๑. อรัम्मณปัจจัย
๒. ปกตูปนิสสยปัจจัย

กล่าวโดยสังคหะ

(๑) ปัจจัยที่มี ชนกสังคหะ อย่างเดียว มี ๘ ปัจจัย คือ

๑. อนันตรปัจจัย
๒. สมนนตรปัจจัย
๓. อนันตรูปนิสสยปัจจัย
๔. ปกตูปนิสสยปัจจัย
๕. นานักกชนิกกัมมปัจจัย
๖. อาเสวนะปัจจัย
๗. นัตติปัจจัย
๘. วิคตปัจจัย

(๒) ปัจจัยที่มี อุปถัมภกสังคหะ อย่างเดียว มี ๔ ปัจจัย คือ

๑. ปัจฉาชาตปัจจัย
๒. ปัจฉาชาตวิปยุตตปัจจัย
๓. ปัจฉาชาตัตติปัจจัย
๔. ปัจฉาชาตอวิคตปัจจัย

(๓) ปัจจัยที่มี ทั้ง ๒ อย่าง คือ มี ชนกสังคหะด้วย และอุปถัมภกสังคหะ ด้วยนั้น มี ๓๕ ปัจจัย คือ ปัจจัยที่เหลือจากข้อ ๑ และข้อ ๒ นั้นทั้งหมด

(๑) ปัจจัยที่มีปัญหาวาระเพียง บทเดียว หรือ วาระเดียว คือ อภัยกตตะ เป็นปัจจัยแก่อภัยกตตะ นั้น มี ๘ ปัจจัย ได้แก่

๑. วิปากปัจจัย
๒. รูปอาหารปัจจัย
๓. ปุเรชาตินทริยปัจจัย
๔. รูปชีวีตินทริยปัจจัย
๕. อาหารัตติปัจจัย
๖. อาหารอวิกตปัจจัย
๗. อินทริยัตติปัจจัย
๘. อินทริยอวิกตปัจจัย

(๒) ปัจจัยที่มีปัญหาวาระ ๒ บท หรือ ๒ วาระ คือ กุศลเป็นปัจจัยแก่ อภัยกตตะบทหนึ่ง และอกุศลเป็นปัจจัยแก่อภัยกตตะ บทหนึ่ง นั้น มีปัจจัยเดียวได้แก่นานักขณิกกัมมปัจจัย

(๓) ปัจจัยที่มี ๓ บท หรือ ๓ วาระ นั้น คือ

- กุศลเป็นปัจจัยแก่กุศล ๑ อกุศลเป็นปัจจัยแก่อกุศล ๑ และ อภัยกตตะเป็นปัจจัยแก่อภัยกตตะ ๑ ทั้ง ๓ วาระนี้ มี ๓ ปัจจัย ได้แก่

๑. อัญญมัญญุปัจจัย
๒. อาเสวนปัจจัย
๓. สัมปยุตตปัจจัย

- กุศลเป็นปัจจัยแก่อภัยกตตะ ๑ อกุศลเป็นปัจจัยแก่อภัยกตตะ ๑ และอภัยกตตะเป็นปัจจัยแก่อภัยกตตะ ๑ ทั้ง ๓ วาระนี้ มี ๕ ปัจจัย ได้แก่

๑. ปัจฉาชาตปัจจัย
๒. สหชาติวิปยุตตปัจจัย
๓. ปัจฉาชาตวิปยุตตปัจจัย

๔. ปัจฉาชาตัตถิปัจฉัย

๕. ปัจฉาชาตอวิกตปัจฉัย

- อพยากตะเป็นปัจฉัยแก่อพยากตะ ๑ อพยากตะเป็นปัจฉัยแก่อกุล ๑
อพยากตะเป็นปัจฉัยแก่อกุล ทั้ง ๓ วาระนี้มี ๑๐ ปัจฉัย ได้แก่

๑. วัตถุปุเรชาตนิสสยปัจฉัย

๒. วัตถารัมมณปุเรชาตนิสสยปัจฉัย

๓. วัตถุปุเรชาติปัจฉัย

๔. อารัมมณปุเรชาตปัจฉัย

๕. วัตถุปุเรชาตวิปยุตตปัจฉัย

๖. วัตถารัมมณปุเรชาตวิปยุตตปัจฉัย

๗. อารัมมณปุเรชาตัตถิปัจฉัย

๘. อารัมมณปุเรชาตอวิกตปัจฉัย

๙. วัตถุปุเรชาตอวิกตปัจฉัย

๑๐. วัตถุปุเรชาตอวิกตปัจฉัย

(๔) ปัจฉัยที่มีปัญหาวาระ ๗ บท หรือ ๗ วาระนั้นคือ

- กุศลเป็นปัจฉัยแก่อกุล ๑, แก่อพยากตะ ๑, แก่อกุลด้วยอพยากตะ
ด้วย ๑ อกุลเป็นปัจฉัยแก่อกุล ๑, แก่อพยากตะ ๑, แก่อกุลด้วยอพยากตะด้วย ๑
อพยากตะเป็นปัจฉัยแก่อพยากตะ ๑ ทั้ง ๗ วาระนี้มี ๗ ปัจฉัย ได้แก่

๑. เหตุปัจฉัย

๒. สหชาตาริบัติปัจฉัย

๓. สหชาตกัมมปัจฉัย

๔. นามอาหารปัจฉัย

๕. สหชาตินทริยปัจฉัย

๖. ฌานปัจฉัย

๗. มัคคปัจฉัย

๘๕

- กุศลเป็นปัจจัยแก่กุศล ๑, แก่อภัยกตะ ๑

- อกุศลเป็นปัจจัยแก่กุศล ๑, แก่อภัยกตะ ๑

อภัยกตะเป็นปัจจัยแก่ อภัยกตะ ๑, แก่กุศล ๑, แก่อกุศล ๑

ทั้ง ๓ วาระนี้ มี ๕ ปัจจัย ได้แก่

๑. อนันตรปัจจัย

๒. สมนันตรปัจจัย

๓. อนันตรอุปนิสัยปัจจัย

๔. นัตติปัจจัย

๕. วิคตปัจจัย

- กุศลเป็นปัจจัยแก่กุศล ๑, แก่อภัยกตะ ๑, แก่อกุศล ๑ อกุศล

เป็นปัจจัยแก่กุศล ๑, อภัยกตะเป็นปัจจัยแก่อภัยกตะ ๑, แก่กุศล ๑, แก่อกุศล ๑

ทั้ง ๓ วาระนี้มี ๒ ปัจจัย ได้แก่

๑. อารัมมณาริบัติปัจจัย

๒. อารัมมอนุปนิสัยปัจจัย

(๕) ปัจจัยที่มีปัญหาวาระ ๕ บท หรือ ๕ วาระ คือ

- กุศลเป็นปัจจัยแก่กุศล ๑ แก่อกุศล ๑, แก่อภัยกตะ ๑, อกุศล

เป็นปัจจัยแก่กุศล ๑, แก่กุศล ๑ แก่อภัยกตะ ๑ อภัยกตะเป็นปัจจัยแก่อภัยกตะ

๑, แก่กุศล ๑, แก่อกุศล ๑, ทั้ง ๕ วาระนี้ มี ๒ ปัจจัย ได้แก่

๑. อารัมมณปัจจัย

๒. ปกตูปนิสัยปัจจัย

- กุศลเป็นปัจจัยแก่กุศล ๑ แก่อภัยกตะ ๑ แก่กุศลด้วยอภัยกตะ

ด้วย ๑ อกุศลเป็นปัจจัยแก่กุศล ๑ แก่อภัยกตะ ๑ แก่อกุศลด้วยอภัยกตะด้วย ๑

อภัยกตะเป็นปัจจัยแก่อภัยกตะ ๑ กุศลและอภัยกตะ เป็นปัจจัยแก่อภัยกตะ ๑

อกุศลและอภัยกตะเป็นปัจจัยแก่อภัยกตะ ๑ ทั้ง ๕ วาระนี้ มี ๔ ปัจจัย ได้แก่

๑. สหชาติปัจจัย
๒. สหชาตนิสสยปัจจัย
๓. สหชาติคติปัจจัย
๔. สหชาติอภิคปัจจัย

กล่าวโดยภูมิ

- (๑) ปัจจัยที่เป็นไปได้ใน ปัญจโวการภูมิ เป็นได้ทั้งหมด ๒๔ ปัจจัย หรือ ๔๗ ปัจจัย หรือ ๕๐-๕๒ ปัจจัย
- (๒) ปัจจัยที่เป็นไปได้ใน จตุโวการภูมิ เป็นได้เพียง ๒๑ ปัจจัย หรือ ๒๕ ปัจจัย
- คือ

๑. เหตุปัจจัย
๒. อารัมมณปัจจัย
๓. อธิปติปัจจัย (๒ ปัจจัย)
๔. อนันตรปัจจัย
๕. สมันตรปัจจัย
๖. สหชาติปัจจัย
๗. อัญญมัญญปัจจัย
๘. สหชาตนิสสยปัจจัย
๙. อุปนิสสยปัจจัย (๓ ปัจจัย)
๑๐. อาเสวนปัจจัย
๑๑. กัมมปัจจัย (๒ ปัจจัย)
๑๒. วิปากปัจจัย
๑๓. นามอาหารปัจจัย
๑๔. สหชาตินทริยปัจจัย
๑๕. ฌานปัจจัย
๑๖. มัคคปัจจัย

๕๑

๑๗. สัมปยุตตปัจฉัย
 ๑๘. สหชาติตติปัจฉัย
 ๑๙. นัตติปัจฉัย
 ๒๐. วิคตปัจฉัย
 ๒๑. สหชาติอวิคตปัจฉัย
- (๓) ปัจฉัยที่เป็นไปได้ใน เอกโวการภูมิ เป็นได้เพียง ๗ ปัจฉัย คือ
๑. สหชาติปัจฉัย
 ๒. อัญญมัญญปัจฉัย
 ๓. สหชาตนิสสยปัจฉัย
 ๔. นานักขณิกกัมมปัจฉัย
 ๕. รูปชีวิตินทรียปัจฉัย
 ๖. อินทรียตติปัจฉัย
 ๗. อินทรียอวิคตปัจฉัย

กล่าวโดยเกิดได้ภายในภายนอก

ปัจฉัยที่เกิดได้เฉพาะภายนอก คือในสิ่งที่ไม่มีชีวิต นั้นมี ๕ ปัจฉัย คือ

๑. สหชาติปัจฉัย
๒. อัญญมัญญปัจฉัย
๓. สหชาตนิสสยปัจฉัย
๔. สหชาติตติปัจฉัย
๕. สหชาติอวิคตปัจฉัย

ส่วนภายใน คือ ในสิ่งที่มีชีวิต นั้น ได้แก่ปัจฉัยทั้งหมด ทั้ง ๒๔ หรือ ๔๗-๕๐-๕๒ ปัจฉัย

กล่าวโดยสัพพัญญานิกปัจฉัย

สัพพัญญานิกปัจฉัย คือ ปัจฉัยที่เป็นเหตุเป็นที่ตั้งแห่งสังขตธรรมทั้งปวง อันได้แก่
รูปนามทั้งหมด กล่าวคือ ในสังขาร โลก บรรดาสิ่งที่มีชีวิตและไม่มีชีวิตทั้งหลาย จะต้องมี
สัพพัญญานิกปัจฉัยทั้งนั้น ได้แก่ ปัจฉัย ๔ ปัจฉัย คือ

๘๒

๑. สหชาติปัจจัย
๒. นิสสยปัจจัย
๓. อตฺถิปัจจัย
๔. อวิคตปัจจัย

ส่วนปัจจัยที่เหลืออีก ๒๐ ปัจจัย ชื่อว่า อสัพพัญญานิกปัจจัย คือ ปัจจัยที่เป็นเหตุเป็นที่ตั้งแห่งสังขตธรรมไม่ว่าทั้งหมด เป็นปัจจัยได้เฉพาะแต่สังขตธรรมที่เกี่ยวข้องกับตนเท่านั้น

กล่าวโดยความเป็นคู่

ปัจจัยทั้ง ๒๔ เมื่อกล่าวโดยความเป็นคู่แล้ว ก็ได้ ๕ คู่ คือ

- (๑) อตฺถยุค เป็นคู่กัน โดยมีเนื้อความเหมือนกัน ได้แก่ อนันตรปัจจัยกับสมนันตรปัจจัย
- (๒) สหทุกุค เป็นคู่กัน โดยมีสำเนียงเหมือนกัน ได้แก่ นิสสยปัจจัยกับอุปนิสสยปัจจัย
- (๓) กาลปฏิปททุกุค เป็นคู่กันโดยกาลที่ตรงกันข้าม ได้แก่ ปุเรชาติปัจจัย กับปัจฉาชาติปัจจัย
- (๔) อนุญญตปฏิปททุกุค เป็นคู่กันโดยลักษณะอาการที่แตกต่างกัน มีอยู่ ๓ คือ สัมปยุตปัจจัย กับ วิปยุตตปัจจัย อตฺถิปัจจัย กับ นตฺถิปัจจัย และวิคตปัจจัย กับ อวิคตปัจจัย
- (๕) เหตุปฺผลยุค เป็นคู่กันโดยความเป็นเหตุเป็นผล ได้แก่ นานักขณิกกัมมปัจจัยกับวิปากปัจจัย

ปัจจัย ๒๔ รวมลงใน ๔ ปัจจัย

ปัจจัยแม้ทั้ง ๒๔ อย่าง ย่อมถึงความประสมลงในอาร์มมณปัจจัย อุปนิสสยปัจจัย กัมมปัจจัย และอตฺถิปัจจัย

หมายความว่า ปัจจัยใดปัจจัยหนึ่งในปัจจัย ๒๔ นั้น ย่อมรวมลงได้ในปัจจัยใดปัจจัยหนึ่ง หรือหลายปัจจัยในจำนวน ๔ ปัจจัยที่กล่าว

๕๓

ถ้าถือตาม ปัจจัยที่เกิดร่วมด้วยกันได้ ดังที่กล่าวมานั้นเป็นหลักเป็นเกณฑ์แล้ว ก็
รวมลงได้ดังต่อไปนี้

(๑) เหตุปัจจัย รวมลงได้ใน อัตติปัจจัย (สหชาติตติปัจจัย)

(๒) อารัมมณปัจจัย รวมลงได้ใน อารัมมณปัจจัย, อุปนิสสยปัจจัย (อารัมมณฺอุป-
นิสสยปัจจัย) และ อัตติปัจจัย (อารัมมณฺปุเรชาติตติปัจจัย)

(๓) อธิปติปัจจัย

ก. อารัมมณาธิปติปัจจัย เป็นเหมือนข้อ (๒)

ข. สหชาติาธิปติปัจจัย เป็นเหมือนข้อ (๑)

(๔) อนันตรปัจจัย รวมลงได้ใน อุปนิสสยปัจจัย (อนันตรูปนิสสยปัจจัย) และ
กัมมปัจจัย (นानักขณิกกัมมปัจจัย)

(๕) สมนันตรปัจจัย เป็นเหมือนข้อ (๔)

(๖) สหชาติปัจจัย เป็นเหมือนข้อ (๑)

(๗) อัญญมัญญปัจจัย เป็นเหมือนข้อ (๑)

(๘) นิสสยปัจจัย

ก. สหชาตนิสสยปัจจัย เป็นเหมือนข้อ (๑) และ (๖)

ข. วัตถุปุเรชาตนิสสยปัจจัย เป็นเหมือนข้อ (๒) (๓) ก.

ค. วัตถุอารัมมณฺปุเรชาตนิสสยปัจจัย เป็นเหมือนข้อ (๒) ข้อ (๓) ก.

และข้อ (๘) ข.

(๙) อุปนิสสัยปัจจัย

ก. อารัมมณฺอุปนิสสยปัจจัย เป็นเหมือนข้อ (๒) และ (๓) ก.

ข. อนันตรูปนิสสยปัจจัย เป็นเหมือนข้อ (๔)

ค. ปกฺคูปนิสสยปัจจัย รวมลงได้ใน อุปนิสสยปัจจัย (ปกฺคูปนิสสยปัจจัย)
และกัมมปัจจัย (นานักขณิกกัมมปัจจัย)

๑๐. ปุรชาตปัจฉัย

ก. วัตถุปุรชาตปัจฉัย เป็นเหมือนข้อ (๒) (๓) ก. และ (๘) ข.

ข. อาร์มมณปุรชาตปัจฉัย เป็นเหมือนข้อ (๒) (๓) ก. และ (๘) ข. ก.

(๑๑) ปัจฉาชาตปัจฉัย รวมลงได้ในอรรถปัจฉัย (ปัจฉาชาตตติปัจฉัย)

(๑๒) อาเสวนปัจฉัย รวมลงได้ใน อุปนิสสยปัจฉัย (อนันตรูปนิสสยปัจฉัย)

(๑๓) กัมมปัจฉัย

ก. สหชาตกัมมปัจฉัย รวมลงได้ใน กัมมปัจฉัย (สหชาตกัมมปัจฉัย) และ
อรรถปัจฉัย (สหชาตตติปัจฉัย)

ข. นานักขณิกกัมมปัจฉัย รวมลงได้ใน กัมมปัจฉัย (นานักขณิกกัมมปัจฉัย)
และอุปนิสสยปัจฉัย (อนันตรูปนิสสยปัจฉัย) ปกอุปนิสสยปัจฉัย

(๑๔) วิปากปัจฉัย รวมลงได้ใน อรรถปัจฉัย (สหชาตตติปัจฉัย)

(๑๕) อาหารปัจฉัย

ก. รูปอาหารปัจฉัย รวมลงได้ใน อรรถปัจฉัย (อาหารรตติปัจฉัย)

ข. นามอาหารปัจฉัย รวมลงได้ใน กัมมปัจฉัย (สหชาตกัมมปัจฉัย) และ
อรรถปัจฉัย (สหชาตตติปัจฉัย)

(๑๖) อินทริยปัจฉัย

ก. สหชาตอินทริยปัจฉัย รวมลงได้ใน อรรถปัจฉัย (สหชาตตติปัจฉัย)

ข. ปุรชาตอินทริยปัจฉัย รวมลงได้ในอรรถปัจฉัย (วัตถุปุรชาตตติปัจฉัย)

ค. รูปชีวิตินทริยปัจฉัย รวมลงได้ใน อรรถปัจฉัย (รูปชีวิตินทริยตติปัจฉัย)

(๑๗) เณปัจฉัย รวมลงได้ใน อรรถปัจฉัย (สหชาตตติปัจฉัย)

(๑๘) มัคคปัจฉัย รวมลงได้ใน อรรถปัจฉัย (สหชาตตติปัจฉัย)

(๑๙) สัมปยุตตปัจฉัย รวมลงได้ใน อรรถปัจฉัย (สหชาตตติปัจฉัย)

(๒๐) วิปยุตตปัจฉัย

ก. สหชาตวิปยุตตปัจฉัย รวมลงได้ใน อรรถปัจฉัย (สหชาตตติปัจฉัย)

ข. วัตถุปุรชาตวิปยุตตปัจฉัย เป็นเหมือนข้อ (๒) (๓) ก. และ (๘) ข.

๕๕

- ค. วัฒนธรรมมณฑลวิปยุตตปัจจัย เป็นเหมือนข้อ (๒) (๓) ก. และ (๘) ข.ค.
- ง. ปัจฉาชาตวิปยุตตปัจจัย เป็นเหมือนข้อ (๑๑) (๒๑) อตติปัจจัย
- ก. สหชาติตติปัจจัย เป็นเหมือนข้อ (๑) (๖)
- ข. อรัมมณฑลวิปยุตตปัจจัย เป็นเหมือนข้อ (๒) (๓) ก. (๘) ข.ค. และ (๑๐) ข.
- ค. วัตถุปุระชาตติปัจจัย เป็นเหมือนข้อ (๒) (๓) ก. (๘) ข. และข้อ (๑๐) ก.
- ง. ปัจฉาชาตปัจจัย เป็นเหมือนข้อ (๑๑)
- จ. อาหารรัตติปัจจัย เป็นเหมือนข้อ (๑๕) ก.
- ฉ. อินทรยัตติปัจจัย เป็นเหมือนข้อ (๑๖) ค.
- (๒๒) นัตติปัจจัย เป็นเหมือนข้อ (๔)
- (๒๓) วิคตปัจจัย เป็นเหมือนข้อ (๔)
- (๒๔) อวิกตปัจจัย เป็นเหมือนข้อ (๒๑)

๘๖

บทที่ ๕

การจัดหมวดปัจจัย

ปัจจัยธรรม ๒๔ ตามปฏิฐานนัยดังกล่าวมานี้จัดเข้ากันเป็นหมวดๆ ได้ ๖ หมวด
คือ

- (๑) นามย่อมนามเป็นปัจจัยแก่นาม ๖ ปัจจัย
- (๒) นาม เป็นปัจจัย แก่นามรูป ๕ ปัจจัย
- (๓) นามเป็นปัจจัยแก่รูป ๑ ปัจจัย
- (๔) รูปย่อมนามเป็นปัจจัยแก่นาม ๑ ปัจจัย
- (๕) บัญญัติและนามรูป เป็นปัจจัยแก่นาม ๒ ปัจจัย
- (๖) นามรูปทั้ง ๒ เป็นปัจจัยแก่นามรูปทั้ง ๒ นั้น ๘ ปัจจัย
กล่าวคือ ปัจจัยทั้ง ๒๔ นี้จัดได้เป็นหมวดใหญ่ๆ ได้ ๖ หมวด คือ
- (๑) นาม เป็นปัจจัยแก่นาม ๖ ปัจจัย (อนันตร, สมันตร, นัตถิ, วิคค,
อาเสวนะ, สัมปยุตต)
- (๒) นาม เป็นปัจจัยแก่ นามรูป ๕ ปัจจัย (เหตุ, ฌาน, มัคค, กัมม, วิบาก)
- (๓) นาม เป็นปัจจัยแก่ รูป ๑ ปัจจัย (ปัจฉาชาติ)
- (๔) รูป เป็นปัจจัย แก่ นาม ๑ ปัจจัย (ปุเรชาติ)
บัญญัติ
- (๕) นาม เป็นปัจจัยแก่ นาม ๒ ปัจจัย (อาร์มมณ, อุปนีสสย)
รูป
- (๖) นามรูป นามรูป ๘ ปัจจัย (อิธิปติ, สหชาติ, อัญญมัญญ, นิสสย, อาหาร
อินทริย, วิปยุตต, อัตถิ, อวิคต)

พึงทราบอธิบายโดยย่อดังนี้

นามเป็นปัจจัยแก่นาม ๖ ปัจจัย ได้แก่

ก. ธรรมคือจิตและเจตสิกทั้งหลายที่ดับไปแล้วโดยไม่มีระหว่างกัน เป็นปัจจัยช่วยอุปการะแก่นามธรรมทั้งหลายที่เกิดขึ้นใหม่ติดต่อกัน อันเป็นปัจจุบัน ด้วยอำนาจแห่งปัจจัย ๓ คือ อนันตรปัจจัย สมันตรปัจจัย นัตติปัจจัย และวิคตปัจจัย

ข. ชวนจิตในขณะก่อน ย่อมเป็นปัจจัยช่วยอุปการะแก่ชวนจิตในขณะหลัง ด้วยอำนาจแห่ง อาเสวนปัจจัย

ค. ธรรม คือ จิตและเจตสิกทั้งหลายที่ประกอบรวมกัน ย่อมเป็นปัจจัยช่วยอุปการะแก่กันและกันด้วยสามารถแห่ง สัมปยุตตปัจจัย

ตามที่กล่าวนี้จะเห็นได้ว่า นามธรรมย่อมเป็นปัจจัยแก่ธรรม มี ๖ ปัจจัย คือในข้อ ก. ๔ ปัจจัย ในข้อ ข. และ ค. ข้อละ ๑ ปัจจัย

นามเป็นปัจจัยแก่นามรูป ๕ ปัจจัย ได้แก่

ก. เหตุ (๖), องค์ฌาน (๕) และองค์มัคค (๕) เหล่านี้ เป็นปัจจัยช่วยอุปการะแก่นามและรูป ที่เกิดพร้อมกันด้วยอำนาจแห่ง เหตุ ปัจจัย ฌานปัจจัย และมัคคปัจจัย รวม ๓ ปัจจัย

ข. เจตนาที่เกิดพร้อมกัน เป็นปัจจัยช่วยอุปการะแก่นามรูปที่เกิดพร้อมกันอย่างหนึ่ง ซึ่งเรียกว่า สหชาตกัมมปัจจัย และเจตนาที่เกิดต่างขณะกัน (คือเจตนาที่ดับไปแล้วนั้น) เป็นปัจจัยช่วยอุปการะแก่นามรูป (ที่เกิดขึ้นโดยอาศัยกรรม หรือ เจตนาที่ดับไปแล้วนั้น) อีกอย่างหนึ่ง (ซึ่งเรียกว่า นานักขณิกากัมมปัจจัย)

ทั้ง ๒ อย่างนี้เป็นไปด้วยอำนาจแห่ง กัมมปัจจัย

ค. วิปากขันธทั้งหลาย (วิปากนามขันธ ๔) เป็นปัจจัยช่วยอุปการะแก่กันและกัน และช่วยอุปการะแก่รูปที่เกิดพร้อมกันกับตนด้วยอำนาจแห่ง วิปากปัจจัย

นามย่อมเป็นปัจจัยแก่นามรูป โดยปัจจัย ๕ ปัจจัย คือในข้อ ก. ๓ ปัจจัย ในข้อ ข. และค. ข้อละ ๑ ปัจจัย

นามเป็นปัจฉัยแก่รูป ๑ ปัจฉัย ได้แก่
ธรรมคือจิตเจตสิกทั้งหลาย ที่เกิดภายหลัง เป็นปัจฉัยช่วยอุปการะแก่รูปกายที่เกิดก่อน
ด้วยอำนาจแห่ง ปัจฉาชาติปัจฉัย

นามธรรมเป็นปัจฉัยแก่รูปธรรมปัจฉัยเดียวเท่านั้น

รูปเป็นปัจฉัยแก่ นาม ๑ ปัจฉัย ได้แก่

ก. วัตถุ ๖ เป็นปัจฉัยช่วยอุปการะแก่ วิญญาณธาตุ ๗ ในปวัตติกาลอย่างหนึ่ง
(วัตถุปุเรชาติปัจฉัย) และ

ข. อารมณ์ ๕ เป็นปัจฉัยช่วยอุปการะแก่ ปัญญาวิญญาณวิถี อีกอย่างหนึ่ง (อารัม-
มณปุเรชาติปัจฉัย)

ทั้ง ๒ อย่างนี้เป็นไปด้วยอำนาจแห่ง ปุเรชาติปัจฉัย

รูปธรรม เป็นปัจฉัยแก่นามธรรมเพียงปัจฉัยเดียวเท่านั้น

บัญญัติ นาม รูป เป็นปัจฉัยแก่นาม ๒ ปัจฉัย ได้แก่

บัญญัติ นาม รูป เป็นปัจฉัยช่วยอุปการะแก่นาม โดยปัจฉัย ๒ ปัจฉัย คือ

ก. ด้วยอำนาจแห่งอารมณ์ ๖ เรียกว่า อารัมมณปัจฉัย

ข. ด้วยอำนาจแห่งความเป็นที่อาศัยอย่างแรงกล้า เรียกว่า อุปนีสสยปัจฉัย

บัญญัติธรรม นามธรรม รูปธรรม ทั้ง ๓ นี้เป็นปัจฉัยแก่นามธรรม ๒ ปัจฉัยเท่านั้นเอง
ข้อสังเกต ถ้าอารมณ์ ๖ อย่างใดอย่างหนึ่งนั้นเป็นตัวการทำให้เอาใจใส่เป็นพิเศษ
ก็เรียกว่า อารัมมณูปนีสสยปัจฉัย

จิต เจตสิก ที่เกิดขึ้นและดับไป เป็นปัจฉัยช่วยอุปการะ โดยเป็นที่อาศัยอย่างแรง
กล้าให้เกิดจิตเจตสิกที่เกิดขึ้นใหม่ โดยไม่มีระหว่างกัน ได้ชื่อว่า อนันตรูปนีสสยปัจฉัย

อกุศลธรรม มีรากะเป็นต้น กุศลธรรม มีศรัทธาเป็นต้น ความสุขกาย ความ
ทุกข์กาย บุคคล อาหาร อากาศ (อตุ) เสนาสนะ เหล่านี้เป็นปัจฉัยช่วยอุปการะแก่ธรรม
ทั้งหลาย มีกุศลธรรมเป็นต้น ซึ่งเกิดอยู่ทั้งภายในและภายนอกพอสสมควร และกรรมซึ่งมีกำลัง
อย่างแรงกล้า เป็นปัจฉัยช่วยอุปการะแก่วิบากนามจันทร์ อย่างนี้ชื่อว่า ปกตูปนีสสยปัจฉัย

๕๕

ทั้ง ๓ นี้เป็นไปด้วยอำนาจแห่ง อุปนิสสยปัจจย

นามรูปเป็นปัจจย แก่ นามรูป ๕ ปัจจย ได้แก่

นามรูปย่อมเป็นปัจจยแก่นามรูป โดยปัจจย ๕ ตามสมถกรรม คือ อธิปติปัจจย สหชาติปัจจย อัญญมัญญปัจจย นิสสยปัจจย อาหารปัจจย อินทริยปัจจย วิปยุตตปัจจย อัตถิปัจจย และอวิคตปัจจย กล่าวคือ

(๑) อารมณ ๖ อย่างใดอย่างหนึ่งที่เป็นตัวการกระทำให้อาใจใสเป็นพิเศษ เป็นปัจจยช่วยอุปการะแก่นามขันธ์ ชื่อว่า อารัมมณาธิปติปัจจย อย่างหนึ่ง

อธิปติทั้ง ๔ มี ฉันทาธิปติเป็นต้น ที่เกิดพร้อมกัน เป็นปัจจยช่วยอุปการะแก่นามรูปที่เกิดพร้อมกันกับตนนั้น ชื่อว่า สหชาติปัจจย อย่างหนึ่ง

ทั้ง ๒ อย่างนี้เป็นไปด้วยอำนาจแห่ง อธิปติปัจจย

(๒) จิตและเจตสก เป็นปัจจยช่วยอุปการะแก่กันและกัน ทั้งช่วยอุปการะแก่รูปที่เกิดพร้อมกันกับตนด้วยนั้น อย่างหนึ่ง

มหาภูตรูป ๔ เป็นปัจจยช่วยอุปการะแก่กันและกัน ทั้งช่วยอุปการะแก่อุปาทายรูปที่เกิดพร้อมกันกับตนด้วยนั้น อย่างหนึ่ง

ในปฏิสนธิขณะ หทยวัตถุและวิบากนามขันธ์ ๔ เป็นปัจจยช่วยอุปการะแก่กันและกันนั้น อีกอย่างหนึ่ง

ทั้ง ๓ อย่างนี้เป็นไปด้วยอำนาจแห่ง สหชาติปัจจย

(๓) จิต และเจตสิกเป็นปัจจยช่วยอุปการะแก่กันและกันอีกอย่างหนึ่ง

มหาภูตรูปทั้ง ๔ เป็นปัจจยช่วยอุปการะแก่กันและกันอย่างหนึ่ง

ในปฏิสนธิขณะ หทยวัตถุวิบากนามขันธ์ ๔ เป็นปัจจยช่วยอุปการะแก่กัน และกัน อีกอย่างหนึ่ง

ทั้ง ๓ อย่างนี้เป็นไปด้วยอำนาจแห่ง อัญญมัญญปัจจย

(๔) จิตเจตสิก เป็นปัจจยช่วยอุปการะแก่กันและกัน ทั้งช่วยอุปการะแก่รูปที่เกิดพร้อมกันกับตนและมหาภูตรูปทั้ง ๔ เป็นปัจจยช่วยอุปการะแก่กันและกัน ทั้งช่วยอุปการะแก่

อุปาทายรูป ทั้งนี้เรียกชื่อว่า สหชาตนิสสยปัจจย เพราะเป็นที่อิงอาศัยด้วยความที่เกิดพร้อมกันอย่างหนึ่ง

วัตถุรูป ๖ เป็นปัจจยช่วยอุปการะแก่วิญญาณธาตุ ๗ ซึ่งมีชื่อเรียกว่า วัตถุปุเรชาตนิสสยปัจจย เพราะวัตถุ ๖ อันเป็นที่อิงอาศัยให้เกิดวิญญาณธาตุ ๗ นั้น เกิดก่อนจิต นี้ อย่างหนึ่ง

หมายเหตุ หทยวัตถุ ที่เกิดพร้อมกับจิตดวงที่นับถอยหลังจากจุติจิต (ในมรรณาสันนวิถิ) ไป ๑๗ ขณะ เป็นที่อิงอาศัยแก่จิตที่เหลืออีก ๑๖ ขณะนั้น ในขณะที่เอา หทยวัตถุ เป็นอารมณ์ ซึ่งมีชื่อเรียกว่า วัตถุธรรมณปุเรชาตนิสสยปัจจย นี้ อย่างหนึ่ง ทั้ง ๓ อย่างนี้เป็นไปด้วยอำนาจแห่ง นิสสยปัจจย

(๕) อาหารที่บริโภคเป็นคำๆ (กพพิงการาหาร) เป็นปัจจยช่วยอุปการะแก่รูปกายที่ชื่อว่า รูปอาหารปัจจย อย่างหนึ่ง

นามอาหาร ทั้ง ๓ มีผัสสาหารเป็นต้น เป็นปัจจยช่วยอุปการะแก่นามรูปที่เกิดพร้อมกันนั้น ชื่อว่า นามอาหารปัจจย อีกอย่างหนึ่ง

ทั้ง ๒ อย่างนี้เป็นไปด้วยอำนาจแห่ง อาหารปัจจย

(๖) ปสาทรูปทั้ง ๕ เป็นปัจจยช่วยอุปการะแก่ปัญจวิญญาณอย่างหนึ่ง (มีชื่อว่า ปุเรชาตนิสสยปัจจย หรือวัตถุปุเรชาตนิสสยปัจจย) อย่างหนึ่ง

รูปชีวิตินทรีย์เป็นปัจจยช่วยอุปการะแก่อุปาทินนกรูป (กัมมชรูป) ชื่อว่า รูปชีวิตินทรีย์ปัจจย อย่างหนึ่ง

นามอินทรีย์องค์ธรรม ๘ (คือ ชีวิตินทรีย์ มนินทรีย์ เวทนา สัทธา วิริยะ สติ เอกัคคตา และปัญญา) เป็นปัจจยช่วยอุปการะแก่นามรูปที่เกิดพร้อมกันกับตน ชื่อว่า สหชาตนิสสยปัจจย อย่างหนึ่ง

ทั้ง ๓ อย่างนี้เป็นไปด้วยอำนาจแห่ง อินทรีย์ปัจจย

(๗) ในปฏิสนธิขณะ หทยวัตถุ เป็นปัจจยช่วยอุปการะแก่วิบากนามขันธ์ ๕ และจิตเจตสิก เป็นปัจจยช่วยอุปการะแก่รูปที่เกิดพร้อมกันกับตนนั้น ชื่อว่า สหชาตวิปยุตตปัจจย อย่างหนึ่ง

เจตสิกที่เกิดภายหลัง เป็นปัจจัยช่วยอุปการะแก่ รูปที่เกิดก่อนนั้น ชื่อว่า ปัจฉาชาติ-
วิปยุตตปัจจัย อย่างหนึ่ง

ในประวัติศาสตร์ วัตถุรูป ๖ เป็นปัจจัยช่วยอุปการะแก่วิญญาณธาตุ ๗ นั้น ชื่อว่า
ปุเรชาติวิปยุตตปัจจัย อีกอย่างหนึ่ง

ทั้ง ๓ อย่างนี้เป็นไปด้วยอำนาจแห่ง วิปยุตตปัจจัย

ข้อสังเกต ปุเรชาติวิปยุตตปัจจัยนี้ แยกได้อีกเป็น ๒ คือ วัตถุปุเรชาติวิ-
ปยุตตปัจจัย และวัตถุธรรมณปุเรชาติวิปยุตตปัจจัย เมื่อแยกดังนี้ วิปยุตตปัจจัยก็มี ๔
ได้แก่ สหชาติวิปยุตตปัจจัย, วัตถุปุเรชาติวิปยุตตปัจจัย วัตถุธรรมณปุเรชาติวิ-
ปยุตตปัจจัย และ ปัจฉาชาติวิปยุตตปัจจัย

(๘) จิต เจตสิก กับ รูป ยังคงมีอยู่ด้วยความเป็นสหชาติ, ปุเรชาติ, อารัมมณ-
ปุเรชาติปัจฉาชาติ กพพิการาหาร และรูปชีวิตินทรีย์ เหล่านี้เป็นปัจจัยช่วยอุปการะแก่กันและกัน
เพราะความที่ยังคงมีอยู่นั้น ด้วยอำนาจแห่ง อัตติปัจจัย

(๙) จิต เจตสิก กับรูปยังไม่ปราศจากกันไป เป็นปัจจัยช่วยอุปการะแก่กันและกัน
เพราะความที่ยังไม่ปราศจากกันไปในนั้น ด้วยอำนาจแห่ง อวิคตปัจจัย

อวิคตปัจจัยนี้ มีนัยเป็นทำนองเดียวกันกับ อัตติปัจจัยทุกประการ
ในข้อที่นามรูปเป็นปัจจัยแก่นามรูปนี้ พึงทราบอธิบายเพิ่มเติมดังนี้

อธิปติปัจจัย

อธิปติปัจจัย เป็นปัจจัยได้ ๒ อย่าง คือ

๑. อารมณที่มีกำลังยังเป็นปัจจัยแก่นาม โดยเป็น อารัมณาธิปติปัจจัย

๒. อธิปติ ๔ มีฉันทาธิปติ เป็นต้นที่เกิดร่วมกัน เป็นปัจจัยแก่นามรูปที่เกิดร่วม
กันนั้น โดยเป็นสหชาติาธิปติปัจจัย

สหชาติปัจจัย

สหชาติปัจจัยเป็นปัจจัยได้ ๓ อย่าง คือ

๑. จิตและเจตสิก เป็นปัจจัยแก่รูปที่เกิดร่วมกัน โดยเป็นสหชาติปัจจัยแก่กันและกัน

๑๐๒

๒. มหาภูตรูป เป็นปัจจัยแก่อุปาทายรูปโดยเป็นสหชาติปัจจัยแก่กันและกัน
๓. ในปฏิสนธิขณะ ททยวัตถุและวิปากนามขันธ์ ๔ โดยเป็นสหชาติปัจจัยแก่กันและกัน

อัญญมัญญปัจจัย

อัญญมัญญปัจจัย เป็นปัจจัยได้ ๓ อย่าง คือ

๑. จิต และ เจตสิก เป็นปัจจัยแก่กัน โดยเป็นอัญญมัญญปัจจัยแก่กันและกัน
๒. มหาภูตรูป เป็นปัจจัยแก่กัน โดยเป็นอัญญมัญญปัจจัยแก่กันและกัน
๓. ในปฏิสนธิขณะ ททยวัตถุและวิปากนามขันธ์ ๔ เป็นปัจจัยแก่กัน โดยเป็นอัญญมัญญปัจจัยแก่กันและกัน

นิสสยปัจจัย

นิสสยปัจจัย เป็นปัจจัยได้ ๓ อย่าง คือ

๑. จิตและเจตสิก เป็นปัจจัยแก่สหชาตรูป โดยเป็นนิสสยปัจจัยแก่กันและกัน
๒. มหาภูตรูป เป็นปัจจัยแก่อุปาทายรูป โดยเป็นนิสสยปัจจัยแก่กันและกัน
๓. วัตถุ ๖ เป็นปัจจัยแก่วิญญาณธาตุ ๗ โดยเป็นนิสสยปัจจัยแก่กันและกัน

อาหารปัจจัย

อาหารปัจจัย เป็นปัจจัยได้ ๒ อย่าง คือ

๑. กพพิงการอาหาร เป็นปัจจัยแก่รูปกายนี้โดยเป็นอาหารปัจจัย
๒. อาหารที่มีรูป ๓ อย่างเป็นปัจจัยแก่นามรูปที่เกิดร่วมกัน โดยเป็นอาหารปัจจัย

อินทริยปัจจัย

อินทริยปัจจัย เป็นปัจจัยได้ ๓ อย่าง คือ

๑. ปสาทรูป ๕ เป็นปัจจัยแก่วิญญาณ ๕ โดยเป็นอินทริยปัจจัย
๒. ชีวิตินทริย์ เป็นปัจจัยแก่อุปาทินกรูป โดยเป็นอินทริยปัจจัย
๓. อินทริย์ที่ไม่มีรูป เป็นปัจจัยแก่นามรูปที่เกิดร่วมกัน โดยเป็นอินทริยปัจจัย

วิปยุตตปัจจัย

วิปยุตตปัจจัย เป็นปัจจัยได้ ๓ อย่าง คือ

๑. ในขณะที่ยังลงสู่ปฏิสนธิ ทพวัตต เป็นปัจจัยแก่วิปากนามขันธ ๔ จิต และเจตสิก ก็เป็นปัจจัยแก่รูปที่เกิดร่วมกัน โดยเป็นสหชาติวิปยุตตปัจจัย
๒. จิตและเจตสิกที่เกิดขึ้นทีหลัง เป็นปัจจัยแก่รูปกายนี้ที่เกิดก่อน โดยเป็นปัจฉาชาติวิปยุตตปัจจัย
๓. ในปวัตติกาล วัตต ๖ เป็นปัจจัยแก่วิญญาณธาตุ ๘ โดยเป็นปุเรชาติวิปยุตตปัจจัย

อตฺถิปัจจัย

อตฺถิปัจจัย เป็นปัจจัยได้ ๕ อย่าง คือ สหชาติ, ปุเรชาติ, ปัจฉาชาติ, กพพิงการหาร และรูปชีวิตินทรีย์ กล่าวคือ

๑. รูปนามที่เกิดพร้อมกันร่วมกันนั้นยังคงมีอยู่ จึงเป็นปัจจัยแก่กันและกัน โดยเป็นสหชาติตฺถิปัจจัย
 ๒. รูปที่เกิดก่อนนั้นยังคงมีอยู่จึงเป็นปัจจัยแก่กันและกัน โดยเป็นปุเรชาติตฺถิปัจจัย
 ๓. นามที่เกิดทีหลัง แต่ยังไม่ทันดับไป ก็ยังคงมีอยู่นั้น เป็นปัจจัยแก่กันและกัน โดยเป็นปัจฉาชาติตฺถิปัจจัย
 ๔. เฉพาะกพพิงการหาร ซึ่งเป็นรูปอาหารอย่างเดียวและยังคงมีอยู่ เป็นปัจจัยแก่รูปกาย โดยเป็นอาหารตฺถิปัจจัย
- ส่วนผัสสาหาร มโนสัญเจตนาหาร และวิญญาณาหาร รวม ๓ อย่าง ซึ่งเป็นนามอาหารนั้น ไม่นับเข้าในอาหารตฺถิปัจจัยนี้
๕. เฉพาะรูปชีวิตินทรีย์แต่อย่างเดียว ซึ่งยังคงมีอยู่ เป็นปัจจัยแก่อุปาทินนกรูป โดยเป็นอินทรีย์ตฺถิปัจจัย
- ส่วนนามอินทรีย์ อังคัรรม ๘ ไม่นับเข้าในอินทรีย์ตฺถิปัจจัยนี้
- อีกนัยหนึ่ง อตฺถิปัจจัยเป็นปัจจัยได้ ๖ อย่าง โดยแยกข้อ ๒ ปุเรชาติตฺถิปัจจัย ออกเป็น ๒ คือ วัตตปุเรชาติตฺถิปัจจัย ๑ และ อารัมมณปุเรชาติตฺถิปัจจัยอีก ๑

๑๐๔

อวิคตปัจจย

อวิคตปัจจย มีความหมายเป็นทำนองเดียวกันกับ อัคติปัจจย โดยเป็นปัจจยได้ ๕ อย่าง หรือ ๖ อย่าง เช่นเดียวกันกับอัคติปัจจย คือ

๑. สหชาติอวิคตปัจจย
๒. วัตถุปุเรชาติอวิคตปัจจย
๓. อารัมมณปุเรชาติอวิคตปัจจย
๔. ปัจจชาติอวิคตปัจจย
๕. อาหารอวิคตปัจจย
๖. อินทริยอวิคตปัจจย

สรุปองค์ธรรมในปัจจย ๒๔

๑. เหตุปัจจย

อ.ป.จ. (๑) = เหตุ ๖ คือ โลกเหตุ, โทสเหตุ, โมหเหตุ, อโลกเหตุ, อโทสเหตุ, อโมหเหตุ

อ.ป.ย. (๒) = สเหตุกจิต ๓๑, เจตสิก ๕๒ (เว้น โมหเจตสิกที่ใน โมหมูลจิต ๒) สเหตุกจิตต-
ชรูป ๑๗ สเหตุกปฏิสนธิกัมมชรูป ๒๐

อ.ป.น. (๓) = อเหตุกจิต ๑๘ อัญญสมานเจตสิก ๑๒ (ฉันทะ) โมหเจตสิกที่ใน โมหมูลจิต

๒ อเหตุกจิตตชรูป อเหตุกปฏิสนธิกัมมชรูป พาหิรชรูป อาหารชรูป อุดุชรูป
อสังญusstตกัมมชรูป ปวัตตกัมมชรูป

๒. อารัมมณปัจจย

อปจ. = จิต ๑๕ เจตสิก ๕๒ รูป ๒๘ ที่เป็นปัจจุบัน อดีต อนาคต นิพพาน และ

บัญญัติที่เป็นกาลวิมุติ

- (๑) อ.ป.จ. = องค์ธรรมของปัจจย
- (๒) อ.ป.ย. = องค์ธรรมของปัจจยูปบันนธรรม
- (๓) อ.ป.น. = องค์ธรรมของปัจจนิกธรรม

๑๐๕

- อ.ป.ย. = จิต ๘๘ เจตสิก ๕๒
อ.ป.น. = รูป ๗ หมวด คือ จิตตชรูป ปฏิสนธิกัมมชรูป พาหิรชรูป อาหารชรูป อุดุชรูป
อสังขยัตตกัมมชรูป ปวัตติกัมมชรูป

๓. อธิปัตติปัจจัย

๑. อารัมมณาริปัตติปัจจัย

- อ.ป.จ. = อารมณ ๖ คือ นิพันรูป ๑๘ ที่เป็นสภาวะอิฏฐารมณ และปรักปโปอิฏฐารมณที่เป็นเตกาลิกจิต ๘๔ (เว้นโทส ๒ โมห ๒ ทุกขสหคตกายวิญญาน) จิต ๑) เจตสิก ๔๗ (เว้นโทจตุกะ ๔ วิจิกิจณา ๑) ที่เป็นเตกาลิก และนิพพานที่เป็นกาลวิมุติ
อ.ป.ย. = จิต ๒๘ คือ โลก ๘ มหากุศล ๘ มหาภิริยาณสมปยุตต์ ๔ โลกุตตร ๘ เจตสิก ๔๕ (เว้นโทจตุกะ ๔ วิจิกิจณา อัปปมัญญา ๒) (เอกันตะ) โลกุตตรจิต ๘ เจ. ๓๖ (เอเนกันตะ) โลก ๘ กุ.๘ กิ. ญาณสมปยุตต์ ๔ เจ. ๔๕
อ.ป.น. = โลเกยจิต ๘๑ เจ ๕๒ เมื่อขณะที่ไม่ได้เข้าไปยึดอิฏฐารมณเหล่านั้นและรูป ๗ หมวด (เอกันตะ) โทส ๒ โมห ๒ อเหตุกจิต ๑๘ มหาวิปาก ๘ มหาภิริยาณวิปป ๔ มหัคคจิต ๒๗ เจ. ๔๖ (คตติก ๓ วิรตี ๓), (เอเนกันตะ) โลก ๘ กุ. ๘ กิ. ญาณ ๔ เจ. ๔๕

๒ สหชาตาริปัตติปัจจัย

- อ.ป.จ. = อธิปติองค์ธรรม ๔ คือ ฉันทะ วิริยะ จิตตะ วิมังสา (เอกันตะ) อธิปติองค์ธรรม ๔ องค์ใดองค์หนึ่งที่เกิดกับอัปนาชาน ๒๖, (เอเนกันตะ) อธิปติองค์ธรรม ๔ องค์ใดองค์หนึ่งในกามชานจิต ๒๖ (เว้นโมหชาน ๒ หลิตุปปาทชานะ ๑)
อ.ป.ย. = สาธิปติชานจิต ๕๒ เจ. ๕๑ (เว้นวิจิกิจณา และเว้นอธิปติองค์ธรรมในขณะที่เป็นปัจจัย) สาธิปติจิตตชรูป ๑๗, (เอกันตะ) อัปปนาชานะ ๒๖ เจ. ๑๘ (เว้นอธิปติองค์ธรรมในขณะที่เป็นปัจจัย) และอัปปนาสาธิปติจิตตชรูป, (เอเนกันตะ) กามชานจิต ๒๖ (เว้น โมห ๒ หลิตุปปาท) เจ. ๕๑ (เว้นวิจิกิจณาและอธิปติองค์ธรรมในขณะที่เป็นปัจจัย) กามสาธิปติจิตตชรูป

๑๐๖

อ.ป.น. = นีราธิปติจิต ๖๓ (เว้นอัปนาชวณจิต ๒๖) เจ. ๕๒ อธิบัติ ๔ อย่างไร
 อย่างไม่หนึ่ง ในขณะที่เป็นปัจจัย นีราธิปติจิตตชรูป และ กัม-พา-หา-อุ-
 สัตฺย-ติ, (เอกันตะ) โมหะ ๒ อเหตุก ๑๘ มหาวิปาก ๘ มหัคตวิปาก ๕
 เจ. ๔๒ (โลติก ๓ โทจตุก ๔ วิตติ ๓) นีราธิปติจิตตชรูป และรูป ๖
 หมวดที่เหลือ (อนกันตะ) กามชวณจิต ๒๖ (เว้นโมห ๒ หสิตุปปาท ๑)
 เจ. ๕๑ (วิจิกจณา) กามสาธิปติจิตตชรูป

๓. วัตถารมมณปุเรชาตาธิปติปัจจัย

อ.ป.จ. = อัญญมรณาสันนหทัยรูป ๑

อ.ป.ย. = มรณาสันนโลกชวณะ ๘ เจ. ๒๒

อ.ป.น. = จิต ๘๕ (มรณาสันนโลกชวณะ ๘ + ๒๒) เจ. ๕๒ รูป ๗ หมวด

๔. อนันตรปัจจัย

อ.ป.ย. = จิต ๘๕ เจ. ๕๒ ที่เกิดก่อน ๆ (เว้นจุดิจิตของพระอรหันต์)

อ.ป.ย. = จิต ๘๕ เจ. ๕๒ ที่เกิดหลัง ๆ พร้อมด้วยจุดิจิตของพระอรหันต์

อ.ป.น. = รูป ๗ หมวด คือ จิ. กัม. พา. หา. อุ. สัตฺย. ติ.

๕. สมันตรปัจจัย

อ.ป.จ. = จิต ๘๕ เจ. ๕๒ ที่เกิดก่อนๆ (เว้นจุดิจิตของพระอรหันต์)

อ.ป.ย. = จิต ๘๕ เจ. ๕๒ ที่เกิดหลังๆ พร้อมด้วยจุดิจิตของพระอรหันต์

อ.ป.น. = รูป ๗ หมวด คือ จิ. กัม. พา. หา. อุ. สัตฺย. ติ

๖. สหชาตปัจจัย

อ.ป.จ. = จิต ๘๕ เจ. ๕๒ ปัญจโวการปฏิสนธิ ๑๕ เจ. ๑๕ ปฏิสนธิหทัยวัตถุ ๑
 มหาภูตรูป ๔ ที่ในรูปทั้ง ๗ หมวด

อ.ป.ย. = จิต ๘๕ เจ. ๕๒ รูป ๒๘

อ.ป.น. = ไม่มี

๑๐๗

- อ.ป.จ. = จิต ๘๕ เจ. ๕๒ ปัญจโวการปฏิสนธิ ๑๕ เจ. ๓๕ ปฏิสนธิหทัยัตถุ ๑
มหาภูตรูป ๔ ที่ในรูป ๗ หมวด
- อ.ป.ย. = จิต ๘๕ เจ. ๕๒ ปัญจโวการปฏิสนธิ เจ.๓๕ ปฏิสนธิหทัยัตถุ ๑ มหา-
ภูตรูป ๔ ที่ในรูป ๗ หมวด
- อ.ป.น. = จิตตชรูป ปฏิสนธิกัมมชรูป (เว้นหทัยัตถุ) อุปาทายรูปในรูป ๗ หมวด

๘. นิสสยปัจจัย

๑. สหชาตนิสสยปัจจัย

- อ.ป.น. = เหมือนสหชาตปัจจัย
- อ.ป.ย. = เหมือนสหชาตปัจจัยยุบบัน
- อ.ป.น. = ไม่มี

๒. วัตถุปุเรชาตนิสสยปัจจัย

- อ.ป.จ. = วัตถุรูป ๖ ที่เกิดก่อนและเป็นฐิติปัตตะในปวัตติกาล หรือ ๑. มัชฌิมาชุกะ-
ปัญจวัตถุที่เกิดพร้อมกบอพิตทวังก์ดวงแรก ๒. หทัยัตถุที่เกิดพร้อมกบจิต
ดวงก่อนๆ มีปฏิสนธิจิตเป็นต้น ๓. หทัยัตถุที่อนุমানเอาว่าเกิดพร้อมกบจิต
หนึ่งดวงก่อนออกจากนิโรธสมาบัติ ๔. วัตถุรูป ๖ ที่พร้อมกบจิตดวงที่ ๑๗
นับถอยหลังจากจุดจิตขึ้นไปในมรรณาสันนกาล
- อ.ป.ย. = จิต ๘๑ (อรูปวิบาก ๔) เจตสิก ๕๒ ที่เกิดได้แน่นอนและไม่แน่นอนในปัญจ-
โวการภูมิ, (เอกันตะ) จิต ๔๓ ดวง คือ โทสะ ๒ อเหตุกจิต ๑๗ (เว้น
มโนทวาราวัชชนะ) มหาวิปาก ๘ รูปร่างจิต ๑๕ โสดาปัตติมัค ๑ เจ. ๔๘
(โลติก ๓ วิจิกิจฉา), (อเนกัันตะ) จิต ๔๒ ดวง คือ โลภะ ๘ โมหะ ๒
มโนทวาราวัชชนะ ๑ มหาภูต ๘ อรูปาวจรภูตกิริยา ๘ โลกุตตร ๗ (โสดา-
ปัตตมัค) เจ. ๔๖ (โทจตุกะ ๔ อัปมัณญา ๒)

๑๐๘

อ.ป.น. = จิต ๔๖ คือ โลกะ ๘ โมหะ ๒ มโนทวาราวัชชนะ ๑ มหากุศล ๘ มหา-
กิริยา ๘ อรูปาวจรจิต ๑๒ โลกุตตร ๗ (โสดาปัตติมัค) เจ.๔๖ ที่เป็นไป
ในจตุโวการภูมิ ปัญจโวการปฏิ. ๑๕ เจ. ๓๕ รูป ๗ หมวด, (เอกัณตะ)
อรูปวิบาก ๔ เจ. ๓๐ รูป ๗ หมวด (อนกัณตะ) จิต ๔๒ ดวง คือ
โลกะ ๘ โมหะ ๒ มโนทวาราวัชชนจิต ๑ มหากุศล ๘ มหากิริยา ๘
อรูปาวจรกุศลกิริยา ๘ โลกุตตร ๗ (โสดาปัตติมัค) เจ ๔๖ (โทจตุกะ ๔
อัปปมัญญา ๒)

๓. วัดถ้ำมมณปุเรชาตนิสสยปัจจย

อ.ป.จ. - หทัยวัตถุที่เกิดพร้อมกับจิตดวงที่ ๑๗ นับถอยหลังจากจุดจิตขึ้นไปในมรณา-
สังนกาลหรือหทัยวัตถุที่กำลังตั้งอยู่ในขณะที่เป็นที่อาศัยและเป็นอารมณ์ด้วย

อ.ป.ย. - มรณาสันนจิต ๘ ขณะ ได้แก่ จิต ๔๓ ดวง คือ มโนทวาราวัชชนะ ๑
ชวณะ ๕ ครั้งของกามชวณะ ๒๕ ตทาร์มมณจิต ๑๑ อภิญญา ๒ (เฉพาะ
อิทธิวิธอภิญญา) เจ. ๔๔ (เวิน อีสสา, มัจฉริยะ, กุกกัจจะ, วิรตี,
อัปปมัญญา) ขณะที่เอาหทัยวัตถุนั้นเป็นอารมณ์

อ.ป.น. - จิต ๘๘ เจ.๕๔ ในเวลาที่ไม่ได้เอาหทัยวัตถุเป็นอารมณ์ที่แน่นอนและไม่แน
นอนและรูป ๗ หมวด (เอกัณตะ) ทวิปัญญาวิญญาณจิต ๑๐ มโนธาตุ ๓
มหัคตจิต ๒๗ (เวินอิทธิวิธอภิญญา) โลกุตตร ๘ เจ. ๓๘ รูป ๗ หมวด,
(อนกัณตะ) กามจิต ๑๔ (ทวิ. ๑๐ มโนธาตุ ๓) เจ. ๕๒

๕. อุปนิสสยปัจจย

๑. อารัมมณูปนิสสยปัจจย

อ.ป.จ. - เหมือนอารัมมณาธิปติปัจจย

อ.ป.ย. - เหมือนอารัมมณาธิปติปัจจยুবันน

อ.ป.น. - เหมือนอารัมมณาธิปติปัจจยนิค

๒. อนันตรูปนิสสยปัจจย

- อ.ป.จ. - เหมือนอนันตรปัจจย
- อ.ป.ย. - เหมือนอนันตรปัจจยুবันน
- อ.ป.น. - เหมือนอนันตรปัจจนิก

๓. ปกตูปนิสสยปัจจย

- อ.ป.จ. - จิต ๘๕ เจ. ๕๒ รูป ๒๘ ที่เกิดก่อนๆ ที่เป็นพลวะมีกำลังมาก และบัญญัติ (เว้นบัญญัติกรรมฐาน)
- อ.ป.ย. - จิต ๘๕ เจ. ๕๒ ที่เกิดหลังๆ
- อ.ป.น. - และรูป ๗ หมวด

๑๐. ปุเรชาตปัจจย

๑. วัตถุเรชาตปัจจย

- อ.ป.จ. - เหมือนวัตถุปุเรชาตนิสสยปัจจย
- อ.ป.ย. - เหมือนวัตถุปุเรชาตนิสสยปัจจยুবันน
- อ.ป.น. - เหมือนวัตถุปุเรชาตนิสสยปัจจนิก

๒. อารัมมณปุเรชาตปัจจย

- อ.ป.จ. = อารมณ ๖ คือ นิปผันรูป ๑๐ ที่เป็นปัจจุบัน
- อ.ป.ย. = กามจิต ๕๔ อภิญญาจิต ๒ เจ. ๕๐ (เว้นอัปปมัญญา), (เอกกันตะ) ทวิ-
ปัญจวิญญาณ ๑๐ มโนธาตุ ๓ เจ. ๑๐, (อนกัณตะ) กามจิต ๔๑ (ทวิ,
๑๐ + มโนธาตุ ๓) อภิญญา ๒ เจ. ๕๐ (เว้นอัปปมัญญา)
- อ.ป.ม. = จิต ๗๖ เจ. ๕๒ (เว้นทวิ ๑๐ + มโนธาตุ ๓) ที่ไม่ได้เกิดจากปัจจยুবันนป-
ผันรูป ๑๘ รูป ๗ หมวด

๓. วัตถารัมมณปุเรชาตปัจจย

- อ.ป.จ. = เหมือนวัตถารัมมณปุเรชาตนิสสยปัจจย
- อ.ป.ย. = เหมือนวัตถารัมมณปุเรชาตนิสสยปัจจยুবันน
- อ.ป.น. = เหมือนวัตถารัมมณปุเรชาตนิสสยปัจจนิก

๑๑๐

๑๑. ปัจจชาติปัจจัย

- อ.ป.จ. = จิต ๘๕ ที่เกิดทีหลังมีปฐมภวังค์เป็นต้น (เว้นอรูปรวิปากและปฏิสนธิจิต)
เจ.๕๒ ที่เกิดในปัญจโวการที่แน่นอนและไม่แน่นอน (อนกัณตะ) โลกะ ๒
โมหะ มโนทวาราวัชชนะ มหากุศล ๘ มหาภิกขิยา ๘ อรูปกุศล ๔ อรูปภิกขิยา ๔
โลกุตตร ๗ (โสคาปัตติมัค) เจ. ๔๖
- อ.ป.ย. = ติสสมุฏฐานิกรูปรูปและจุตสมุฏฐานิกรูปรูปที่เป็นฐิติปัตตะ ที่เกิดพร้อมกันขณะทั้ง ๓
ของจิตที่เกิดก่อนๆ มีปฏิสนธิเป็นต้น (เอกัณตะ) โทสะ ๒ ทวิ ๑๐ มโน-
ธาตุ ๓ ตทา ๑๑ หสิตุปปสาท ๑ รูปราวจรจิต ๑๕ โสคาปัตติมัค ๑ เจ ๔๘
(โลตติก ๓ วิจิกิจฉา ๑)
- อ.ป.น. = จิต ๘๕ เจ. ๕๒ จิตตชรูป ปฏิสนธิกัมมชรูป อาหารรูป อุดุชรูป ปวัตติ-
กัมมชรูป ขณะที่เกิดขึ้นในสันดานของสัตว์ที่มีชีวิต และพาหิรชรูป อสัณญัตต-
กัมมชรูป

๑๒. อาเสวนปัจจัย

- อ.ป.จ. = โลเกยชวณจิต ๔๗ ที่เกิดก่อน ๆ เจ. ๕๒ (เว้นชวณดวงสุดท้ายที่เป็นชาติ
เดียวกัน)
- อ.ป.ย. = ชวณจิต ๕๔ ที่เกิดหลังๆ (เว้นตามชวณะดวงต้น และผลชวณะ ๔)
- อ.ป.น. = กามชวณะดวงที่ ๑ ของกามชวณะ ๒๓ อาวัชชนะ ๒ วิปาก ๓๖ เจ. ๕๒
รูป ๗ หมวด

๑๓. กัมมปัจจัย

๑. สหชาติกัมมปัจจัย

- อ.ป.จ. = เจตนาเจตสิก ๘๕ ที่ในจิต ๘๕
- อ.ป.ย. = จิต ๘๕ เจ. ๕๑ (เจตนา) จิตตชรูป ๑๗ ปฏิสนธิกัมมชรูป ๒๐
- อ.ป.น. = เจตนาเจตสิก ๘๕ ที่ในจิต ๘๕ และรูป ๕ หมวดที่เหลือ

๒. นานักขณิกกัมมปัจจัย

- อ.ป.จ. = เจตนา ๓๓ คือกุศลเจตนา ๒๑ อกุศลเจตนา ๑๒ ที่เป็นอดีตคือดับไปแล้ว
 อ.ป.ย. = วิปากจิต ๓๖ เจ. ๓๘ ปฏิสนธิกัมมชรูป อสังขยัตตกัมมชรูป ปวัตตกัมมชรูป
 อ.ป.น. = กุศล ๒๑ อกุศล ๑๒ กิริยาจิต ๒๐ เจ. ๕๒ รูป ๔ หมวดที่เหลือ

๓. อนันตรกัมมปัจจัย

- อ.ป.จ. = มัคคเจตนา ๔ ที่ดับไปแล้ว
 อ.ป.ย. = ผลจิต ๔ เจ. ๓๖ ที่เกิดต่อจากมัค
 อ.ป.น. = จิต ๘๕ (ผลจิต ๔) เจ. ๕๒ รูป ๗ หมวด

๑๔. วิปากปัจจัย

- อ.ป.จ. = วิปากจิต ๓๖ เจ. ๓๘ ที่ในปฏิสนธิและปวัตติกาล
 อ.ป.ย. = วิปากจิต ๓๖ เจ. ๓๘ จิตตชรูป ๑๕ (เว้นวิญญูติรูป ๒) ปฏิสนธิกัมมชรูป ๒๐
 อ.ป.น. = กุศลจิต ๒๑ อกุศล ๑๒ กิริยา ๒๐ เจ. ๕๒ จิตตชรูปที่เกิดกับกุศล-อกุศล
 และกิริยาและรูป ๕ หมวด ที่เหลือ

๑๕. อาหารปัจจัย

๑. รูปอาหารปัจจัย

- อ.ป.จ. = พหิททโธชาที่อยู่ในอาหารต่างๆ หรือจตุสมุฏฐานิกโธชาที่เกิดอยู่ภายใน
 (อัมหมัตตสันดาน) และอตุโธชาที่อยู่ภายนอก (พหิททโธชา) คือโธชาในอาหาร
 ต่างๆ
 อ.ป.ย. = อาหารสมุฏฐานิกรูป ๑๒ หรือจตุสมุฏฐานิกรูปที่ตั้งอยู่ในกาลาปเดียวกับปัจจัย
 และที่ตั้งอยู่ในกาลาปอื่นๆ (เว้นโธชาที่อยู่ในกาลาปเดียวกับปัจจัย)
 อ.ป.น. = จิต ๘๕ เจ. ๕๒ รูป ๖ หมวด (เว้นอาหารชรูป) หรือ จิต ๘๕ เจ. ๕๒
 พาหิรชรูป

๒. นามอาหารปัจจัย

- อ.ป.จ. = นามอาหารองค์ธรรม ๓ คือ ผัสสะ ๘๕ เจตนา ๘๕ วิญญาณ ๘๕

๑๑๒

อ.ป.ย. = จิต ๘๕ เจ. ๕๒ จิตตขรูป ๑๗ ปฏิสนธิกัมมขรูป ๒๐

อ.ป.น. = รูป ๕ หมวดที่เหลือ

๑๖. อินทริยปัจจัย

๑. สหชาติอินทริยปัจจัย

อ.ป.จ. = นามอินทริยองค์ธรรม ๘ คือ ชีวิตินทริย จิต เวทนา สัทธา วิริยะ สติ เอกัคคตา และปัญญา

อ.ป.ย. = จิต ๘๕ เจ. ๕๒ จิตตขรูป ๑๗ ปฏิสนธิกัมมขรูป ๒๐

อ.ป.น. = รูป ๕ หมวดที่เหลือ

๒. ปุระชาตินทริยปัจจัย

อ.ป.จ. = ปัญจวัตถุที่เป็นมัชฌิมาขุภ หรือ จิตปีตตปัญจวัตถุ ๕๕

อ.ป.ย. = ทวิปัญจวิญญาณจิต ๑๐ สัพพจิตตสาธารณเจตสิก ๗

อ.ป.น. = จิต ๗๕ (ทวิ.๑๐) เจ. ๕๒ รูป ๗ หมวด

๓. รูปชีวิตินทริยปัจจัย

อ.ป.จ. = รูปชีวิตินทริยทั้งหมดทั้งในปฏิสนธิและปวัตติกาล

อ.ป.ย. = กัมมขรูปที่เหลือ ๕ หรือ ๘ ที่อยู่ในกาลาปเดียวกับตัวปัจจัย

อ.ป.น. = จิต ๘๕ เจ. ๕๒ จิตตขรูป พาหิรขรูป อาหารขรูป อุดคขรูป และรูปชีวิตินทริยที่อยู่ในกัมมชกาลาปทั้งหมด

๑๗. ฌานปัจจัย

อ.ป.จ. = องค์ฌาน ๕ หรือ ๗ คือ วิตก วิจาร เวทนา เอกัคคตา หรือ วิตก วิจาร ปีติ โสมนัส โทมนัส อุเบกขา และเอกัคคตา ที่ในจิต ๗๕ (เว้นทวิ. ๑๐)

อ.ป.ย. = จิต ๗๕ เจ. ๕๒ (ทวิปัญจวิญญาณ ๑๐) จิตตขรูป ๑๗ ปฏิสนธิกัมมขรูป ๒๐

อ.ป.น. = ทวิปัญจวิญญาณ ๑๐ เจ. ๗ และรูป ๕ หมวดที่เหลือ

๑๘. มัคคปัจจัย

อ.ป.จ. = องค์มัคค ๕ คือ ปัญญา วิตก สัมมาวาจา สัมมากัมมันตะ สัมมาชีวะะ วิริยะ สติ เอกัคคตา และทิวฐิ

๑๑๓

- อ.ป.ย. = สเหตุกจิต ๗๑ เจ. ๕๒ สเหตุกจิตตชรูป สเหตุกปฏิสนธิกัมมชรูป ๒๐
อ.ป.น. = อเหตุกจิต ๑๘ เจ. ๑๒ (เว้นฉันทะป อเหตุกจิตตชรูป อเหตุกปฏิสนธิกัมมชรูป
และรูป ๕ หมวดที่เหลือ คือ พา-หา-อุ-สัญญา-ติ

๑๙. สัมปยุตตปัจจย

- อ.ป.จ. = ปฏิสนธิ - ปวัตตินามขันธ ๔ คือ จิต ๘๘ เจ. ๕๒ ที่ช่วยอุปการะแก่กันและ
กัน
อ.ป.ย. = จิต ๘๘ เจ. ๕๒
อ.ป.น. = รูป ๗ หมวด

๒๐. วิปยุตตปัจจย

๑. สหชาตวิปยุตตปัจจย

- อ.ป.จ. = จิต ๗๕ (ทวิ. ๑๐ อรูปวิบาก ๔ และจุดิจิตของพระอรหันต์) เจ. ๕๒ ซึ่งเกิด
ขึ้นในปัญจโวการภูมิ ทั้งในปฏิสนธิและปวัตติกาลโดยแน่นอนและไม่แน่นอน
และปัญจโวการปฏิ. ๑๕-๓๕ ป. หทัย ๑ ที่อุปการะแก่กันและกัน
อ.ป.ย. = จิตตชรูป ปฏิสนธิกัมมชรูป และปฏิสนธิหทัยวัตถุที่อาศัยกันและกันกับปัญจโว-
การ ปฏิสนธินามขันธ ๔ และบญจโวการปฏิสนธินามขันธ ๔ ที่อาศัยซึ่งกัน
และกันกับปฏิสนธิหทัยวัตถุ
อ.ป.น. = จิต ๘๘ เจ. ๕๒ (เว้นปัญจโวการปฏิสนธินามขันธ ๔) รูป ๕ หมวดที่เหลือ

๒. วัตถุปุเรชาตวิปยุตตปัจจย

- อ.ป.จ. = เหมือนวัตถุปุเรชาตนิสสยปัจจย
อ.ป.ย. = เหมือนวัตถุปุเรชาตนิสสยปัจจยুবันน
อ.ป.น. = เหมือนวัตถุปุเรชาตนิสสยปัจจกนิก

๓. วัตถารัมมณปุเรชาตวิปยุตตปัจจย

- อ.ป.จ. = เหมือนวัตถารัมมณปุเรชาตนิสสยปัจจย
อ.ป.ย. = เหมือนวัตถารัมมณปุเรชาตนิสสยปัจจยুবันน
อ.ป.น. = เหมือนวัตถารัมมณปุเรชาตนิสสยปัจจกนิก

๔. ปัจฉาชาตวิปปยุตต

- อ.ป.จ. = เหมือน ปัจฉาชาตปัจจัจ
- อ.ป.ย. = เหมือน ปัจฉาชาตปัจจยুবันน
- อ.ป.น. = เหมือน ปัจฉาชาตปัจจจกนิก

๒๑. อัตถิปัจจ

๑. สหชาตอัตถิปัจจ

- อ.ป.จ. = เหมือนสหชาตปัจจัจ
- อ.ป.ย. = เหมือนสหชาตปัจจยুবันน
- อ.ป.น. = เหมือนสหชาตปัจจจกนิก

๒. อรัम्मณปุเรชาตอัตถิปัจจ

- อ.ป.จ. = เหมือนอรัम्मณปุเรชาตปัจจัจ
- อ.ป.ย. = เหมือนอรัम्मณปุเรชาตปัจจยুবันน
- อ.ป.น. = เหมือนอรัम्मณปุเรชาตปัจจจกนิก

๓. วัตถุปุเรชาตอัตถิปัจจ

- อ.ป.จ. = เหมือนวัตถุปุเรชาตปัจจัจ
- อ.ป.ย. = เหมือนวัตถุปุเรชาตปัจจยুবันน
- อ.ป.น. = เหมือนวัตถุปุเรชาตปัจจจกนิก

๔. ปัจฉาชาตอัตถิปัจจ

- อ.ป.จ. = เหมือนปัจฉาชาตปัจจัจ
- อ.ป.ย. = เหมือนปัจฉาชาตปัจจยুবันน
- อ.ป.น. = เหมือนปัจฉาชาตปัจจจกนิก

๕. อาหารัตถิปัจจ

- อ.ป.จ. = เหมือนรูปอาหารปัจจัจ
- อ.ป.ย. = เหมือนรูปอาหารปัจจยুবันน
- อ.ป.น. = เหมือนรูปอาหารปัจจจกนิก

๖. อินทริยัตถิปัจจัย

- อ.ป.จ. = เหมือน รูปชีวิติทรียปัจจัย
อ.ป.ย. = เหมือน รูปชีวิติทรียปัจจยुบับันน
อ.ป.น. = เหมือน รูปชีวิติทรียปัจจกนิก

๗. วัตถารัมมณปุเรชาตติปัจจัย

- อ.ป.จ. = เหมือน วัตถารัมมณปุเรชาตนิสสยปัจจัย
อ.ป.ย. = เหมือน วัตถารัมมณปุเรชาตนิสสยปัจจยुบับันน
อ.ป.น. = เหมือน วัตถารัมมณปุเรชาตนิสสยปัจจกนิก

๒๒. นัตถิปัจจัย

- อ.ป.จ. = เหมือน อันตรปัจจัย
อ.ป.ย. = เหมือน อันตรปัจจยुบับันน
อ.ป.น. = เหมือน อันตรปัจจกนิก

๒๓. วิคติปัจจัย

- อ.ป.จ. = เหมือน อนันตรปัจจัย
อ.ป.ย. = เหมือน อนันตรปัจจยुบับันน
อ.ป.น. = เหมือน อนันตรปัจจกนิก

๒๔. อวิคติปัจจัย

๑. สหชาตอวิคติปัจจัย

- อ.ป.จ. = เหมือน สหชาตปัจจัย
อ.ป.ย. = เหมือน สหชาตปัจจยुบับันน
อ.ป.น. = เหมือน สหชาตปัจจกนิก

๒. อาร์มมณปุเรชาตอวิคติปัจจัย

- อ.ป.จ. = เหมือน อาร์มมณปุเรชาตปัจจัย
อ.ป.ย. = เหมือน อาร์มมณปุเรชาตปัจจยुบับันน

๑๑๖

อ.ป.น. = เหมือน อรัम्मณปุเรชาตปัจจนิก

๓. วัตถุปุเรชาตอวิคตปัจจย

อ.ป.จ. = เหมือนวัตถุปุเรชาตปัจจย

อ.ป.ย. = เหมือนวัตถุปุเรชาตปัจจยুবันน

อ.ป.น. = เหมือนวัตถุปุเรชาตปัจจนิก

๔. ปัจฉาชาตอวิคตปัจจย

อ.ป.จ. = เหมือนปัจฉาชาตปัจจย

อ.ป.ย. = เหมือนปัจฉาชาตปัจจยুবันน

อ.ป.น. = เหมือนปัจฉาชาตปัจจนิก

๕. อาหารอวิคตปัจจย

อ.ป.จ. = เหมือนรูปอาหารปัจจย

อ.ป.ย. = เหมือนรูปอาหารปัจจยুবันน

อ.ป.น. = เหมือนรูปอาหารปัจจนิก

๖. อินทริยอวิคตปัจจย

อ.ป.จ. = เหมือนรูปชีวิตินทริยปัจจย

อ.ป.ย. = เหมือนรูปชีวิตินทริยปัจจยুবันน

อ.ป.น. = เหมือนรูปชีวิตินทริยปัจจนิก

๗. วัตถารัम्मณปุเรชาตอวิคตปัจจย

อ.ป.จ. = เหมือนวัตถารัम्मณปุเรชาตนิสสยปัจจย

อ.ป.ย. = เหมือนวัตถารัम्मณปุเรชาตนิสสยปัจจยুবันน

อ.ป.น. = เหมือนวัตถารัम्मณปุเรชาตนิสสยปัจจนิก

ข้อสังเกต บางแห่งในอรรถปัจจยและอวิคตปัจจย แบ่งออกเป็นอย่างละ ๕ โดยรวมปุเรชาตทั้ง ๒ เข้าเป็นปุเรชาตติปัจจย และปุเรชาตอวิคตปัจจย เพียงอย่างละ ๑ ปัจจย

แนวการศึกษาปัจจัยการจากพระอภิธรรมปิฎก

ปัจจัยการตามปฏิฐานนัยนั้น มีรายละเอียดปรากฏอยู่ในพระอภิธรรมปิฎก คัมภีร์ปฏิฐาน ๖ เล่ม อันได้แก่พระไตรปิฎก เล่ม ๔๐ ถึงเล่ม ๔๕ เป็นเรื่องลึกซึ้ง มีความสลับซับซ้อนมาก หากผู้ศึกษาไม่เข้าใจแนวการศึกษาและไม่มีความรู้เรื่องปัจจัยการ เป็นพื้นฐานมาก่อนแล้ว ก็ยากที่จะเข้าใจเรื่องปฏิฐานตามคัมภีร์ดังกล่าวได้

เพื่ออำนวยความสะดวกแก่ผู้ศึกษาจึงขอแนะแนวการศึกษาไว้พอเป็นพื้นฐานดังต่อไปนี้

พุทธวิธีเทศนา

ปัจจัยการหรือปัจจัย ๒๔ ดังที่ได้ศึกษามาพอเป็นพื้นฐานแล้วนั้น หากพิจารณาตามพุทธวิธีเทศนาจากคัมภีร์ปฏิฐาน ก็จะเห็นว่าพระพุทธรองค์ทรงแสดงปัจจัยการตามปฏิฐานนัยไว้ละเอียด พิสดารมาก โดยทรงจำแนกปฏิฐานออกเป็น ๖ หมวด, ๗ วาระใหญ่ (มหาวาระ) ๔ นัย กล่าวคือ

ก. ปฏิฐาน ๖ หมวด

การแสดงปัจจัยการนั้น เบื้องต้นพระพุทธรองค์ทรงแสดงบทอุเทศ คือ หัวข้อแห่งปัจจัยการ อันได้แก่ปัจจัย ๒๔ มีเหตุปัจจัย (เหตุปัจจุโย) เป็นต้น แล้วทรงแสดงปัจจัยวิงควาระ (หรือปัจจัยนิเทศ) อันได้แก่การจำแนกแจกแจงหรืออธิบายความแต่ละปัจจัยทั้ง ๒๔ ปัจจัย แล้วแสดงปัจจุวาระเกี่ยวกับปัจจัยนั้นๆ ถึง ๔๕ ปัจจัย หรือ ๔๕ วาระ โดยนัยทั้ง ๔ คือ ปัจจยานุโลมณัย ปัจจยปัจจนินัย ปัจจยานุโลม ปัจจนินัย และปัจจัยปัจจนินยานุโลมณัย เช่น ทรงแสดงโดยปัจจยานุโลมณัยว่าเป็นคำปจฉาว่า

สียา กุสลัม ฌมัม ปฏิจฺจ กุสโล ฌมโม อุปฺปชฺเชยฺย เหตุปฺจฺจยา ? (กุศลกรรม
พึงอาศัยกุศลธรรมเกิดขึ้นด้วยเหตุปัจจัยจะพึงมีได้บ้างไหม ?)

๑๑๘

แล้วทรงแสดงคำวิชันนาต่อไปโดยทรงแสดงปฏิฐาน ๖ หมวดตามนัยแห่งบทมาติกา ทั้ง ๒ คือ ติกมาติกา ๒๒ และ ทุกมาติกา ๑๐๐ ตามคัมภีร์ธัมมสังคณี กล่าวคือ

๑. ติกปฏิฐาน ได้แก่ปฏิฐานที่พระพุทธองค์ทรงแสดงติกมาติกาทั้ง ๒๒ ติกะ โดยทรงจำแนกด้วยปัจจัย ๒๔

๒. ทุกปฏิฐาน ได้แก่ปฏิฐานที่พระพุทธองค์ทรงแสดงตูกมาติกาทั้ง ๑๐๐ ทุกะ โดยทรงจำแนกด้วยปัจจัย ๒๔

๓. ทุกติกปฏิฐาน ได้แก่ปฏิฐานที่พระพุทธองค์ทรงแสดงตูกมาติกาทั้ง ๒๒ แล้ว ทรงขยายความด้วยตูกมาติกา ๑๐๐ = ๖,๖๐๐) โดยทรงจำแนกด้วยปัจจัย ๒๔

๔. ติกตูกปฏิฐาน ได้แก่ปฏิฐานที่พระพุทธองค์ทรงแสดงตูกมาติกา ๑๐๐ ทุกะ แล้วทรงขยายความด้วยติกมาติกา ๒๒ ติกะ รวมเป็นสภาวะธรรมได้ ๔,๔๐๐ บท (ตูกมาติกา ๑๐๐ x ติกมาติกา ๒๒ = ๒,๒๐๐ x ๒ = ๔,๔๐๐) โดยทรงจำแนกด้วยปัจจัย ๒๔

๕. ติกติกปฏิฐาน ได้แก่ปฏิฐานที่พระพุทธองค์ทรงแสดงตูกมาติกาทั้ง ๒๒ ติกะ แล้วทรงขยายความด้วยตูกมาติกา ๒๑ ติกะ (เว้นตูกมาติกาต้น คือ กุสลติกะ) รวมเป็นสภาวะธรรม ได้ ๑,๓๘๖ บท (ตูกมาติกา ๒๒ x ๒๑ x ๓ = ๑,๓๘๖)

๖. ทุกตูกปฏิฐาน ได้แก่ปฏิฐานที่พระพุทธองค์ทรงแสดงตูกมาติกาทั้ง ๑๐๐ ทุกะ แล้วทรงขยายความด้วยตูกมาติกา ๕๕ ทุกะ (เว้นตูกมาติกาต้น คือ เหตุทุกะ) รวมเป็นสภาวะธรรมได้ ๑๕,๘๐๐ บท (ตูกมาติกา ๑๐๐ x ๕๕ x ๒ = ๑๕,๘๐๐)

ข. วาระ ๗ (มหาวาระ)

ปฏิฐานทั้ง ๖ หมวดนั้นแต่ละหมวด พระพุทธองค์ทรงแสดงด้วยวาระ ๗ วาระ คือ ปฏิจวาระ สหชาตวาระ ปัจจยวาระ นิสสยวาระ สังสัททวาระ สัมปยุตตวาระ และปัญหาวาระ กล่าวคือ

๑. ปฏิจวาระ ได้แก่วาระที่พระพุทธองค์ทรงแสดงถึงสภาวะของปัจจุบุณันนธรรม (ผล)ว่าจะเกิดขึ้นได้เพราะอาศัยอะไร (เหตุ) หรือปัจจุบุณันนธรรมนั้น อาศัย อะไรจึงเกิดขึ้นได้เช่นที่ตรัสว่า กุสลํ ฌมฺมิ ปฏิจฺจ กุสลโถ ฌมฺโม ฌมฺมม อูปฺปชฺชติ เหตุปัจจุยา กุสลธรรมอาศัย

๑๑๕

(ปฏิบัติ) กุศลธรรมเกิดขึ้นเพราะเหตุปัจจัย อย่างนี้เป็นปัจจุวาระ คือวาระว่าด้วยผลอาศัย เหตุเกิดขึ้น หรือเกิดขึ้นเพราะอาศัยเหตุ

๒. สหชาตวาระ ได้แก่วาระที่พระพุทธองค์ทรงแสดงถึงภาวะของปัจจุยุบบันนธรรม (ผล)ว่าจะเกิดขึ้นได้ร่วมกับอะไร (เหตุ) เช่น ที่ตรัสว่า กุสลํ ฌมํ สหชาโต ฌมโ
อุปัชฺชติ เหตุปัจจุชา กุศลธรรมร่วมกับ (สหชาต) กุศลธรรมเกิดขึ้น เพราะเหตุปัจจัยอย่าง
นี้เป็นสหชาตวาระ คือวาระว่าด้วยผลร่วมกับเหตุเกิดขึ้นหรือผลเกิดขึ้นร่วมกับเหตุ

๓. ปัจจุวาระ ได้แก่วาระที่พระพุทธองค์ทรงแสดงถึงสภาวะของปัจจุยุบบันนธรรม (ผล)ว่าจะเกิดขึ้นได้เพราะอิงอาศัยอะไร (เหตุ) เช่นที่ตรัสว่า กุสลํ ฌมํ ปัจจุชา กุสโล ฌมโ
อุปัชฺชติ เหตุปัจจุชา กุศลธรรมอิงอาศัย (ปัจจุชา) กุศลธรรมเกิดขึ้น เพราะเหตุ
ปัจจัยอย่างนี้เป็นปัจจุวาระ คือวาระว่าด้วยผลอิงอาศัยเหตุเกิดขึ้นหรือผลเกิดขึ้น เพราะอิงอา-
ศัยเหตุ

๔. นิสสยวาระ ได้แก่ วาระที่พระพุทธองค์ทรงแสดงถึงสภาวะของปัจจุยุบบัน-
นธรรม (ผล)ว่าจะเกิดขึ้นได้เพราะพึ่งอาศัย อะไร (เหตุ) เช่นที่ตรัสว่า กุสลํ ฌมํ นิสฺสย
กุสโล ฌมโ อุปัชฺชติ เหตุปัจจุชา, กุศลธรรมพึ่งอาศัยกุศลธรรมเกิดขึ้น เพราะเหตุปัจจัย
อย่างนี้เป็นนิสสยวาระคือวาระที่ว่าด้วยผลพึ่งอาศัยเหตุเกิดขึ้นหรือผลเกิดขึ้นเพราะพึ่งอาศัยเหตุ

๕. สังสัฏฐวาระ ได้แก่ วาระที่พระพุทธองค์ทรงแสดงถึงสภาวะของปัจจุยุบบันน-
ธรรม (ผล) เช่นที่ตรัสว่า กุสลํ ฌมํ สัฏฺฐวโร กุสโล ฌมโ อุปัชฺชติ เหตุปัจจุชา.
กุศลธรรมเจือกันกับกุศลธรรมเกิดขึ้น เพราะเหตุปัจจัย อย่างนี้เป็นสังสัฏฐวาระ คือ วาระ
ว่าด้วยผลเจือกันกับเหตุเกิดขึ้น หรือผลเกิดขึ้น เพราะเจือกันกับเหตุ

๖. สัมปยุตตวาระ ได้แก่ วาระที่พระพุทธองค์ทรงแสดงถึงสภาวะของปัจจุยุบบัน-
นธรรม (ผล)ว่าจะเกิดขึ้นได้เพราะประกอบกันกับอะไร (เหตุ) เช่นที่ตรัสว่า กุสลํ ฌมํ
สุมฺปยุตโต กุสโล ฌมโ อุปัชฺชติ เหตุปัจจุชา, กุศลธรรมประกอบกันกับกุศลธรรมเกิด
ขึ้น เพราะเหตุปัจจัยอย่างนี้เป็นสัมปยุตตวาระคือวาระว่าด้วยผลประกอบกันกับเหตุเกิดขึ้น
หรือผลเกิดขึ้นเพราะประกอบกันกับเหตุ

๑๒๐

๗. ปัญหาวาระ ได้แก่ วาระที่พระพุทธรองค์ทรงแสดงถึงสภาวะของปัจฉยธรรม (เหตุ) ว่าจะเป็นเหตุเป็นปัจจัย ให้เกิดปัจฉยบุบันธรรม คือให้เกิดผลอะไร (เหตุ) เป็นการตอบปัญหา (ในปัจฉยวาระ ๔๕ ข้อ) เช่นที่ตรัสว่า กุสโล ฌมโม กุสลสุส เหตุปัจฉยเนน ปจฺจโย กุศลธรรมเป็นปัจจัย แก่กุศลธรรม เพราะเหตุปัจจัยอย่างนี้ เป็นปัญหาวาระ คือวาระว่า ด้วยการตอบปัญหา หรือการชี้แจงปัญหาให้แจ่มแจ้ง

ก. นัย ๔

ในมหาวาระทั้ง ๗ นั้น แต่ละวาระพระพุทธรองค์ทรงแสดงด้วยนัย ๔ นัย อันได้แก่ ปัจฉยานุโลมนัย ปัจฉยปัจฉนีนัย ปัจฉยานุโลมปัจฉนีนัย และปัจฉนียานุโลมนัย กล่าวคือ

๑. ปัจฉยานุโลมนัย (อนุโลมนัย) ได้แก่ นัยที่พระพุทธรองค์ทรงแสดงปัจจัย ๒๔ โดยวิธีอนุโลม คือ ทรงแสดงโดยไม่มีคำปฏิเสธ (น ศัพท์) ที่ปัจจัยนั้นๆ เช่นที่ทรงแสดงว่า

สียา กุสลํ ฌมํ ปฏิจฺจ กุสโล ฌมโม อุปฺปชฺเชยฺย เหตุปจฺจยา ?

กุศลธรรมจะพึงอาศัยกุศลธรรมเกิดขึ้น เพราะเหตุปัจจัยจะพึงมีบ้างไหม ?

๒. ปัจฉยปัจฉนีนัย (ปัจฉนีนัย) ได้แก่ นัยที่พระพุทธรองค์ทรงแสดงปัจจัย ๒๔ โดยวิธีปฏิเสธกนัย คือ ทรงแสดงโดยมีคำปฏิเสธ ที่ปัจจัยนั้นๆ เช่นที่ทรงแสดงว่า

สียา กุสลํ ฌมํ ปฏิจฺจ กุสโล ฌมโม อุปฺปชฺเชยฺย เหตุปจฺจยา ?

กุศลธรรมจะพึงอาศัยกุศลธรรมเกิดขึ้น เพราะเหตุปัจจัย จะพึงมีบ้างไหม ?

๓. ปัจฉยานุโลมปัจฉนีนัย (อนุโลมปัจฉนีนัย) ได้แก่ นัยที่พระพุทธรองค์ทรงแสดงปัจจัย ๒๔ โดยวิธีรวมปฏิเสธกนัยเข้ากับอนุโลม กล่าวคือ ทรงแสดงปัจจัยที่เป็น บทตัน (บทมูล) ที่ไม่มีคำปฏิเสธ แต่บทหลัง (บทมูล) มีคำปฏิเสธ เช่นที่ทรงแสดงว่า

สียา กุสลํ ฌมํ ปฏิจฺจ กุสโล ฌมโม อุปฺปชฺเชยฺย เหตุปจฺจยา นอารมฺมณ ปจฺจยา ? กุศลธรรมจะพึงอาศัยกุศลธรรมเกิดขึ้น เพราะเหตุปัจจัย นอารัมมณปัจจัย จะพึงอาศัยกุศลธรรม

๑๒๑

๔. ปัจจยปัจจนียานุโลมปัจจนียนัย (ปัจจนียานุโลมณัย) ได้แก่ นัยที่พระพุทธองค์ทรงแสดงปัจจย ๒๔ โดยวิธีรวมอนุโลมณัยเข้ากันกับปฏิปกขนัย กล่าวคือ ทรงแสดงปัจจยที่เป็นบทต้น (บทมูล) มีคำปฏิเสธ แต่บทหลัง (บทมูล) ไม่มีคำปฏิเสธ เช่นที่ทรงแสดงว่า

สียา กุสลํ ฆมมํ ปฏิจฺจ กุสลโ ฆมโม อุปฺปชฺชเยยฺย นเหตุปจฺจยา อารมฺมณ-
ปจฺจยา ? กุสลธรรมพึงอาศัย กุสลธรรมเกิดขึ้น เพราะเหตุปัจจยอาร์มมณปัจจย จะพึงมีได้
บ้างไหม ?

สังขยวาระ

ได้กล่าวแล้วว่า ในมหาวาระทั้ง ๗ นั้น แต่ละวาระ พระพุทธองค์ทรงแสดงปัจจย
โดยนัยต่างๆ รวม ๔ นัย และแต่ละวาระแต่ละนัยนั้น พระพุทธองค์ทรงแสดงจำนวนวาระที่
นับได้ในแต่ละปัจจย เรียกว่า สังขยวาระ กล่าวคือ ทรงแสดงจำนวนไว้ว่าในแต่ละปัจจย
นั้นมีความสัมพันธ์กันระหว่างปัจจยธรรม (เหตุ) และปัจจยูปบันนธรรม (ปจ) เป็นจำนวน
ปัจจยละกัวาระ พึงทราบสังขยวาระโดยสังเขป (เฉพาะที่เป็นเหตุมูลกะ คือวาระที่มีเหตุปัจจย
เดียวและเฉพาะกุสลตติกะ) ดังต่อไปนี้

๑. ปฏิจยวาระ

ก. ปัจจยานุโลมณัย

ในปฏิจยวาระ พระพุทธองค์ทรงแสดงปัจจย ๒๔ โดยปัจจยานุโลมณัย ได้ ๒๓ ปัจจย
(เว้นปัจจยชาติปัจจย เพราะปัจจยูปบันนธรรม เป็นรูปธรรมล้วนๆ เฉพาะในฐิติขณะ) และ
ใน ๒๓ ปัจจยนี้ แต่ละปัจจยสังขยวาระ ดังต่อไปนี้

๑. เหตุปัจจย	มี ๕ วาระ
๒. อาร์มมณปัจจย	มี ๓ วาระ
๓. อธิปติปัจจย	มี ๕ วาระ
๔. อนันตรปัจจย	มี ๓ วาระ
๕. สมนันตรปัจจย	มี ๓ วาระ
๖. สหชาติปัจจย	มี ๕ วาระ
๗. อัญญมัญญปัจจย	มี ๓ วาระ

๑๒๒

๘. นิสสยปัจฉัย	มี ๕ วาระ
๙. อุปนิสสยปัจฉัย	มี ๓ วาระ
๑๐. ปุเรชาตปัจฉัย	มี ๓ วาระ
๑๑. อาเสวนปัจฉัย	มี ๓ วาระ
๑๒. กัมมปัจฉัย	มี ๕ วาระ
๑๓. วิปากปัจฉัย	มี ๑ วาระ
๑๔. อาหารปัจฉัย	มี ๕ วาระ
๑๕. อินทริยปัจฉัย	มี ๕ วาระ
๑๖. ฌานปัจฉัย	มี ๕ วาระ
๑๗. มัคคปัจฉัย	มี ๕ วาระ
๑๘. สัมปยุตตปัจฉัย	มี ๓ วาระ
๑๙. วิปยุตตปัจฉัย	มี ๕ วาระ
๒๐. อัตติปัจฉัย	มี ๕ วาระ
๒๑. นัตติปัจฉัย	มี ๓ วาระ
๒๒. วิคตปัจฉัย	มี ๓ วาระ
๒๓. อวิคตปัจฉัย	มี ๕ วาระ

ข. ปัจจนียนัย

ในปฏิจจวาระนั้น พระพุทธองค์ทรงแสดงปัจฉัย ๒๔ โดยปัจจนียนัยได้ ๒๐ ปัจฉัย (เว้นปัจฉัยที่เป็นสหชาตชาติ ๔ ปัจฉัย คือ สหชาติ, นิสสย, อัตติ และอวิคตปัจฉัย) และใน ๒๐ ปัจฉัยเหล่านี้ แต่ละปัจฉัยมีสังขยวาระดังต่อไปนี้

๑. นเหตุปัจฉัย	มี ๒ วาระ
๒. นอรัมมณปัจฉัย	มี ๕ วาระ
๓. นอธิปติปัจฉัย	มี ๕ วาระ
๔. นอนันตรปัจฉัย	มี ๕ วาระ
๕. นสมนันตรปัจฉัย	มี ๕ วาระ

๑๒๓

๖. นอัญญมัญญปัจฉัย	มี ๕ วาระ
๗. นอุปนิสสยปัจฉัย	มี ๕ วาระ
๘. นปุเรชาติปัจฉัย	มี ๗ วาระ
๙. นปัจฉาชาติปัจฉัย	มี ๕ วาระ
๑๐. นอาเสวนปัจฉัย	มี ๕ วาระ
๑๑. นกัมมปัจฉัย	มี ๓ วาระ
๑๒. นวิปากปัจฉัย	มี ๕ วาระ
๑๓. นอาหารปัจฉัย	มี ๑ วาระ
๑๔. นินทริยปัจฉัย	มี ๑ วาระ
๑๕. นฌานปัจฉัย	มี ๑ วาระ
๑๖. นมัคคปัจฉัย	มี ๑ วาระ
๑๗. นสัมปยุตตปัจฉัย	มี ๕ วาระ
๑๘. นวิปยุตตปัจฉัย	มี ๓ วาระ
๑๙. โนนัตถิปัจฉัย	มี ๕ วาระ
๒๐. โนวิกตปัจฉัย	มี ๕ วาระ

ค. ปัจฉยานุโลมปัจฉินิยน์

ในปฏิจจวาระนั้น พระพุทธองค์ทรงแสดงปัจฉัย ๒๔ โดยปัจฉยานุโลมปัจฉินิยน์ ได้ ๑๕ ปัจฉัย (เว้น ๕ ปัจฉัย คือ เหตุ, สหชาติ, นิสสย, อาหาร, อินทริย, ฌาน, มัคค, วัตถิ และอวิกตปัจฉัย) และใน ๑๕ ปัจฉัยเหล่านี้แต่ละปัจฉัยมีสังขวาระ ดังต่อไปนี้

๑. เหตุปัจฉัยนอรัมมณปัจฉัย	มี ๕ วาระ
๒. เหตุปัจฉัยนอธิปติปัจฉัย	มี ๕ วาระ
๓. เหตุปัจฉัยอนันตรปัจฉัย	มี ๕ วาระ
๔. เหตุปัจฉัยสมนันตรปัจฉัย	มี ๕ วาระ
๕. เหตุปัจฉัยนอัญญมัญญปัจฉัย	มี ๕ วาระ

๑๒๔

๖. เหตุปัจจัยอุปนิสสยปัจจัย	มี ๕ วาระ
๗. เหตุปัจจัยปุเรชาติปัจจัย	มี ๗ วาระ
๘. เหตุปัจจัยนปีณาชาติปัจจัย	มี ๕ วาระ
๙. เหตุปัจจัยนอาเสวนปัจจัย	มี ๕ วาระ
๑๐. เหตุปัจจัยนกัมมปัจจัย	มี ๓ วาระ
๑๑. เหตุปัจจัยนวิปากปัจจัย	มี ๕ วาระ
๑๒. เหตุปัจจัยนสัมปยุตตปัจจัย	มี ๕ วาระ
๑๓. เหตุปัจจัยนวิปยุตตปัจจัย	มี ๓ วาระ
๑๔. เหตุปัจจัยโนนัตถปัจจัย	มี ๕ วาระ
๑๕. เหตุปัจจัยโนวิคตปัจจัย	มี ๕ วาระ

ง. ปัจจัยปัจจนียานุโลมณัย

ในปฏิจจวาระนั้น พระพุทธองค์ทรงแสดงปัจจัย ๒๔ โดยปัจจนียานุโลมณัย
ได้ ๒๑ ปัจจัย (เว้น ๓ ปัจจัย คือ เหตุ, อธิปติ, และปัจจนชาติปัจจัย) และใน ๒๑ ปัจจัย
เหล่านี้ แต่ละปัจจัยมีสังขวาระ ดังต่อไปนี้

๑. นเหตุปัจจัยนอารัมมณปัจจัย	มี ๒ วาระ
๒. นเหตุปัจจัยอนันตรปัจจัย	มี ๒ วาระ
๓. นเหตุปัจจัยสมนันตรปัจจัย	มี ๒ วาระ
๔. นเหตุปัจจัยสหชาติปัจจัย	มี ๒ วาระ
๕. นเหตุปัจจัยอัญญมัญญปัจจัย	มี ๒ วาระ
๖. นเหตุปัจจัยนิสสยปัจจัย	มี ๒ วาระ
๗. นเหตุปัจจัยอุปนิสสยปัจจัย	มี ๒ วาระ
๘. นเหตุปัจจัยปุเรชาติปัจจัย	มี ๒ วาระ
๙. นเหตุปัจจัยอาเสวนปัจจัย	มี ๒ วาระ
๑๐. นเหตุปัจจัยกัมมปัจจัย	มี ๒ วาระ

๑๒๕

๑๑. นเหตุปัจจยวิปากปัจจย	มี ๑ วาระ
๑๒. นเหตุปัจจยอาหารปัจจย	มี ๒ วาระ
๑๓. นเหตุปัจจยอินทริยปัจจย	มี ๒ วาระ
๑๔. นเหตุปัจจยฌานปัจจย	มี ๒ วาระ
๑๕. นเหตุปัจจยมัคคปัจจย	มี ๑ วาระ
๑๖. นเหตุปัจจยสัมปยุตตปัจจย	มี ๒ วาระ
๑๗. นเหตุปัจจยวิปยุตตปัจจย	มี ๒ วาระ
๑๘. นเหตุปัจจยอัติปัจจย	มี ๒ วาระ
๑๙. นเหตุปัจจยนัตติปัจจย	มี ๒ วาระ
๒๐. นเหตุปัจจยวิคตปัจจย	มี ๒ วาระ
๒๑. นเหตุปัจจยอวิคตปัจจย	มี ๒ วาระ

๒. สหชาตวาระ

ในมหาวาระที่ ๒ คือสหชาตวาระนั้น พระพุทธองค์ทรงแสดงปัจจย ๒๔ โดยนัย ทั้ง ๔ คือ ปัจจยानุโลมนัย ปัจจยนิยนัย ปัจจยानุโลมปัจจยนิยนัย และปัจจยปัจจยนิยานุโลมนัย เป็นเหมือนไปปฏิจจวาระทุกประการ จำนวนสังขยวาระก็เป็นเช่นเดียวกันกับในปฏิจจวาระ ต่างกันเฉพาะการใช้คำ กล่าวคือ การแสดงความสัมพันธ์ระหว่างปัจจยธรรมและปัจจยูปบันน-ธรรมนั้น ในปฏิจจวาระ ใช้คำว่า ปฏิจจ (อาศัย) แต่ในสหชาตวาระใช้คำว่า สหชาโต (เกิดพร้อมกันกับ) ขอยกตัวอย่าง เฉพาะในปัจจยानุโลมนัย เพื่อให้เห็นข้อแตกต่างกัน ดังนี้

ปฏิจจวาระ : กุสลํ ฆมมํ ปฏิจจ กุสลโ ฆมโม ออุปฺพชฺชติ เหตุปฺจฺจยา.

สหชาตวาระ : กุสลํ ฆมมํ สหชาโต กุสลโ ฆมโม ออุปฺพชฺชติ เหตุปฺจฺจยา.

๓. ปัจจยวาระ

ก. ปัจจยानุโลมนัย

ในปัจจยวาระที่ พระพุทธองค์ทรงแสดงปัจจย ๒๔ โดยปัจจยानุโลมนัยได้ ๒๓ ปัจจย (เว้นปัจจยาสทปัจจย) และใน ๒๓ ปัจจยเหล่านี้ แต่ละปัจจยมีสังขยวาระดังต่อไปนี้

๑๒๖

๑. เหตุปัจจัย	มี ๑๗ วาระ
๒. อารัมมณปัจจัย	มี ๗ วาระ
๓. อธิปตปัจจัย	มี ๑๗ วาระ
๔. อนันตรปัจจัย	มี ๗ วาระ
๕. สมันตรปัจจัย	มี ๗ วาระ
๖. สหชาติปัจจัย	มี ๑๗ วาระ
๗. อัญญมัญญปัจจัย	มี ๗ วาระ
๘. นิสสยปัจจัย	มี ๑๗ วาระ
๙. อุปนิสสยปัจจัย	มี ๗ วาระ
๑๐. ปุเรชาติปัจจัย	มี ๗ วาระ
๑๑. อเสวนปัจจัย	มี ๗ วาระ
๑๒. กัมมปัจจัย	มี ๑๗ วาระ
๑๓. วิปากปัจจัย	มี ๑ วาระ
๑๔. อาหารปัจจัย	มี ๑๗ วาระ
๑๕. อินทริยปัจจัย	มี ๑๗ วาระ
๑๖. ฌานปัจจัย	มี ๑๗ วาระ
๑๗. มัคคปัจจัย	มี ๑๗ วาระ
๑๘. สัมปยุตตปัจจัย	มี ๗ วาระ
๑๙. วิปปยุตตปัจจัย	มี ๑๗ วาระ
๒๐. อัคติปัจจัย	มี ๑๗ วาระ
๒๑. นัตติปัจจัย	มี ๗ วาระ
๒๒. วิคตปัจจัย	มี ๗ วาระ
๒๓. อวิคตปัจจัย	มี ๑๗ วาระ

๑๒๗

ข. ปัจจนีนัย

ในปัจจนีวาระนั้น พระพุทธองค์ทรงแสดงปัจจนี ๒๔ โดยปัจจนีนัย ได้ปัจจนี ๒๐ (เว้นปัจจนีที่เป็นสหชาตชาติใหญ่ ๔ ปัจจนี คือ สหชาต, นิสสย, อตติ และอวิคตปัจจนี ด้วย ปัจจนีทั้ง ๔ นี้ไม่มีปัจจนีกรรม) และใน ๒๐ ปัจจนีเหล่านี้ แต่ละปัจจนีมีสังขยาภาวะ ดังต่อไปนี้

๑. นเหตุปัจจนี	มี ๔ ภาวะ
๒. นอารัมมณปัจจนี	มี ๕ ภาวะ
๓. นอธิปัตติปัจจนี	มี ๑๗ ภาวะ
๔. นอนันตรปัจจนี	มี ๕ ภาวะ
๕. นสมนันตรปัจจนี	มี ๕ ภาวะ
๖. นอัญญมัญญปัจจนี	มี ๕ ปัจจนี
๗. นอุปนินิสสยปัจจนี	มี ๕ ภาวะ
๘. นปุเรชาตปัจจนี	มี ๗ ภาวะ
๙. นปัจจนีชาตปัจจนี	มี ๑๗ ภาวะ
๑๐. นอาสวนปัจจนี	มี ๑๗ ภาวะ
๑๑. นกัมมปัจจนี	มี ๗ ภาวะ
๑๒. นวิปากปัจจนี	มี ๑๗ ปัจจนี
๑๓. นวิปากปัจจนี	มี ๑ ภาวะ
๑๔. นอินทริยปัจจนี	มี ๑ ภาวะ
๑๕. นฌานปัจจนี	มี ๑ ภาวะ
๑๖. นมัคคปัจจนี	มี ๑ ภาวะ
๑๗. นสัมปยุตตปัจจนี	มี ๕ ภาวะ
๑๘. นวิปปยุตตปัจจนี	มี ๓ ภาวะ
๑๙. โนนัตติปัจจนี	มี ๕ ภาวะ
๒๐. โนวิคตปัจจนี	มี ๕ ภาวะ

๑๒๘

ค. ปัจจยานุโลมปัจจนียนัย

ในปัจจยวาระนั้น พระพุทธองค์ทรงแสดงปัจจย ๒๔ โดยปัจจยานุโลมปัจจนียนัย ได้ ๑๕ ปัจจย (เว้น ๘ ปัจจย คือ เหตุ, สหชาติ, นิสสย, อาหาร, อินทริย, ฌาน, มัคค, วัตติ และอวิคตปัจจย)

๑. เหตุปัจจยอันอาร์มมปัจจย	มี ๕ วาระ
๒. เหตุปัจจยอันอธิปัตติปัจจย	มี ๑๗ วาระ
๓. เหตุปัจจยอันนัตถปัจจย	มี ๕ วาระ
๔. เหตุปัจจยอันสมนัตถปัจจย	มี ๕ วาระ
๕. เหตุปัจจยอันอัญญมัญญปัจจย	มี ๕ วาระ
๖. เหตุปัจจยอันอุปนิสสยปัจจย	มี ๕ วาระ
๗. เหตุปัจจยปุเรชาติปัจจย	มี ๗ วาระ
๘. เหตุปัจจยปัจจชาติปัจจย	มี ๗ วาระ
๙. เหตุปัจจยอันอาเสวนปัจจย	มี ๑๗ วาระ
๑๐. เหตุปัจจยกัมมปัจจย	มี ๗ วาระ
๑๑. เหตุปัจจยวิปากปัจจย	มี ๑๗ วาระ
๑๒. เหตุปัจจยอันสัมปยุตตปัจจย	มี ๕ วาระ
๑๓. เหตุปัจจยอันวิปยุตตปัจจย	มี ๓ วาระ
๑๔. เหตุปัจจยโนนัตถิปัจจย	มี ๕ วาระ
๑๕. เหตุปัจจยโนวิคตปัจจย	มี ๕ วาระ

ง. ปัจจยปัจจนียานุโลมนัย

ในปัจจยวาระนั้น พระพุทธองค์ทรงแสดงปัจจย ๒๔ โดยปัจจนียานุโลมนัย ได้ ๒๑ (เว้น ๓ ปัจจย คือ เหตุ, อธิปัตติ, และปัจจชาติปัจจย) และใน ๒๑ ปัจจยเหล่านี้ แต่ละปัจจยมีสังขวาระ ดังต่อไปนี้

๑๒๕

๑. นเหตุปัจจัยอาร์มมณปัจจัย	มี ๔ วาระ
๒. นเหตุปัจจัยอนันตรปัจจัย	มี ๔ วาระ
๓. นเหตุปัจจัยสมนันตรปัจจัย	มี ๔ วาระ
๔. นเหตุปัจจัยสหชาติปัจจัย	มี ๔ วาระ
๕. นเหตุปัจจัยอัญญมัญญปัจจัย	มี ๔ วาระ
๖. นเหตุปัจจัยนิสสยปัจจัย	มี ๔ วาระ
๗. นเหตุปัจจัยอุปนิสสยปัจจัย	มี ๔ วาระ
๘. นเหตุปัจจัยปุเรชาติปัจจัย	มี ๔ วาระ
๙. นเหตุปัจจัยอาเสวนปัจจัย	มี ๔ วาระ
๑๐. นเหตุปัจจัยกัมมปัจจัย	มี ๔ วาระ
๑๑. นเหตุปัจจัยวิปากปัจจัย	มี ๑๑ วาระ
๑๒. นเหตุปัจจัยอาหารปัจจัย	มี ๔ วาระ
๑๓. นเหตุปัจจัยอินทริยปัจจัย	มี ๔ วาระ
๑๔. นเหตุปัจจัยฌานปัจจัย	มี ๔ วาระ
๑๕. นเหตุปัจจัยมัคคปัจจัย	มี ๓ วาระ
๑๖. นเหตุปัจจัยสัมปยุตตปัจจัย	มี ๔ วาระ
๑๗. นเหตุปัจจัยวิปยุตตปัจจัย	มี ๔ วาระ
๑๘. นเหตุปัจจัยอัติปัจจัย	มี ๔ วาระ
๑๙. นเหตุปัจจัยนัตติปัจจัย	มี ๔ วาระ
๒๐. นเหตุปัจจัยวิคตปัจจัย	มี ๔ วาระ
๒๑. นเหตุปัจจัยอวิคตปัจจัย	มี ๔ วาระ

๔. นิสสยวาระ

ในมหาวาระที่ ๔ คือ นิสสยวาระนั้น พระพุทธองค์ทรงแสดงปัจจัย ๒๔ โดยนัย ทั้ง ๔ มีปัจจัยานุโลมกัน เป็นต้น เป็นเหมือนในปัจจัยวาระทุกประการ จำนวนสังขยวาระ ก็เป็นเช่นเดียวกับในปัจจัยวาระ ต่างกันเฉพาะการใช้คำ กล่าวคือ การแสดงความสัมพันธ์ ระหว่างปัจจัยธรรมและปัจจัยบุบันธรรมนั้น

๑๓๐

ในปัจฉยวาระใช้คำว่า ปจฺจยา (อิงอาศัย) แต่ในนิสสยวาระใช้คำว่า นิสฺสาย (พิงอาศัย) ขอยกตัวอย่างในปัจฉยानุโลมณัฯ เพื่อให้เห็นข้อแตกต่างกันดังนี้

ปัจฉยวาระ : กุสลํ ฌมฺมํ ปจฺจยา กุสลโ ฌมฺโม อุปฺปชฺชติ เหตุปจฺจยา

นิสสยวาระ : กุสลํ ฌมฺมํ นิสฺสาย กุสลโ ฌมฺโม อุปฺปชฺชติ เหตุปจฺจยา

ข้อสังเกต มหาวาระที่ ๑-๓-๔ มีศัพท์ที่แปลใกล้เคียงกัน หรือเหมือนกันอยู่ ๓ ศัพท์ คือ ปฏิจฺจ (อาศัย) ในวาระที่ ๑, ปจฺจยา (อิงอาศัย) ในวาระที่ ๓ และ นิสฺสาย (พิงอาศัย) ในวาระที่ ๔ แต่มีความหมายแตกต่างกัน ดังนี้

ก. ปฏิจฺจ (อาศัย) หมายถึงอาศัยโดยความเกิดขึ้นพร้อมกันเพียงอย่างเดียว หมายความว่า ปัจจัยบุบับันธรรมาศัฯปัจฉยัฯธรรมเกิดขึ้น โดยอาการเกิดขึ้นพร้อมกัน

ข. ปจฺจยา (อิงอาศัย) หมายถึงอิงอาศัยโดยความเกิดขึ้นพร้อมกันอย่างหนึ่ง โดยความเกิดก่อนอย่างหนึ่ง และทั้งโดยความเกิดขึ้นพร้อมกันและเกิดก่อนอีกอย่างหนึ่ง หมายความว่า ปัจจัยบุบับันธรรมาย่อมอิงอาศัยปัจฉยัฯธรรมขึ้น โดยอาการ ๓ อย่าง อย่างใดอย่างหนึ่ง ดังกล่าวนี้

ค. นิสฺสาย (พิงอาศัย) หมายถึงอาศัยโดยความเป็นธรรมที่อาศัยเกิดขึ้นพร้อมกัน และโดยความเป็นธรรมที่เกิดก่อนควบคู่กันไป

๕. สังสัฎฐวาระ

ก. ปัจฉยานุโลมณัฯ

ในสังสัฎฐวาระที่ พระพุทธองค์ทรงแสดงปัจฉย ๒๔ โดยปัจฉยานุโลมณัฯ ได้ปัจฉย ๒๓ (เว้นปัจฉยชาติปัจฉย) และใน ๒๓ ปัจฉยเหล่านี้ แต่ละปัจฉยมีสังขยวาระดังต่อไปนี้

๑. เหตุปัจฉย	มี ๓ วาระ
๒. อารัมมณปัจฉย	มี ๓ วาระ
๓. อธิปติปัจฉย	มี ๓ วาระ
๔. อนันตรปัจฉย	มี ๓ วาระ
๕. สมนันตรปัจฉย	มี ๓ วาระ

๑๓๑

๖. สหชาติปัจฉิม	มี ๓ วาระ
๗. อัญญมัญญุปัจฉิม	มี ๓ วาระ
๘. นิสสยปัจฉิม	มี ๓ วาระ
๙. อุปนิสสยปัจฉิม	มี ๓ วาระ
๑๐. ปุเรชาติปัจฉิม	มี ๓ วาระ
๑๑. อเสวนปัจฉิม	มี ๓ วาระ
๑๒. กัมมปัจฉิม	มี ๓ วาระ
๑๓. วิปากปัจฉิม	มี ๓ วาระ
๑๔. อาหารปัจฉิม	มี ๓ วาระ
๑๕. อินทริยปัจฉิม	มี ๓ วาระ
๑๖. ฌานปัจฉิม	มี ๓ วาระ
๑๗. มัคคปัจฉิม	มี ๓ วาระ
๑๘. สัมปยุตตปัจฉิม	มี ๗ วาระ
๑๙. วิปยุตตปัจฉิม	มี ๓ วาระ
๒๐. อัตถิปัจฉิม	มี ๓ วาระ
๒๑. นัตถิปัจฉิม	มี ๓ วาระ
๒๒. วิคตปัจฉิม	มี ๓ วาระ
๒๓. อวิคตปัจฉิม	มี ๓ วาระ

จ. ปัจฉิมปัจฉิม

ในสังสัทธิวาระนั้น พระพุทธองค์ทรงแสดงปัจฉิม ๒๔ โดยปัจฉิมปัจฉิมได้
 ปัจฉิม ๒๐ (เว้นปัจฉิม ๑๔ ที่มีปัจฉิมนิกรรมเป็นรูปล้วนๆ คืออรัมมณ, อนันตร,
 สมันตร, สหชาติ, อัญญมัญญุ, นิสสย, อุปนิสสย, อาหาร, อินทริย, สัมปยุตต, อัตถิ,
 นัตถิ, วิคต, และอวิคตปัจฉิม) และในปัจฉิม ๑๐ เหล่านี้ แต่ละปัจฉิมมีสังขยาวาระดังต่อไปนี้

๑. นเหตุปัจฉิม	มี ๒ วาระ
๒. นอริปติปัจฉิม	มี ๓ วาระ

๑๓๒

๓. นปุเรชาติปัจฉัย	มี ๓ วาระ
๔. นปัจฉาชาติปัจฉัย	มี ๓ วาระ
๕. นอาเสวนปัจฉัย	มี ๓ วาระ
๖. นกัมมปัจฉัย	มี ๓ วาระ
๗. นวิปากปัจฉัย	มี ๓ ปัจฉัย
๘. นฌานปัจฉัย	มี ๑ วาระ
๙. นมัคคปัจฉัย	มี ๑ วาระ
๑๐. นวิปยุตตปัจฉัย	มี ๓ วาระ

ค. ปัจฉยานุโลมปัจฉินีนัย

ในสังสัฏฐวาระนั้น พระพุทธองค์ทรงแสดงปัจฉัย ๒๔ โดยปัจฉยานุโลมปัจฉินีนัย ได้ ๗ ปัจฉัย (เว้น ๑๗ ปัจฉัย คือ เหตุ, อรัมมณ, อนันตร, สมนันตร, สหชาติ, อัญญมัญญ, นิสสย, อุปนิสสย, อาหาร, อินทริย, ฌาน, มัคค, สัมปยุตต, อตถิ, นัตถิ, วิกต, และอวิกตปัจฉัย) และใน ๗ ปัจฉัยเหล่านี้ แต่ละปัจฉัยมีสังขยวาระดังนี้

๑. เหตุปัจฉัยนอธิปติปัจฉัย	มี ๓ วาระ
๒. เหตุปัจฉัยปุเรชาติปัจฉัย	มี ๓ วาระ
๓. เหตุปัจฉัยนปัจฉาชาติปัจฉัย	มี ๓ วาระ
๔. เหตุปัจฉัยนอาเสวนปัจฉัย	มี ๓ วาระ
๕. เหตุปัจฉัยกัมมปัจฉัย	มี ๓ วาระ
๖. เหตุปัจฉัยนวิปากปัจฉัย	มี ๓ วาระ
๗. เหตุปัจฉัยนวิปยุตตปัจฉัย	มี ๓ วาระ

ง. ปัจฉยปัจฉินีนยานุโลมนัย

ในสังสัฏฐวาระนั้น พระพุทธองค์ทรงแสดงปัจฉัย ๒๔ โดยปัจฉินีนยานุโลมนัย ได้ ๒๑ ปัจฉัย (เว้น ๓ ปัจฉัย คือ เหตุ, อธิปติ, และปัจฉาชาติปัจฉัย) และใน ๒๑ ปัจฉัยเหล่านี้ แต่ละปัจฉัยมีสังขยวาระ ดังต่อไปนี้

๑๓๓

๑. นเหตุปัจจัยอาร์มมณปัจจัย	มี ๒ วาระ
๒. นเหตุปัจจัยอนันตรปัจจัย	มี ๒ วาระ
๓. นเหตุปัจจัยสมนันตรปัจจัย	มี ๒ วาระ
๔. นเหตุปัจจัยสหชาติปัจจัย	มี ๒ วาระ
๕. นเหตุปัจจัยอัญญมัญญปัจจัย	มี ๒ วาระ
๖. นเหตุปัจจัยนิสสยปัจจัย	มี ๒ วาระ
๗. นเหตุปัจจัยอุปนิสสยปัจจัย	มี ๒ วาระ
๘. นเหตุปัจจัยปุเรชาติปัจจัย	มี ๒ วาระ
๙. นเหตุปัจจัยอาเสวนปัจจัย	มี ๒ วาระ
๑๐. นเหตุปัจจัยกัมมปัจจัย	มี ๒ วาระ
๑๑. นเหตุปัจจัยวิปากปัจจัย	มี ๑ วาระ
๑๒. นเหตุปัจจัยอาหารปัจจัย	มี ๒ วาระ
๑๓. นเหตุปัจจัยอินทริยปัจจัย	มี ๒ วาระ
๑๔. นเหตุปัจจัยฌานปัจจัย	มี ๒ วาระ
๑๕. นเหตุปัจจัยมัคคปัจจัย	มี ๑ วาระ
๑๖. นเหตุปัจจัยสัมปยุตตปัจจัย	มี ๒ วาระ
๑๗. นเหตุปัจจัยวิปยุตตปัจจัย	มี ๒ วาระ
๑๘. นเหตุปัจจัยอตถิปัจจัย	มี ๒ วาระ
๑๙. นเหตุปัจจัยนตถิปัจจัย	มี ๒ วาระ
๒๐. นเหตุปัจจัยวิคตปัจจัย	มี ๒ วาระ
๒๑. นเหตุปัจจัยอวิคตปัจจัย	มี ๒ วาระ

๖. สัมปยุตตวาระ

ในวาระที่ ๖ คือ สัมปยุตตวาระนั้น พระพุทธองค์ทรงแสดงปัจจัย ๒๔ โดยนัย
ทั้ง ๔ มีปัจจัยานุ โคลมนัยเป็นต้น เป็นเหมือนในสังสัฎฐวาระทุกประการ จำนวนสังขยวาระก็
เป็นเช่นเดียวกันกับในสังสัฎฐวาระ ต่างกันเฉพาะการใช้คำ กล่าวคือ การแสดงความสัมพันธ์

๑๓๔

ระหว่างปัจฉัยธรรม และปัจฉยูปันนธรรมนั้น ในสังคหะวาระใช้คำว่า สักกฐิโฐ (เจือกัน)
แต่ในสัมปยุตตวาระใช้คำว่า

สัมปยุตโต (ประกอบกัน) ขอยกตัวอย่างเฉพาะในปัจฉยานุโลมณัย เพื่อให้เห็น
ข้อแตกต่าง ดังนี้

สังคหะวาระ : กุสลํ ฆมมํ สักกฐิโฐ กุสโล ฆโม อุปปชชติ เหตุปัจฉยา.

สัมปยุตตวาระ : กุสลํ ฆมมํ สัมปยุตโต ฆโม อุปปชชติ เหตุปัจฉยา.

๗. ปัญหาวาระ

ก. ปัจฉยานุโลมณัย

ในมหาวาระที่ ๗ คือ ปัญหาวาระนั้น พระพุทธองค์ทรงแสดงปัจฉัย ๒๔ โดยปัจฉยานุโลมณัย ได้ครบ ๒๔ ปัจฉัย และในปัจฉัยทั้งหมดนี้ แต่ละปัจฉัยมีสังขยวาระดังต่อไปนี้

๑. เหตุปัจฉัย	มี ๗ วาระ
๒. อารัมมณปัจฉัย	มี ๕ วาระ
๓. อธิปติปัจฉัย	มี ๑๐ วาระ
๔. อนันตรปัจฉัย	มี ๗ วาระ
๕. สมันตรปัจฉัย	มี ๗ วาระ
๖. สหชาติปัจฉัย	มี ๕ วาระ
๗. อัญญมัญญญปัจฉัย	มี ๓ วาระ
๘. นิสสยปัจฉัย	มี ๑๓ วาระ
๙. อุปนิสสยปัจฉัย	มี ๕ วาระ
๑๐. ปุเรชาติปัจฉัย	มี ๓ วาระ
๑๑. ปัจฉชาติปัจฉัย	มี ๓ วาระ
๑๒. อเสวนปัจฉัย	มี ๓ วาระ
๑๓. กัมมปัจฉัย	มี ๗ วาระ
๑๔. วิปากปัจฉัย	มี ๑ วาระ

๑๓๕

๑๕. อาหารปัจฉัย	มี ๗ วาระ
๑๖. อินทริยปัจฉัย	มี ๗ วาระ
๑๗. ฌานปัจฉัย	มี ๗ วาระ
๑๘. มัคคปัจฉัย	มี ๗ วาระ
๑๙. สัมปยุตตปัจฉัย	มี ๓ วาระ
๒๐. วิปยุตตปัจฉัย	มี ๕ วาระ
๒๑. อัทธิปัจฉัย	มี ๑๓ วาระ
๒๒. นัตติปัจฉัย	มี ๗ วาระ
๒๒. วิคตปัจฉัย	มี ๗ วาระ
๒๓. อวิกตปัจฉัย	มี ๑๓ วาระ

หมายเหตุ รายละเอียดของสังขยวาระในแต่ละปัจฉัยนั้น ได้อธิบายไว้แล้ว ในบทที่ ๑-๒-๓ ผู้ต้องการทราบให้กลับไปทบทวนดูในตอนที่ย่ออธิบายความในปัจฉัยนั้นๆ ใน ๓ บทนั้น

ข. ปัจฉัยปัจฉินิยน์

ในปัญหาวาระนั้น พระพุทธองค์ทรงแสดงปัจฉัย ๒๔ โดยปัจฉัยปัจฉินิยน์ ได้ครบทั้ง ๒๔ ปัจฉัย และในปัจฉัยทั้งหมดนี้ แต่ละปัจฉัยมีสังขยวาระดังต่อไปนี้

๑. นเหตุปัจฉัย	มี ๑๕ วาระ
๒. นอารัมมณปัจฉัย	มี ๑๕ วาระ
๓. นอธิปติปัจฉัย	มี ๑๕ วาระ
๔. นอนันตรปัจฉัย	มี ๑๕ วาระ
๕. นสมนันตรปัจฉัย	มี ๑๕ วาระ
๖. นสหชาติปัจฉัย	มี ๑๑ วาระ
๗. นอัญญมัญญปัจฉัย	มี ๑๑ วาระ
๘. นนิสสยปัจฉัย	มี ๑๑ วาระ
๙. นอุปนิสสยปัจฉัย	มี ๑๕ วาระ
๑๐. นปุเรชาติปัจฉัย	มี ๑๓ วาระ

๑๓๖

๑๑. นปัจฉาชาตปัจจย	มี ๑๕ วาระ
๑๒. นอาเสวนปัจจย	มี ๑๕ วาระ
๑๓. นกัมมปัจจย	มี ๑๕ วาระ
๑๔. อวิปากปัจจย	มี ๑๕ วาระ
๑๕. นอาหารปัจจย	มี ๑๕ วาระ
๑๖. นอินทริยปัจจย	มี ๑๕ วาระ
๑๗. นฌานปัจจย	มี ๑๕ วาระ
๑๘. นมัคคปัจจย	มี ๑๕ วาระ
๑๙. นสัมปยุตตปัจจย	มี ๑๑ วาระ
๒๐. นวิปยุตตปัจจย	มี ๘ วาระ
๒๑. โนอัตถิปัจจย	มี ๘ วาระ
๒๒. โนนัตถิปัจจย	มี ๑๕ วาระ
๒๓. โนวิกตปัจจย	มี ๑๕ วาระ
๒๔. โนอวิกตปัจจย	มี ๘ วาระ

ก. ปัจจยานุโลมปัจจนียนัย

ในปัญหาวาระนั้น พระพุทธองค์ทรงแสดงปัจจย ๒๔ โดยปัจจยานุโลมปัจจนียนัยได้
 ปัจจย ๑๘ ปัจจย (เว้น ๕ ปัจจย คือ เหตุ, สหชาติ, นิสสย, อัตถิ, และอวิกตปัจจย)
 และใน ๑๘ ปัจจยเหล่านี้ แต่ละปัจจยมีสังขยาวาระดังนี้

๑. เหตุปัจจยนอารัมมณปัจจย	มี ๗ วาระ
๒. เหตุปัจจยนอธิปติปัจจย	มี ๗ วาระ
๓. เหตุปัจจยนอนันตรปัจจย	มี ๗ วาระ
๔. เหตุปัจจยนสมนันตรปัจจย	มี ๗ วาระ
๕. เหตุปัจจยนอัญญมัญญปัจจย	มี ๗ วาระ
๖. เหตุปัจจยนอุปนิสสยปัจจย	มี ๗ วาระ
๗. เหตุปัจจยปุเรชาติปัจจย	มี ๗ วาระ

๑๓๗

๘. เหตุปัจจัยนปีจนาชาติปัจจัย	มี ๗ วาระ
๙. เหตุปัจจัยนอาเสวนปัจจัย	มี ๗ วาระ
๑๐. เหตุปัจจัยกัมมปัจจัย	มี ๗ วาระ
๑๑. เหตุปัจจัยนวิปากปัจจัย	มี ๗ วาระ
๑๒. เหตุปัจจัยนอาหารปัจจัย	มี ๗ วาระ
๑๓. เหตุปัจจัยนอินทริยปัจจัย	มี ๗ วาระ
๑๔. เหตุปัจจัยนฌานปัจจัย	มี ๗ วาระ
๑๕. เหตุปัจจัยนมัคคปัจจัย	มี ๗ วาระ
๑๖. เหตุปัจจัยนสัมปยุตตปัจจัย	มี ๓ วาระ
๑๗. เหตุปัจจัยนวิปยุตตปัจจัย	มี ๓ วาระ
๑๘. เหตุปัจจัยโนนัตถิปัจจัย	มี ๗ วาระ
๑๙. เหตุปัจจัยโนวิคตปัจจัย	มี ๗ วาระ

ง. ปัจจัยปัจจนียานุโลมนัย

ในปัญหาหาวาระนั้น พระพุทธองค์ทรงแสดงปัจจัย ๒๔ โดยปัจจนียานุโลมนัย ได้ ๒๓ ปัจจัย (เว้นเหตุปัจจัย) ๒๓ ปัจจัยเหล่านี้ แต่ละปัจจัยมีสังขวาระ ดังต่อไปนี้

๑. นเหตุปัจจัยอาร์ัมมณปัจจัย	มี ๕ วาระ
๒. นเหตุปัจจัยอริปติปัจจัย	มี ๑๐ วาระ
๓. นเหตุปัจจัยอนันตรปัจจัย	มี ๗ วาระ
๔. นเหตุปัจจัยสมนันตรปัจจัย	มี ๕ วาระ
๕. นเหตุปัจจัยสหชาติปัจจัย	มี ๕ วาระ
๖. นเหตุปัจจัยอัญญมัญญปัจจัย	มี ๓ วาระ
๗. นเหตุปัจจัยนิสสยปัจจัย	มี ๑๓ วาระ
๘. นเหตุปัจจัยอุปนิสสยปัจจัย	มี ๕ วาระ
๙. นเหตุปัจจัยปุเรชาติปัจจัย	มี ๓ วาระ

๑๓๘

๑๐. นเหตุปัจจัยปัจฉาชาติปัจจัย	มี ๓ วาระ
๑๑. นเหตุปัจจัยอาเสวนปัจจัย	มี ๓ วาระ
๑๒. นเหตุปัจจัยกัมมปัจจัย	มี ๗ วาระ
๑๓. นเหตุปัจจัยวิปากปัจจัย	มี ๑ วาระ
๑๔. นเหตุปัจจัยอาหารปัจจัย	มี ๗ วาระ
๑๕. นเหตุปัจจัยอินทริยปัจจัย	มี ๗ วาระ
๑๖. นเหตุปัจจัยฌานปัจจัย	มี ๗ วาระ
๑๗. นเหตุปัจจัยมัคคปัจจัย	มี ๗ วาระ
๑๘. นเหตุปัจจัยสัมปยุตตปัจจัย	มี ๓ วาระ
๑๙. นเหตุปัจจัยวิปยุตตปัจจัย	มี ๕ วาระ
๒๐. นเหตุปัจจัยอตติปัจจัย	มี ๑๓ วาระ
๒๑. นเหตุปัจจัยนัตติปัจจัย	มี ๗ วาระ
๒๒. นเหตุปัจจัยวิคตปัจจัย	มี ๗ วาระ
๒๓. นเหตุปัจจัยอวิคตปัจจัย	มี ๑๓ วาระ

หมายเหตุ รายละเอียดแห่งสังขยวาระตามนัยทั้ง ๔ ในมหาวาระทั้ง ๗ มีปฏิจ-
วาระเป็นต้น ฟังศึกษาจากคัมภีร์พระอภิธรรมปิฎก คัมภีร์ปฏิฐานภาค ๑ (พระไตรปิฎกเล่มที่
๔๐) โดยอาศัยแนวสังขยวาระที่อธิบายไว้ในบทที่ ๑-๒-๓ (เฉพาะปัญหาวาระ) และที่ภาค
ผนวกด้วย

ปัจจัยสภาวะและปัจจัยภวนา

การแสดงปัจจัย ๒๔ นั้น นอกจากจะแสดงโดยวิธีต่างๆ ดังกล่าวมาแล้วนั้นพระ-
พุทธองค์ยังทรงแสดงโดย ปัจจัยสภาวะ และ โดย ปัจจัยภวนาด้วย กล่าวคือ

- ปัจจัยสภาวะ เป็นการแสดงปัจจัยที่เป็นสภาวะ คือ ที่เข้ากันได้ดับปัจจัยที่
เป็นประธาน เช่น เหตุปัจจัยเป็นประธาน ปัจจัยอื่นๆ ที่เข้ากันได้กับเหตุปัจจัย ก็เรียกว่า
เหตุปัจจัยสภาวะ และในปัจจัยสภาวะนั้นๆ พระพุทธองค์ก็ทรงแสดงสังขยวาระไว้ด้วยทุกๆ

ปัจจัยสภาวะ ขอยกตัวอย่างเฉพาะ เหตุปัจจัยสภาวะ ทั้งพากย์บาลีและพากย์ไทย พอเป็น
แนวศึกษาดังต่อไปนี้

บาลี :

เหตุปัจจัย อธิปัตติยา จตุตตาริ สหชาเต สตุต อณฺตมณฺเต ตีติ นิสฺสเย สตุต
วิปากเ เอกํ อินฺทฺริเย จตุตตาริ มกฺเค จตุตตาริ สมฺปยุตฺเต ตีติ วิปฺยุตฺเต ตีติ อตฺถิยา
สตุต

ไทย

๑. อธิปัตติปัจจัยที่เข้ากันได้กับเหตุปัจจัย	มี ๔ วาระ
๒. สหชาตปัจจัยที่เข้ากันได้กับเหตุปัจจัย	มี ๗ วาระ
๓. อัญญมัญญปัจจัยที่เข้ากันได้กับเหตุปัจจัย	มี ๓ วาระ
๔. นิสสยปัจจัยที่เข้ากันได้กับเหตุปัจจัย	มี ๗ วาระ
๕. วิปากปัจจัยที่เข้ากันได้กับเหตุปัจจัย	มี ๑ วาระ
๖. อินทริยปัจจัยที่เข้ากันได้กับเหตุปัจจัย	มี ๔ วาระ
๗. มกคปัจจัยที่เข้ากันได้กับเหตุปัจจัย	มี ๔ วาระ
๘. สมฺปยุตตปัจจัยที่เข้ากันได้กับเหตุปัจจัย	มี ๓ วาระ
๙. วิปฺยุตตปัจจัยที่เข้ากันได้กับเหตุปัจจัย	มี ๓ วาระ
๑๐. อตฺถิยปัจจัยที่เข้ากันได้กับเหตุปัจจัย	มี ๗ วาระ
๑๑. อวิกตปัจจัยที่เข้ากันได้กับเหตุปัจจัย	มี ๗ วาระ

โดยนัยนี้จะเห็นได้ว่า ปัจจัยที่เป็นสภาวะกับเหตุปัจจัยนั้นมี ๑๑ ปัจจัย มีอธิปัตติปัจจัย
เป็นต้น และในปัจจัยเหล่านี้แต่ละปัจจัยก็มีสังขยวาระ จำนวนแตกต่างกันดังกล่าวนี

- ปัจจัยขณานา เป็นการแสดงการรวมกลุ่มปัจจัย กล่าวคือ การรวมปัจจัยที่เป็น
สภาวะกับปัจจัยที่เป็นประธานซึ่งมีจำนวนสังขยวาระเท่ากันเข้าเป็นกลุ่มเดียวกัน

ปัจจัยขณานานัน ว่าโดยเป็นปัจจัยที่เป็นประธานก็มี ๒๔ ขณานา มีเหตุขณานา เป็นต้น
จนถึง อวิกตขณานา ในขณานาแต่ละอย่างๆ นั้น พระพุทธองค์ทรงแสดงสังขยวาระไว้ด้วย
ทุกๆ ขณานาและในขณานาเหล่านี้ บางขณานา ก็แบ่งละเอียดออกไปอีก เป็นหลายอย่าง

๑๔๐

กล่าวเฉพาะเหตุฆณา (ในปัญหาภาวะปัจฉยานุ โลมณั) แบ่งเป็น ๓ อย่าง ได้แก่ สามัญญฆณา, สอนิทธิมคคฆณา, และสาธิปติอินทธิมคคฆณา กล่าวคือ

- สามัญญฆณา หมายถึงการรวมกลุ่มปัจจัยที่เข้ากันได้ทั่วไปในฆณาอื่นๆ ด้วยอำนาจเหตุปัจจัยที่เป็นประธาน และปัจจัยที่รวมกลุ่มกันในสามัญญฆณานี้ ก็มีได้เฉพาะปัจจัยที่เป็นสหชาติชาติเท่านั้น

- สอนิทธิมคคฆณา หมายถึง การรวมกลุ่มปัจจัยที่เป็นสหชาติชาติ เข้ากับเหตุปัจจัยที่เป็นประธาน ทำนองเดียวกันกับสามัญญฆณา แต่เพิ่มปัจจัยขึ้นอีก ๒ ปัจจัย คือ อินทธิปัจจัยและมคคปัจจัยเข้ากลุ่มปัจจัยนี้ด้วย

- สาธิปติอินทธิมคคฆณา หมายถึงการรวม กลุ่มปัจจัยที่เป็นสหชาติชาติ เข้ากับเหตุปัจจัยที่เป็นประธานอย่างเดียวกันกับสามัญญฆณา แต่เพิ่มปัจจัยเพิ่มขึ้นอีก ๓ ปัจจัย คือ อธิปติปัจจัย, อินทธิปัจจัย, และมคคปัจจัย เข้ากลุ่มปัจจัยนี้ด้วย

ฆณาแรก คือสามัญญฆณานั้นแบ่งเป็น ๒ อย่าง ได้แก่ อวิปากฆณา และ สวิปากฆณา กล่าวคือ

- อวิปากฆณา หมายถึง ปัจจัยฆณาที่ไม่มีวิปากปัจจัยรวมอยู่ในกลุ่มด้วย ฆณานี้แบ่งออกเป็น ๔ ฆณา คือ

(๑) สัพพัฏฐานิกฆณา หมายถึง การรวมกลุ่มปัจจัยที่เข้าได้กับอวิปากฆณาในทุกๆ ฆณา

(๒) สอัญญมัญญฆณา หมายถึงการรวมกลุ่มปัจจัยที่มีอัญญมัญญปัจจัยเข้าร่วมอยู่ในกลุ่มด้วย

(๓) สปีญญมัญญสัมปยุตตฆณา หมายถึงการรวมกลุ่มที่มีอัญญมัญญปัจจัยและสัมปยุตตปัจจัยเข้าร่วมอยู่ในกลุ่มด้วย

(๔) สวิปยุตตฆณา หมายถึง การรวมกลุ่มปัจจัยที่มีวิปยุตตปัจจัยเข้าร่วมอยู่ในกลุ่มด้วย

- สวิปากฆณา หมายถึง ปัจจัยฆณาที่มีวิปากปัจจัยรวมอยู่ในกลุ่มด้วย ฆณานี้แบ่งออกเป็น ๕ ฆณา คือ

๑๔๑

(๑) ศัพทฐานิกฎนา หมายถึงการรวมกลุ่มปัจจัยที่เข้าได้กับสวิปากฎนาในทุกๆ
ฎนา

(๒) สตัญญมัญญฎนา หมายถึงการรวมกลุ่มปัจจัยที่มีอัญญมัญญปัจจัยเข้าร่วม
อยู่ในกลุ่มด้วย

(๓) สตัญญมัญญสัมปยุตตฎนา หมายถึงการรวมกลุ่มปัจจัยที่มีอัญญมัญญปัจจัย
และสัมปยุตตปัจจัยเข้าร่วมอยู่ในกลุ่มด้วย

(๔) สวิปยุตตฎนา หมายถึงการรวมกลุ่มปัจจัยที่มีวิปยุตตปัจจัยเข้าร่วมอยู่ใน
กลุ่มด้วย

(๕) สตัญญวิปยุตตฎนา หมายถึงการรวมกลุ่มปัจจัยที่มีอัญญมัญญปัจจัยและ
วิปยุตตปัจจัยเข้าร่วมอยู่ในกลุ่มด้วย

ขอยกตัวอย่างเหตุฎนาทั้งพากย์บาลีและพากย์ไทยพอเป็นแนวศึกษาในฎนาอื่นๆ
ดังต่อไปนี้

สามัญญฎนา ๕

บาลี

(๑) เหตุ สหชาติ นิสฺสย อตฺถิ อวิกตฺนฺติ สตฺต.

(๒) เหตุ สหชาติ อญฺตมฺมตฺต นิสฺสย อตฺถิ อวิกตฺนฺติ ติณฺนิ.

(๓) เหตุ สหชาติ อญฺตมฺมตฺต นิสฺสย สมฺปยุตฺต อตฺถิ อวิกตฺนฺติ ติณฺนิ.

(๔) เหตุ สหชาติ อญฺตมฺมตฺต นิสฺสย วิปยุตฺต อตฺถิ อวิกตฺนฺติ ติณฺนิ.

ไทย

(๑) ฎนาที่ ๑ มี ๕ ปัจจัย คือ เหตุปัจจัย, สหชาติปัจจัย, นิสฺสยปัจจัย
อตฺถิปัจจัย, และอวิกตปัจจัย มี ๗ วาระ (สังขยาวาระ)

(๒) ฎนาที่ ๒ มี ๗ ปัจจัย คือ เหตุปัจจัย, สหชาติปัจจัย, อัญญมัญญปัจจัย,
นิสฺสยปัจจัย, วิปากปัจจัย, อตฺถิปัจจัย, และอวิกตปัจจัย มี ๑ วาระ

๑๔๒

(๓) ฆฏนาที่ ๓ มี ๘ ปัจจัย คือ เหตุปัจจัย, สหชาติปัจจัย, อัญญมัญญปัจจัย, นิสสยปัจจัย, วิปากปัจจัย, สัมปยุตตปัจจัย, อัตติปัจจัย, และอวิคตปัจจัย มี ๑ วาระ

(๔) ฆฏนาที่ ๔ มี ๗ ปัจจัย คือ เหตุปัจจัย, สหชาติปัจจัย, นิสสยปัจจัย, วิปากปัจจัย, วิปยุตตปัจจัย, อัตติปัจจัย, และอวิคตปัจจัย มี ๑ วาระ

(๕) ฆฏนาที่ ๕ มี ๘ ปัจจัย คือ เหตุปัจจัย, สหชาติปัจจัย, อัญญมัญญปัจจัย, นิสสยปัจจัย, วิปากปัจจัย, วิปยุตตปัจจัย, อัตติปัจจัย, และอวิคตปัจจัย มี ๑ วาระ

สตินทริยมัคคฆฏนา ๕

อวิปากฆฏนา ๔

บาลี

(๑) เหตุ สหชาติ นิสฺสย อินฺทฺริย มกฺก อตฺถิ อวิคตฺนฺติ จตฺตาริ

(๒) เหตุ สหชาติ อณฺตมณฺต นิสฺสย อินฺทฺริย มกฺก อตฺถิ อวิคตฺนฺติ เทว

(๓) เหตุ สหชาติ อณฺตมณฺต นิสฺสย อินฺทฺริย มกฺก สมฺปยุตฺต อตฺถิ อวิคตฺนฺติ
เทว

(๔) เหตุ สหชาติ นิสฺสย อินฺทฺริย มกฺก สมฺปยุตฺต อตฺถิ อวิคตฺนฺติ เทว

ไทย

(๑) ฆฏนาที่ ๑ มี ๗ ปัจจัย คือ เหตุปัจจัย, สหชาติปัจจัย, นิสสยปัจจัย, อินทริยปัจจัย, มัคคปัจจัย, อัตติปัจจัย, และอวิคตปัจจัย มี ๔ วาระ

(๒) ฆฏนาที่ ๒ มี ๘ ปัจจัย คือ เหตุปัจจัย, สหชาติปัจจัย, อัญญมัญญปัจจัย, นิสสยปัจจัย, อินทริยปัจจัย, มัคคปัจจัย, อัตติปัจจัย, และอวิคตปัจจัย มี ๒ วาระ

(๓) ฆฏนาที่ ๓ มี ๘ ปัจจัย คือ เหตุปัจจัย, สหชาติปัจจัย, อัญญมัญญปัจจัย, นิสสยปัจจัย, อินทริยปัจจัย, มัคคปัจจัย, สัมปยุตตปัจจัย, อัตติปัจจัย, และอวิคตปัจจัย มี

๒ วาระ

(๔) ฆฏนาที่ ๔ มี ๘ ปัจจัย คือ เหตุปัจจัย, สหชาติปัจจัย, นิสสยปัจจัย, อินทริยปัจจัย, มัคคปัจจัย, วิปยุตตปัจจัย, อัตติปัจจัย, และอวิคตปัจจัย มี ๒ วาระ

สวิปากกฎนา ๕

บาลี

(๑) เหตุ สหชาต นิสฺสย อินฺทฺริย มกฺค อตฺถิ อวิกตฺนฺติ เอกํ.

(๒) เหตุ สหชาต อณฺตมณฺต นิสฺสย วิปาก อินฺทฺริย มกฺค อตฺถิ อวิกตฺนฺติ
เอกํ.

(๓) เหตุ สหชาต อณฺตมณฺต นิสฺสย วิปาก อินฺทฺริย มกฺค สมนฺยตฺต อตฺถิ
อวิกตฺนฺติ เอกํ

(๔) เหตุ สหชาต นิสฺสย วิปาก อินฺทฺริย มกฺค วิปฺยตฺต อตฺถิ อวิกตฺนฺติ เอกํ

(๕) เหตุ สหชาต อณฺตมณฺต นิสฺสย วิปาก อินฺทฺริย มกฺค วิปฺยตฺต
อตฺถิ อวิกตฺนฺติ เอกํ

ไทย

(๑) กฎนาที่ ๑ มี ๘ ปัจจัย คือ เหตุปัจจัย, สหชาตปัจจัย, นิสสยปัจจัย
วิปากปัจจัย, อินทริยปัจจัย, มัคคปัจจัย, อตฺถิปัจจัย, และอวิกตปัจจัย มี ๑ วาระ

(๒) กฎนาที่ ๒ มี ๙ ปัจจัย คือ เหตุปัจจัย, สหชาตปัจจัย, อัญญมัญญปัจจัย,
นิสสยปัจจัย, วิปากปัจจัย, อินทริยปัจจัย, มัคคปัจจัย, อตฺถิปัจจัย, และอวิกตปัจจัย มี ๑ วาระ

(๓) กฎนาที่ ๓ มี ๑๐ ปัจจัย คือ เหตุปัจจัย, สหชาตปัจจัย, อัญญมัญญปัจจัย,
นิสสยปัจจัย, วิปากปัจจัย, อินทริยปัจจัย, มัคคปัจจัย, สมนฺยตฺตปัจจัย, อตฺถิปัจจัย,
และอวิกตปัจจัย มี ๑ วาระ

(๔) กฎนาที่ ๔ มี ๙ ปัจจัย คือ เหตุปัจจัย, สหชาตปัจจัย, นิสสยปัจจัย, วิปาก-
ปัจจัย, อินทริยปัจจัย, มัคคปัจจัย, วิปฺยตฺตปัจจัย, อตฺถิปัจจัย, และอวิกตปัจจัย มี ๑ วาระ

(๕) กฎนาที่ ๕ มี ๑๐ ปัจจัย คือ เหตุปัจจัย, สหชาตปัจจัย, อัญญมัญญปัจจัย,
นิสสยปัจจัย, วิปากปัจจัย, อินทริยปัจจัย, มัคคปัจจัย, สมนฺยตฺตปัจจัย, อตฺถิปัจจัย, และ
อวิกตปัจจัย มี ๑ วาระ

๑๔๔

สาธิปติอินทริยภฏนา ๖

อวิปากภฏนา ๕

บาลี

(๑) เหตุอธิปติ สหชาต นิสฺสย อินฺทริย มกฺก อตฺถิ อวิกตฺนฺติ จตฺตาริ

(๒) เหตุ อธิปติ สหชาต อณฺตมณฺต นิสฺสย อินฺทริย มกฺก สมนฺปยุตฺต อตฺถิ
อวิกตฺนฺติ เทว

(๓) เหตุ อธิปติ สหชาต นิสฺสย อินฺทริย มกฺก วิปฺปยุตฺต อตฺถิ อวิกตฺนฺติ

เทว

ไทย

(๑) ภฏนาที่ ๑ มี ๘ ปัจจัย คือ เหตุปัจจัย, อธิปติปัจจัย, สหชาตปัจจัย,
นิสฺสยปัจจัย, อินทริยปัจจัย, มกฺกปัจจัย, อตฺถิปัจจัย, และอวิกตปัจจัย มี ๔ วาระ

(๒) ภฏนาที่ ๒ มี ๑๐ ปัจจัย คือ เหตุปัจจัย, อธิปติปัจจัย, สหชาตปัจจัย,
อณฺตมณฺตปัจจัย, นิสฺสยปัจจัย, อินทริยปัจจัย, มกฺกปัจจัย, สมนฺปยุตฺตปัจจัย, อตฺถิปัจจัย,
และอวิกตปัจจัย มี ๒ วาระ

(๓) ภฏนาที่ ๓ มี ๕ ปัจจัย คือ เหตุปัจจัย, อธิปติปัจจัย, สหชาตปัจจัย,
นิสฺสยปัจจัย, อินทริยปัจจัย, มกฺกปัจจัย, วิปฺปยุตฺตปัจจัย, อตฺถิปัจจัย, และอวิกตปัจจัย
มี ๒ วาระ

สวิปากภฏนา ๕

บาลี

(๑) เหตุ อธิปติ สหชาต นิสฺสย วิปาก อินฺทริย มกฺก อตฺถิ อวิกตฺนฺติ เอกํ

(๒) เหตุ อธิปติ สหชาต อณฺตมณฺต นิสฺสย วิปาก อินฺทริย มกฺก สมนฺปยุตฺต
อตฺถิ อวิกตฺนฺติ เอกํ

(๓) เหตุ อธิปติ สหชาต นิสฺสย วิปาก อินฺทริย มกฺก วิปฺปยุตฺต อตฺถิ อวิกตฺนฺติ
เอกํ

ไทย

(๑) ฎีกาที่ ๑ มี ๕ ฎีกา คือ เหตุฎีกา, อธิปัตฎีกา, สหชาติฎีกา, นิสสยฎีกา, วิปากฎีกา, อินทริยฎีกา, มัคคฎีกา, อัทธิฎีกา, และอวิคตฎีกา มี ๑ วาระ

(๒) ฎีกาที่ ๒ มี ๑๑ ฎีกา คือ เหตุฎีกา, อธิปัตฎีกา, สหชาติฎีกา, อัญญมัญญฎีกา, นิสสยฎีกา, วิปากฎีกา, อินทริยฎีกา, มัคคฎีกา, สัมปยุตตฎีกา, อัทธิฎีกา, และอวิคตฎีกา มี ๑ วาระ

(๓) ฎีกาที่ ๓ มี ๑๐ ฎีกา คือ เหตุฎีกา, อธิปัตฎีกา, สหชาติฎีกา, นิสสยฎีกา, วิปากฎีกา, อินทริยฎีกา, มัคคฎีกา, วิปยุตตฎีกา, อัทธิฎีกา, และอวิคตฎีกา มี ๑ วาระ

สรุป เหตุฎีกา (กุสลติก ปัญหาวาระ-อนุ โลมณัย) ตามที่กล่าวมานี้ นับเป็นจำนวนได้ ๒๔ ฎีกา คือ สามัญญฎีกา ๕, สอินทริยฎีกา ๓, และสาธิปัตอินทริยฎีกา ๖ นับสังขยาวาระได้ ๔๗ วาระ (ดูภาคผนวกประกอบด้วย)

ส่วนฎีกาอื่นๆ เช่น อารัมมณฎีกา เป็นต้น ฟังศึกษาจากอภิธรรมปิฎก คัมภีร์ปิฎกาน (พระไตรปิฎก เล่มที่ ๔๐-๔๕) สำหรับองค์ธรรมในสังขยาวาระนั้นๆ ฟังศึกษารายละเอียดจากคัมภีร์ อรรถกถา ฎีกา และปกรณ์วิเสศต่างๆ ประกอบด้วย

๑๔๖

ภาคผนวก

๑. สุทธสังขยวาระ

กุศลติกะ

ปัญหาวาระ

ปัจจนานูโลมณัย

ในกุศลติกะ ปัญหาวาระ ปัจจนานูโลมณัยนี้มีสังขยวาระทั้งสิ้น ๑๕ วาระ คือ

- วาระที่ ๑ กุ-กุ = กุศลเป็นปัจจัยแก่กุศล
- " ๒ กุ-อกุ = กุศลเป็นปัจจัยแก่อกุศล
- " ๓ กุ-อัพ = กุศลเป็นปัจจัยแก่อัพยากตะ
- " ๔ กุ-กุ-อัพ = กุศลเป็นปัจจัยแก่กุศลและอัพยากตะ
- " ๕ กุ-อกุ = กุศลเป็นปัจจัยแก่อกุศล
- " ๖ อกุ-กุ = อกุศลเป็นปัจจัยแก่อกุศล
- " ๗ อกุ-อัพ = อกุศลเป็นปัจจัยแก่อัพยากตะ
- " ๘ อกุ-อกุ-อัพ = อกุศลเป็นปัจจัยแก่อกุศลและอัพยากตะ
- " ๙ อัพ-อัพ = อัพยากตเป็นปัจจัยแก่อัพยากต
- " ๑๐ อัพ-กุ = อัพยากตเป็นปัจจัยแก่กุศล
- " ๑๑ อัพ-อกุ = อัพยากตเป็นปัจจัยแก่อกุศล
- " ๑๒ กุ-อัพ-กุ = กุศลและอัพยากตเป็นปัจจัยแก่กุศล
- " ๑๓ กุ-อัพ-อัพ = กุศลและอัพยากตเป็นปัจจัยอัพยากต
- " ๑๔ อกุ-อัพ-อกุ = อกุศลและอัพยากตเป็นปัจจัยอกุศล
- " ๑๕ อกุ-อัพ-อัพ = อกุศลและอัพยากตเป็นปัจจัยแก่อัพยากต

พระพุทธองค์ทรงแสดงปัจจัย ๒๔ โดยปัจจนานูโลมณัยได้ครบทั้ง ๒๔ ปัจจัยแต่ละปัจจัยมี

๑๔๗

ตั้งขยาภาวะ

- (๑) เท. ๓ = ๑, ๓, ๔, ๕, ๖, ๗, ๘
- (๒) อภ. ๕ = ๑, ๒, ๓, ๔, ๖, ๗, ๘, ๑๐, ๑๑
- (๓) อธิ. ๑๐ = ๑, ๒, ๓, ๔, ๕, ๖, ๗, ๘, ๑๐, ๑๑
- (๔) อน. ๓ = ๑, ๓, ๕, ๖, ๘, ๑๐, ๑๑
- (๕) ส.ม. ๓ = ๑, ๓, ๕, ๖, ๘, ๑๐, ๑๑
- (๖) สห. ๕ = ๑, ๓, ๔, ๕, ๖, ๗, ๘, ๑๓, ๑๕
- (๗) อัญ.๓ = ๑, ๕, ๘
- (๘) นิ. ๑๓ = ๑, ๓, ๔, ๕, ๖, ๗, ๘, ๑๐, ๑๑, ๑๒, ๑๓, ๑๔, ๑๕
- (๙) อุ.๕ = ๑, ๒, ๓, ๕, ๖, ๗, ๘, ๑๐, ๑๑
- (๑๐) ปุ. ๓ = ๕, ๑๐, ๑๑
- (๑๑) ปจุ. ๓ = ๓, ๖, ๘
- (๑๒) อภ. ๓ = ๑, ๕, ๘
- (๑๓) กัม.๓ = ๑, ๓, ๔, ๕, ๖, ๗, ๘
- (๑๔) วิ.๑ = ๕
- (๑๕) อาหาร ๓ = ๑, ๓, ๔, ๕, ๖, ๗, ๘
- (๑๖) วิป.๕ = ๑, ๓, ๕, ๖, ๗, ๘
- (๑๗) ฌา.๓ = ๑, ๓, ๔, ๕, ๖, ๗, ๘
- (๑๘) มัค.๓ = ๑, ๓, ๔, ๕, ๖, ๗, ๘
- (๑๙) สัม. ๓ = ๑, ๕, ๘
- (๒๐) วิป. ๕ = ๓, ๖, ๘, ๑๐, ๑๑
- (๒๑) อัส.๑๓ = ๑, ๓, ๔, ๕, ๖, ๗, ๘, ๑๐, ๑๑, ๑๒, ๑๓, ๑๔, ๑๕
- (๒๒) นัส.๓ = ๑, ๓, ๕, ๖, ๘, ๑๐, ๑๑
- (๒๓) วิภ.๓ = ๑, ๓, ๕, ๖, ๘, ๑๐, ๑๑
- (๒๔) อวิภ.๑๓ = ๑, ๓, ๓, ๕, ๖, ๗, ๘, ๑๐, ๑๑, ๑๒, ๑๓, ๑๔, ๑๕

๑๔๘

วาระที่ ๑	กุ-กุ	=	กุศลเป็นปัจจัยแก่กุศล
" ๒	กุ-อัฟ	=	กุศลเป็นปัจจัยแก่อัพยากต
" ๓	กุ-ก,อัฟ	=	กุศลเป็นปัจจัยแก่กุศลและอัพยากต
" ๔	อกุ-อกุ	=	กุศลเป็นปัจจัยแก่อกุศล
" ๕	อกุ-อัฟ	=	อกุศลเป็นปัจจัยแก่อัพยากต
" ๖	อกุ-อกุ,อัฟ	=	อกุศลเป็นปัจจัยแก่อกุศลและอัพยากต
" ๗	อัฟ-อัฟ	=	อัพยากตเป็นปัจจัยแก่อัพยากต

เหตุปัจจัยสภาวะมี ๑๑ ปัจจัย แต่ละปัจจัยมีสังขยวาระดังนี้

- (๑) อธิ. ๑๐ = ๑, ๒, ๓, ๗
- (๒) สห. ๓ = ๑, ๒, ๓, ๔, ๕, ๖, ๗
- (๓) อัญญ. ๓ = ๑, ๔, ๗
- (๔) นิ. ๓ = ๑, ๓, ๔, ๕, ๖, ๗
- (๕) วิ. ๑ = ๑, ๒, ๓, ๗
- (๖) อธิ. ๔ = ๑, ๒, ๓, ๗
- (๗) มัค. ๔ = ๑, ๒, ๓, ๗
- (๘) สัม. ๓ = ๑, ๔, ๗
- (๙) วิป. ๑ = ๒, ๕, ๓
- (๑๐) อัก. ๓ = ๑, ๒, ๓, ๔, ๕, ๖, ๗
- (๑๑) อวิ. ๓ = ๑, ๒, ๓, ๔, ๕, ๖, ๗
- (๑๒) ปุ. ๓ = ๕, ๑๐, ๑๑
- (๑๓) ปจฺจ. ๓ = ๓, ๗, ๕

๓. ปัจจัยขณาสังขยา

สังขยวาระในเหตุปัจจัยขณาสังขยา มี ๗ วาระ อย่างเดียวกับในปัจจัยสภาวะและในเหตุขณาสังขยาทั้ง ๒๔ นั้น แต่ละขณาสังขยามีสังขยวาระ ดังนี้

(๑) สามัญญมณฺณา ๕

- อวิปากมณฺณา ๔

มณฺณาที่ ๑ มี ๗ วาระ = ๑, ๒, ๓, ๔, ๕, ๖, ๗

มณฺณาที่ ๒ มี ๓ วาระ = ๑, ๔, ๗

มณฺณาที่ ๓ มี ๓ วาระ = ๑, ๔, ๗

มณฺณาที่ ๔ มี ๓ วาระ = ๒, ๕, ๗

- สวิปากมณฺณา ๕

มณฺณาที่ ๑ มี ๑ วาระ = ๗

มณฺณาที่ ๒ มี ๑ วาระ = ๗

มณฺณาที่ ๓ มี ๑ วาระ = ๗

มณฺณาที่ ๔ มี ๑ วาระ = ๗

มณฺณาที่ ๕ มี ๑ วาระ = ๗

(๒) สอนทริยมกฺกมณฺณา ๕

- อวิปากมณฺณา ๔

มณฺณาที่ ๑ มี ๔ วาระ - ๑, ๒, ๓, ๗

มณฺณาที่ ๒ มี ๒ วาระ - ๑, ๗

มณฺณาที่ ๓ มี ๒ วาระ - ๑, ๗

มณฺณาที่ ๔ มี ๒ วาระ - ๒, ๗

- สวิปากมณฺณา ๕

มณฺณาที่ ๑ มี ๑ วาระ - ๗

มณฺณาที่ ๒ มี ๑ วาระ - ๗

มณฺณาที่ ๓ มี ๑ วาระ - ๗

มณฺณาที่ ๔ มี ๑ วาระ - ๗

มณฺณาที่ ๕ มี ๑ วาระ - ๗

(๓) สารีปติอินทริยมัคคฆฏณา ๘

- อวิปากฆฏณา ๓

ฆฏณาที่ ๑ มี ๔ วาระ - ๑, ๒, ๓, ๓

ฆฏณาที่ ๒ มี ๒ วาระ - ๑, ๓

ฆฏณาที่ ๓ มี ๒ วาระ - ๑, ๓

- สวิปากฆฏณา ๓

ฆฏณาที่ ๑ มี ๑ วาระ - ๓

ฆฏณาที่ ๒ มี ๑ วาระ - ๓

ฆฏณาที่ ๓ มี ๑ วาระ - ๓

หมายเหตุ องค์ธรรมที่เป็นกุศล อกุศล อพยากต ในแต่ละวาระนั้น ฟังทบทวนตามที่ได้ศึกษามาแล้วในบทที่ ๑-๒-๓.